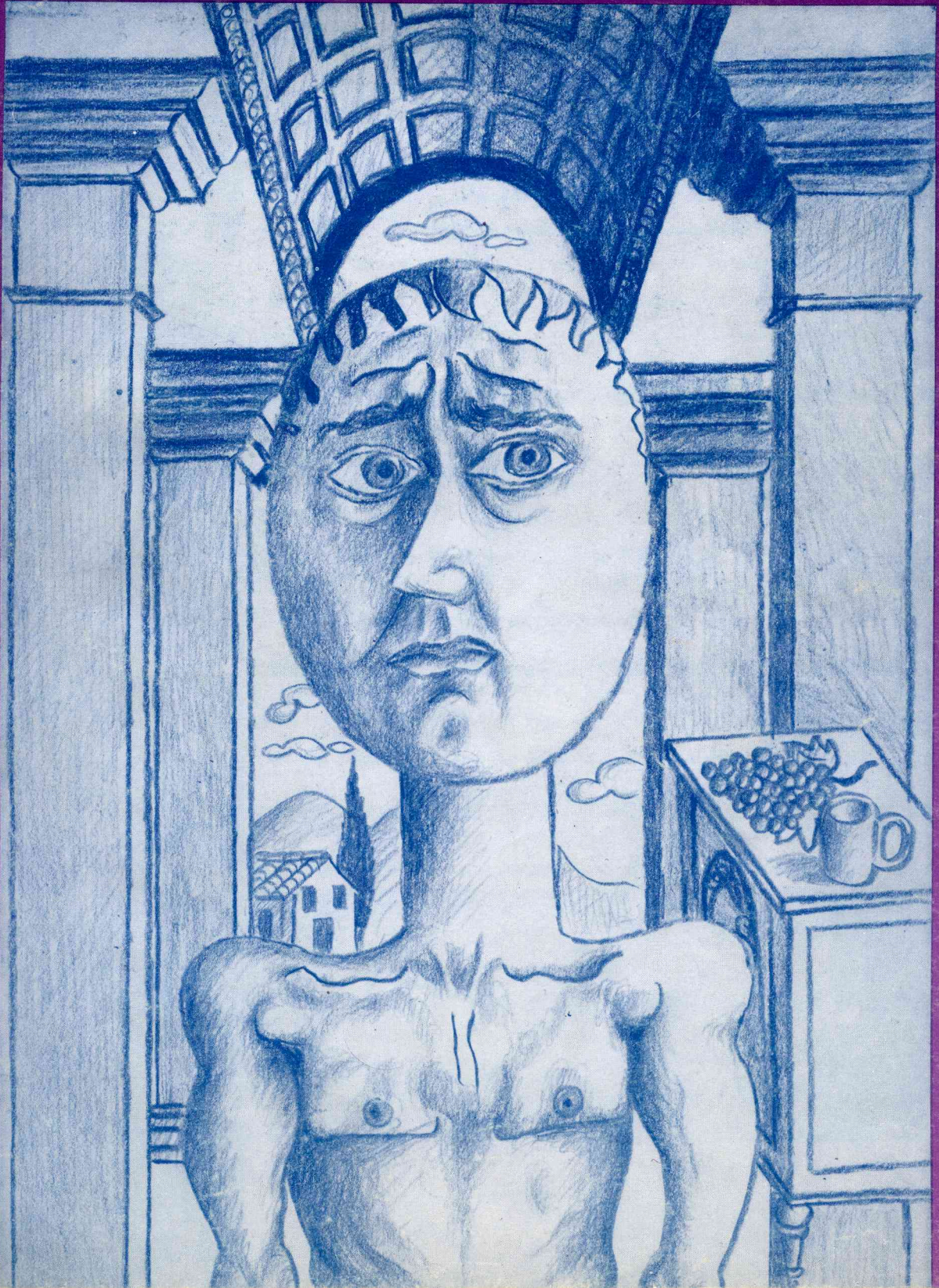

ΛΕΒΙΑΘΑΝ

ΤΕΥΧΟΣ 4 ΑΠΡΙΛΗΣ 1985

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ.....	1
ALLESSANDRO DAL LAGO: Μεταμόρφωση του κοινωνικού και στρατηγικές της υποταγής.....	3
Ηρακλής Λογοθέτης: Ρέκβιεμ για το χαμένο κέντρο.....	14
ALAIN TOURAINE: Πάλη των τάξεων και κοινωνική κρίση.....	18
Φώντας Κουσολάκης: Για μια μυθιστορία της ιστορίας.....	23
Γιώργος Μερτίκας: Δύο έννοιες της ελευθερίας.....	24
MONA WINTER: Τεχνητές παρουσίες.....	26
Γ. Ν. Ρουσσέας: Αφορισμοί, στις περιπλανήσεις του ανώτερου πνεύματος.....	30
ORDI A FRA DOLCIN: Για την καταστολή στην Ιταλία.....	33
Γιάννης Χαραλαμπίδης: Εισαγωγή στο κείμενο του WELLEK..	38
RENE WELLEK: Οι κυριότερες τάσεις της λογοτεχνικής κριτικής στον εικοστό αιώνα.....	39
Γ. Μερτίκας: Μ'αφορμή την ανάγνωση ενός φιλμ.....	48

Το κείμενο του DAL LAGO μετέφρασε από τα Ιταλικά η Άννα Δούκουρη. Το κείμενο του ALAIN TOURAINE από τα Γαλλικά η Βασιλική Παπαγιάννη. Το κείμενο της MONA WINTER από τα Γερμανικά ο Γ.Ν. Ρουσσέας. Τα κείμενα για την Ιταλία από τα Αγγλικά ο Δημήτρης Διάλης. Το κείμενο του WELLEK από τα Αγγλικά ο Γιάννης Χαραλαμπίδης.

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν: Κ. Αναστασίου, Άννα Δούκουρη, Δημήτρης Διάλης, Σοφία Κουσολάκη, Φώντας Κουσολάκης, Ηρακλής Λογοθέτης, Κοσμάς Κοσμίδης, Γ. Μερτίκας, Βασιλική Παπαγιάννη, Γ.Ν. Ρουσσέας και ο Γιάννης Χαραλαμπίδης. Εξώφυλλο και οπισθόφυλλο του Φ. Κουσολάκη.

Κεντρική διάθεση στην Αθήνα: Γ. Μερτίκας, Μηθ. 48, τηλ. 867.40.40. Στη Θεσσαλονίκη: Γ. Μήλιας, Βιβλιοπωλείο "ΘΥΜΕΛΗ", Εθνικής Αντιστάσεως 38, τηλ. 280.706.

Οι φωτογραφίες των σελίδων 8, 25, 35 είναι του FLAVIO COSTANTINI. Στη σελίδα 8 αναπαρίσταται η εκτέλεση του MICHELE ANGIOLILLO (VERGARA, 1897). Στη σελίδα 25 η δολοφονία του PINELLI (MILAN, 1969). Στη σελίδα 35 ο εγκλεισμός του CARLO CAFIERO σε άσυλο φρενοβλαβών (FLOPENCE, 1883).

Στη σελίδα 2 το έργο είναι του DANIEL SPOERRI, "τραυματισμένο γυμνό".

ΛΕΒΙΑΘΑΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

Έτος 2. Αρ. τεύχους 4

Απρίλιος 1985

Τιμή : 120 δρχ.

Εκδίδεται από συντακτική επιτροπή. Κάθε άρθρο εκφράζει τον συγγραφέα του που έχει την ουσιαστική και αποκλειστική ευθύνη.

Ιδιοκτήτης:

Σ. Κουσολάκη

Εκδότης:

Γ. Μερτίκας

Μηθύμνης 48, 11252,

Αθήνα

τηλ. 867.40.40.

Συνδρομές (5 τεύχη):

Εσωτερικού 1000 δρχ.

Εξωτερικού 1200 δρχ.

Νομικά Πρόσωπα,

Οργανισμοί κτλ. 3000 δρχ.

Εμβάσματα, επιταγές:

Γ. Μερτίκας, Μηθύμνης 48,

11252, Αθήνα.

Σελιδοποίηση και μοντάζ:

Σ. Κουσολάκη, Γ. Μερτίκας.

Αναπαραγωγή φιλμς:

Γ. Κώτσου

Θεμιστοκλέους 37.

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ο Λεβιάθαν είναι εβραϊκό όνομα, που βρίσκεται στο ποιητικό βιβλίο της Βίβλου, ενός γιγαντιαίου ζώου, ισοδύναμο στη θάλασσα και το νερό του Βεχεμώθ, του βασιλιά των ζώων της ξηράς. Στον Ιώβ XLI 15 φαίνεται ν' αντιπροσωπεύει τον κροκόδειλο, στον Ησαΐα XXVII 1 είναι ένα στραβό και σουβλερό ερπετό, οδράκος της θάλασσας στους Ψαλμούς CIV 26. Η ετυμολογία της λέξεως είναι αβέβαιη, αλλά φαίνεται συνδεδεμένη με μια ρίζα που έχει την έννοια του "στρίβω". Εκτός της βιβλικής έννοιας, η λέξη αποδίδεται σε κάθε γιγαντιαίο ζώο, όπως η φάλαινα, σε μεγάλα πλοία, κι επίσης σε πρόσωπα που διακρίνονται για τη δύναμη, τον πλούτο ή την επιρροή τους. Ο Χομπς υιοθέτησε το όνομα ως τίτλο στο κυριότερό του έργο, εφαρμόζοντάς το "στο πλήθος που είναι ενωμένο σ' ένα πρόσωπο...ονομαζόμενο πολιτεία. Αυτή είναι η ρίζα αυτού του Λεβιάθαν ή μάλλον του θνητού Θεού, στον οποίο χρεωστούμε, κάτω από τον θάνατο Θεό, την ειρήνη και την άμυνά μας". (Εγκυκλοπαίδεια BRITANNICA, τόμος 16ος, 11η έκδοση 1910-11).

Η έκδοση του τέταρτου τεύχους, μας βρίσκει αμήχανους όσον αφορά το τι παραπάνω θα μπορούσαμε να πούμε, για να προσεγγίσουμε την έκδοση απ' ότι το ίδιο το περιεχόμενο του τεύχους. Μολονότι είναι πολύ νωρίς για απολογισμούς, ορισμένες επισημάνσεις για την κατάσταση της έκδοσης ίσως πρέπει να γίνουν. Παρ' όλο που οι διαθέσεις για μια ποιοτική βελτίωση υπάρχουν, εν τούτοις η ποιοτική στασιμότητα είναι ένα γεγονός που μας προβληματίζει. Η διεύρυνση του "κύκλου" έκδοσης καί συζήτησης δεν ήταν σε καμιά περίπτωση η επιθυμητή. Δικαιολογημένη υποψία, αδιαφορία ή τι άλλο, οδηγεί σε αντίστοιχη κατάσταση της προϋπάρχουσας σε μας προβληματικής. Φιλοδοξούσαμε να διατυπώσουμε αντιτιθέμενες ή μη απόψεις και το κάναμε, αλλά συναντήσαμε αρκετά περιορισμένα ερεθίσματα για μια παραπέρα εργασία. Αυτό διακρίνεται σ' ορισμένα αρκετά προσωπικά κείμενα καθώς και στη συνέχιση της προσπάθειας αναζωπύρωσης του διαλόγου μ' επιλογή κειμένων από τη διεθνή βιβλιογραφία.

Για μια ακόμα φορά θέλουμε να πούμε ότι την ευθύνη για την μορφή και το περιεχόμενο κάθε άρθρου την έχει ο συγγραφέας του.

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΗΣ ΥΠΟΤΑΓΗΣ

του ALESSANDRO DAL LAGO

Σκέφτομαι λοιπόν ότι αυτό το είδος καταπίεσης, που απειλεί τους δημοκρατικούς λαούς, δεν θα μοιάζει με κανένα από εκείνα που έχουν προϋπάρξει στον κόσμο· οι σύγχρονοί μας δεν μπορούν να βρουν καμμία αναφορά στις αναμνήσεις τους, που να δίνει ακριβώς την ιδέα που έχω και να την περιέχει. Οι παλιές λέξεις όπως "δεσποτισμός" και "τυραννία" δεν είναι πιά κατάλληλες. Το πράγμα είναι καινούργιο και επομένως είναι ανάγκη να προσπαθήσουμε να το ορίσουμε, δεδομένου ότι δεν μπορού να του δώσω ένα όνομα.

(Alexis de Tocqueville, La democrazia in America).

Αυτό το κείμενο γεννιέται από την ανάγκη να προσδιορίσουμε την τοποθέτησή μας στην καθολικά πλέον διαδομένη συζήτηση πάνω στην κρίση της νομιμότητας των συστημάτων της διευθέτησης του κόσμου. Είναι, λοιπόν, μία πρώτη προσπάθεια σφαιρικής εξέτασης των γενικών αποτελεσμάτων (αν θέλουμε, πολιτικών) μίας κρίσης που θα πολιorkούσε τα παραδοσιακά συστήματα της πειθάρχησης της εμπειρίας. Η έννοια της νομιμότητας που περιέχει την ιδέα μίας τάξης και την δυνατότητα μίας ακύρωσής της, είναι ο άξονας, γύρω από τον οποίο στρέφονται συζητήσεις, εκ πρώτης όψης, αμέτρητων προβλημάτων: παραλληλίζεται η αλαζονεία της κλασσικής λογικής με τον κεντρισμό των πολιτικών κομμάτων¹: χρησιμοποιείται η μεταφορά της απο-νομιμοποίησης των σφαιρικών γνώσεων, για να υπαγορευθούν τα πιθανά παιχνίδια στην μετα-μοντέρνα κουλτούρα²: επικαλείται η γνώση του γλωσσικού παιχνιδιού ενάντια στον μύθο του Λεβιάθαν και της πανοπτικής εξουσίας³. Γενικά, ο φιλοσοφικός και πολιτικός ριζοσπαστισμός, που είναι δεμένος με μία συμμετρική και συνολική αντιπροσώπευση της σύγκρουσης, με την αντίθεση και την εναλλαγή, τείνει να αντικατασταθεί από τον πλουραλισμό, ένα ύφος σκέψης, που ξαναοδηγεί την δυνατότητα της μεταμόρφωσης στα έθιμα και τις τοπικές συνήθειες, στα κινητά παιχνίδια, τα υποτονικά και αποκεντρωμένα, παρά στο Μεγάλο Παιχνίδι, στο οποίο η δυτική παράδοση θα είχε συμπίεσει την δι-αλεκτική ανάμεσα σε εξουσία και μεταβολή⁴.

Είναι συμπτωματικό ότι αυτή η αλλαγή παραδειγμάτων συμβαίνει κυρίως στο επίπεδο της επιστημολογίας. Ο ταξιδιώτης ενός άλλου πλανήτη, που θα ενδιαφερόταν για αυτές τις συζητήσεις, θα μπορούσε να σκεφτεί ότι οι τύχες της δημοκρατίας έχουν αφηθεί στην λύση μίας σύγκρουσης ανάμεσα στο φάντασμα του NEWTON και τους οπαδούς του WITTGENSTEIN, ότι η υπό συζήτηση νομιμότητα είναι εκείνη των μεταγλωσσών, ότι το έδαφος που διαλέχτηκε από τους προοδευτικούς, για να καταστρέψουν τις παλιές εξουσίες, είναι εκείνο των επιστημών. Το πρώτο δεδομένο, που διακρίνεται από αυτή τη μετάφραση των συγκρούσεων σε όρους μοντέλων, μεθόδων και ορθολογικότητας, είναι η χρεωκοπία της πολιτικής φιλοσοφίας. Δεν είναι πιά δυνατόν να κατονομάσουμε την διάσταση της εξουσίας, αν δεν προσφύγουμε στις γνώσεις που την πλαισιώνουν, στα προγράμματα, την θεωρία των συστημάτων, την επιστήμη της διοίκησης, την πολιτική οικονομία. Στην πολιτική, που ασχολιόταν με αρχαϊκές υποθέσεις, όπως η ελευθερία, οι αξίες ή η εξουσία, υπεισέρχεται στην λειτουργία του παγκόσμιου ερμηνευτή, η επιστημολογία, που δηλώνει ότι παραιτείται από κάθε εκ των προτέρων ενοποίηση. Σ αυτό το σημείο πρόκειται να καθορίσουμε αν στον διασκορπισμό των γλωσσών, γνώσεων και πρακτικών απεικόνισης, αντιστοιχεί "επίσης" ένας τεμαχισμός του πολιτικού, η διάλυση εκείνης της ενωμένης εξουσίας, που θα παρέμενε σαν εφιάλτης στο κεφάλι των σκληρών επαναστατών. Αυτό είναι το

πρόβλημα, να μάθουμε, αν στην κρίση των αξιώσεων παραγωγής προχωρημένων αληθειών από την λογική (επιστημονική ή του Κράτους), αντιστοιχεί η κατάρρευση της σκαλωσιάς, της οποίας η ενοποιημένη λογική θα ήταν η μάσκα της. Αλλά αυτή η ερώτηση έχει νόημα μόνο ανάμεσα σε μερικές άλλες. Κατ' αρχήν, πρόκειται πραγματικά για κρίση; Ξέρουμε καλά ότι η έννοια της κρίσης δεν συμπεριλαμβάνει κατ' ανάγκη μία απώλεια μοναδικής σημασίας, μία πτώση λόγω εξάντλησης των προσταγών για τον έλεγχο ενός οργανισμού, μα την εμφάνιση άλλων αρχών οργάνωσης⁵. Θα πρέπει λοιπόν να δούμε, ως προς την κρίση των διαφόρων νομιμοτήτων, αν είμαστε παρόντες σε μία παραγωγή αντισωμάτων ή στην συμπίεση μιάς νέας τάξης κάτω από τον σκελετό της παλιάς. "Τίποτα δεν πιέζει το Κράτος όπως η ανανέωση", λέει ο MONTAIGNE⁶. Στην περίπτωση που η εικασίμη κρίση της νομιμότητας θα είχε την έννοια μιάς παραγωγής αντισωμάτων, μιάς μεταβολής των μορφών της νομιμοποίησης της εξουσίας και της γνώσης, μιάς ανανέωσης τέλος πάντων, το πρόβλημα της γονιμότητας των νέων ορθολογισμών και του επιστημονικού ενθουσιασμού, που τις συνοδεύει, θα περιπλέκοταν περαιτέρω.

Το σύνολο των ερωτήσεων επάνω στην κρίση της νομιμότητας, μπορεί να συνδεθεί άμα αναρωτηθούμε, αν η διασπορά των γνωστικών, πολιτικών και κοινωνικών παιχνιδιών δεν είναι η κατεύθυνση στην οποία σπρώχνει μία ανανεωτική τάση της εξουσίας. Μία θετική απάντηση της εξουσίας σ' αυτή την ερώτηση, δεν προϋποθέτει καμία αναφορά στον πανοπτισμό, καμία έμμονη ιδέα του Ματιού. Προϋποθέτει όμως ότι την εξουσία, σαν ιεραρχική τάξη και η οποία προφυλάσσεται από ένα νου ικανό να επεξεργάζεται και να μεταφράζει τις πληροφορίες, που έχουν παραχθεί στην περιφέρεια, την αντικαθιστά ένα σύστημα κυκλοφορίας του ελέγχου, της οργάνωσης χωρίς κέντρο, που αντί να παράγει απ' ευθείας την διαταγή, είναι σε θέση να εκτοπίζει και ν' αναπαράγει τις συνθήκες της διαταγής. Πριν ακόμα από τους θεωρητικούς των ανοικτών συστημάτων και με μεγαλύτερη δύναμη, οι συνθήκες της ύπαρξης μιάς αυτοκρατορίας, της οποίας το κέντρο δεν επικοινωνεί με την περιφέρεια, επινοήθηκαν από τον Κάφκα. Το μήνυμα του αυτοκράτορα δεν θα καταφέρει να φτάσει ποτέ στους υπηκόους, ούτε ο γέρος θα δραςκελίζει την πόρτα του νόμου, που ήταν ανοικτή γι αυτόν. Όμως απ' αυτή την ανεργνηνικότητα ανάμεσα στα μηνύματα του αυτοκράτορα και τις ερωτήσεις του λαού κανένας δεν έχει πλεονεκτήματα: "Η αυτοκρατορία είναι αθάνατη, αλλά ο κάθε αυτοκράτορας πέφτει και γκρεμίζεται, μέχρι και ολόκληρες δυναστίες χάνονται και ξεψυχούν σ' ένα μόνο ψυχорράγημα. Απ' αυτούς τους αγώνες δεν θα διδαχθεί ποτέ τίποτα" σαν καθυστε-

ρημένα, σαν ξένοι, βρίσκονται στις άκρες των πολυσύχναστων δρόμων, ροκανίζοντας ήσυχοι τις προμήθειες που έχουν φέρει μαζί τους, ενώ στην μέση της πλατείας της αγοράς λαμβάνει χώρα η εκτέλεση του άρχοντά τους"⁷. Ας προσπαθήσουμε λοιπόν να φανταστούμε, όπως έκανε ο Κάφκα σε όλο του το έργο, αν είναι δυνατή η ύπαρξη μιάς αυτοκρατορίας, που δεν έχει πιά ανάγκη να επικοινωνεί με τους υπηκόους της. Και ας δοκιμάσουμε να σκεφτούμε, πως σ' αυτή την κατάσταση μετατρέπεται για τους υπηκόους, η δυνατότητα να βλέπουν και να σχολιάζουν την νομιμότητα της αυτοκρατορίας.

Σ' ένα διαφορετικό πλαίσιο, ο BATESON δημιούργησε ένα μοντέλο ολοκλήρωσης ανάμεσα στις συνειδητές και ασυνειδητές λειτουργίες του νου, μεγάλου ενδιαφέροντος για την παραγωγή μεταφορών πάνω στην εξουσία⁸. Σ' αυτό το μοντέλο, ο νους δεν προσδιορίζεται από την συνείδηση (άρα από μία συνειδητή κεντροποίηση), αλλά από την ισοροπία, που είναι απαραίτητη για την συνολική οικονομία του συστήματος-νου, μεταξύ συνειδητού και ασυνειδητού. Αν ο νους περιγράφεται σαν ένα ολοκληρωμένο σύνολο κυκλωμάτων, η συνείδηση - εννοούμενη σαν ολοκληρωμένος χάρτης του συστήματος - είναι μία ουτοπία. Οι συνειδητές λειτουργίες δεν θα μπορούσαν να αντιπροσωπεύσουν παρά περιορισμένα τμήματα της περιφέρειας των κυκλωμάτων. Η συνείδηση μπορεί να εννοηθεί σαν ένα σχέδιο, που αποκόπτει το κυκλωματικό πολύπλοκο, ένα σχέδιο πάνω στο οποίο αποτυπώνονται μόνο αντιπροσωπευτικά σημεία των διαφόρων κυκλωμάτων: η επιθυμία του να γίνει συνειδητή η συνολική λειτουργία είναι ουτοπιστική, εφ' όσον οι συνειδητές ενέργειες θα παρήγαγαν ορισμούς, που θα πρόσθεταν περιπλοκή στο σύστημα, που θα αναζητούσε επιπλέον ορισμούς, κ.ο.κ. Αυτό το μοντέλο αναφέρεται στην αναγκαιότητα του να μη δοθούν pronόμια στη δευτερεύουσα διαδικασία σε σχέση με την πρωτεύουσα, άρα και στη δυνατότητα μίας συστηματικής σοφίας που πηγάζει από τον σεβασμό των μη συνειδητών λειτουργιών του οργανισμού. Όμως, είναι επίσης δυνατό να περιγραφεί η κατάσταση μίας οργάνωσης, στην οποία η αντιπροσώπευση όλων των κυκλωμάτων πληροφόρησης θα ήταν ατελής και αυτιοοικονομική, στην οποία η εξουσία δεν θα έχει ανάγκη να ελέγχει την συνάφεια των υποκειμένων (τα TERMINAL), σ' ένα ανώτερο κώδικα. Σε μια τέτοιου είδους οργάνωση είναι δυνατές ευρύες ακαθόριστες ζώνες και μάλιστα μορφές ελευθερίας των υποκειμένων είναι μια κατάσταση της συνολικής τάξης.

Το αποφασιστικό πρόβλημα αυτών των συστημάτων, το οποίο δεν είναι μόνο των μεταφορών επί του ελέγχου - που οι στρατηγοί της κοινωνικής μηχανικής τις έχουν σκεφτεί συγκεκριμένα - είναι λοιπόν, κατά κάποιο

τρόπο [πρόβλημα] των διασυναφών στοιχείων, που δεν διαθέτουν σφαιρικές αναπαραστάσεις των συνδέσεων τους, οι οποίες να μπορούν να λειτουργήσουν σε συμφωνία με το σύστημα. Αυτό το πρόβλημα περιγράφει η κατάσταση των υπηκόων του Κάφκα, οι οποίοι δεν καταφέρνουν να αντιπροσωπεύονται πλέον στο κέντρο της αυτοκρατορίας. Συγχρόνως μας φέρνει στη καρδιά της συζήτησης για την πολιτική πληρότητα των νέων ορθολογισμών των νέων παραδειγμάτων και των νέων μορφών ζωής. Η ά-κεντρη οργάνωση, η οποία είναι μερικώς μη συνειδητή, όπως η κινέζικη αυτοκρατορία του Κάφκα, θα μπορούσε να περιγραφεί σαν ένα δικτυωτό πλέγμα ή ένας σειραϊκός χώρος, σαν ένας λαβύρινθος. Αυτή αντιτίθεται στο παλάτι, στο οποίο είναι εγκατεστημένος και αναγνωρισμένος ο αυτοκράτορας, γιατί δεν είναι δυνατές μαζί αντιθέσεις και συμμετρίες, ορατότητα και ανικανότητα της εξουσίας, αλλά αμοιβαία μη-ορατότητα ανάμεσα στους υπηκόους και την αυτοκρατορία. Σ' αυτήν οι υπήκοοι μπορούν να κινηθούν "ελεύθεροι", εφευρίσκοντας διαδρομές και ακολουθώντας τις, και φθάνοντας στο σημείο να πείθονται ότι η προσφερόμενη ελευθερία από τον λαβύρινθο (η ποικιλία των διαδρομών) είναι η δική τους ελευθερία ⁹.

Αυτό που μετρά σ' αυτές τις μεταφορές της εξουσίας είναι ότι εδώ δεν συζητιέται η παραδοσιακή αντινομία, συγκεντρωτικής εξουσίας/έλλειψη οργάνωσης, αλλά μία εναλλαγή πολύ πιο προβληματική, ανάμεσα σε στρατηγικές άκαμπτες και συγκεντρωτικές, κατά τον προσδιορισμό των διαδρομών και σε στρατηγικές που εμπιστεύονται την διατήρηση της τάξης (λαβυρινθικής αντί συγκεντρωτικής) σε μορφές ελευθερίας περιορισμένες και διακυμαντικές. Είναι φανερό ότι η επίγνωση της κρίσης, τουλάχιστον με την έννοια που φαίνεται να αποκτά στην σύγχρονη διαμάχη, είναι υποτελής της πρώτης αντινομίας. Αυτή πραγματικά προϋποθέτει μία ιεραρχική τάξη (την ταξινόμηση των γνώσεων, του Λόγου, την τακτοποίηση της κοινωνικής ζωής, την εξουσία), σαν ένα πουκάμισο, που προοδευτικά γίνεται πολύ στενό για την ανάπτυξη των γνωστικών και κοινωνικών δυνάμεων. Στην καταγγελία του ιμπεριαλισμού των κλασσικών ιεραρχιών, οι θετικιστές θεωρητικοί της κρίσης του Λόγου και της νομιμότητας, μένουν μπερδεμένοι από τις αναπόφευκτες συνέπειες της μεταμόρφωσης αυτού του ιμπεριαλισμού. Δεν καταφέρνουν να δουν στην κρίση της θέασης του κέντρου την αλλαγή μίας τάξης, που θέτει το πρόβλημα της απο-φέρνουν να δουν στην κρίση της ορατότητας του κέντρου την αντικατάσταση μίας τάξης, που θέτει το πρόβλημα της αποφυγής της κατάρρευσης πολλαπλασιάζοντας και διαιρώντας στην όραση την **συνολική τάξη**. Ο Φουκώ έδειξε πως η εξέλιξη προς τις πιο μοντέρνες μορφές ε-

λέγχου, δεν προβλέπει την κυριαρχία του πανοπτισμού, αλλά την γονιμότητα, την επένδυση και την δημιουργία κοινωνικών πραγματικοτήτων, ο σχηματισμός της εξουσίας ακριβώς σε σειραϊκούς χώρους, σε αλυσίδες παραγωγής, παρά σε αλυσίδες άρνησης ¹⁰. Ο σχηματισμός της εξουσίας σε μικροφυσική, με την σειρά του, δεν αντιπροσωπεύει την μοναδική διαθέσιμη στρατηγική, αλλά μία που είναι δεδομένα τα καλά της αποτελέσματα, προστίθεται σε άλλες περισσότερο κεντροποιημένες μορφές εξουσίας. Η ιδέα μίας σύνθεσης στρατηγικών, ανταγωνιστικών και εναλλακτικών στους τρόπους δόμησης της υποταγής, φαίνεται αρκετά πιο γόνιμη από εκείνη της κρίσης, που εμπλέκει την διάσπαση μίας τάξης (στην πραγματικότητα φανταστικής) για χάρη των οργανωτικών αρχών, "νέες μορφές ζωής", "νέους ορθολογισμούς", κλπ., όπου δεν είναι δυνατόν να διαβλέψουμε την δυνατότητα της γενίκευσης και της άρνησης των παλιών αξιών.

Παρατηρήθηκε ότι η μικρογραφопоίηση των ικανοτήτων του ελέγχου αναγκάζει να επανακαθοριστεί η αυτονομία, που συνθέτει τα υποκείμενα ¹¹. Όμως, είναι φανερό, ότι ένας καθορισμός των συνδιασμών των συμπληρωματικών στρατηγικών, είναι εφικτός μόνο με την συμφωνία να κρατηθεί μία απόσταση, μία ικανότητα ειρωνίας, που, και με την απουσία των γενικευμένων υποκειμένων, δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί "πολιτική". Μία ικανότητα, δηλαδή, σκέψης μίας πιθανής ελευθερίας, την στιγμή που οι υποσχόμενες ελευθερίες από την αλλαγή της εξουσίας, παρουσιάσθηκαν σαν οι μόνες που μπορούν να πραγματοποιηθούν. Ενάντια σε μία νέα εκταφή της πολιτικής διάστασης θα μπορούσαμε να αντιπαραθέσουμε ότι, η υπεραξιολόγηση του πολιτικού είναι μία από τις απόψεις που έχει, όχι μόνο στην Ιταλία, την πρακτική της ρεφορμιστικής διαχείρισης των συγκρούσεων, ή ότι το νέο α-ναφαινόμενο των τελευταίων χρόνων βασίστηκε κυρίως στην ανικανότητα των γλωσσών και των πολιτικών πρακτικών ¹². Απομένει όμως να δούμε αν η πολιτική έχει φθαρεί, ή αν έχει φθαρεί η ικανότητα να βλέπουμε την νέα πολιτική διάσταση της κυριαρχίας, απλούστατα γιατί οι νέες μορφές ή ορθολογισμοί στις οποίες ο πολιτικός δουλεύει, έγιναν οι δικές μας μορφές ζωής, αν τέλος πάντων η εκποίηση του πολιτικού δεν είναι το τέλος της δυνατότητας του να ονομάζουμε ή να περιγράφουμε τις συγκεκριμένες μορφές πειθάρχησης της ζωής. Όλα εξαρτώνται από τον ορισμό της πολιτικής που αναγκαστικά είναι αυθαίρετος. Αν αυτό σημαίνει, όπως συμπεραίνεται από την παράδοση του ριζοσπαστισμού, την οποία εύκολα σήμερα ειρωνευόμαστε, να ξέρουμε να σκεφτόμαστε την **διαφορά**, τότε λοιπόν η φθορά αυτής της πολιτικής αντιστοιχεί σε μια απορρόφηση των δυνατών διαφορών μέσα

στην ομαλότητα, παρουσιάζεται δε σαν μια μετάφραση της διαδοχής του δυνατού στην ελεγχόμενη δυνατότητα της διαδοχής.

Γνωρίζοντας όχι την επίγνωση της κρίσης, με όλα της τα διφορούμενα και τις εύκολες υποσχέσεις των νέων επιστημολογιών, αλλά αυτή της στρατηγικής περιπλοκότητας της εξουσίας, θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε σε μερικές υποθέσεις πάνω στους τρόπους στους οποίους εξασκείται ένας έλεγχος χωρίς κέντρο: ότι ο σχεδιασμός της εξουσίας, δηλαδή ο χώρος των ανταγωνιζόμενων στρατηγικών, δεν έχει σκοπό τον αποκλεισμό ή την καταπίεση των διαφορετικών υποκειμενικότητων, αλλά την συγκρότηση του υπόλοιπου των υποκειμένων σαν ασταθή κατάσταση της τάξης. Μία απ' αυτές τις συμπληρωματικές στρατηγικές σκοπεύει στην προτροπή της πλουραλιστικής έκφρασης των υποκειμενικότητων. Σε μια τέτοια κατάσταση αποκέντρωσης των συγκρούσεων η ιεραρχική και κεντρική λύση παράγει μεγαλύτερη αταξία απ' αυτή που αποφεύγει. Η ελεγχόμενη και κατά προτίμηση αυτοδιαχειριζόμενη αταξία είναι η σημερινή κατάσταση της διατήρησης της τάξης. Και τελικά ότι η αντίθεση ανάμεσα σε νέους ορθολογισμούς και νέες μορφές ζωής, παλιές μορφές τάξης, δείχνει τις δυνατότητες των κοινωνικών συστημάτων για την αποφυγή σκληρών αντιρρήσεων και ακύρωσης.

Η Απώλεια του κέντρου

Σε ένα διήγημα του HEINLEIN¹³, ένα τεράστιο διαστημόπλοιο πρέπει να οδηγήσει χιλιάδες σκαπανείς στην κατάκτηση ενός πλανήτη σ' ένα μακρινό γαλαξία. Κατά την διάρκεια του ταξιδιού, που θα διαρκέσει αιώνες, ένα γκρουπ αποικιστών απαγάγει το πλήρωμα, σφραγίζει την καμπίνα ελέγχου και απομονώνει τα διαμερίσματα που επικοινωνούν με τον έξω χώρο. Οι αμέτρητες γέφυρες και τα επίπεδα του διατημοπλοίου μετατρέπονται σε θερμοκήπια και σε καλλιεργήσιμα χωράφια, κατασκευάζεται ένα κοινωνικό σύστημα, βασισμένο στην γεωργία και δημιουργείται μία θρησκεία, που αντικαθιστά την μνήμη της αναχώρησης (απαγορευμένη σαν ανατρεπτικός μύθος) ένας μύθος της αιωνιότητας του καινούργιου κόσμου. Στις γενιές, που ακολούθησαν το πρώτο γκρουπ των σκαπανέων, παρουσιάζεται πλέον το διατημόπλοιο σαν το δικό του σύμπαν. Στην περιφέρεια του γνωστού κόσμου, στα εξωτερικά επίπεδα, περιφέρονται όντα απεχθή, οι απόβλητοι του συστήματος, οι διαφορετικοί, που ίσως είναι σε επαφή με κάστα των ιερέων στην εξουσία και ίσως γνωρίζουν την αλήθεια, που όμως σκοτώνουν οποιονδήποτε ταξιδεύει τυχοδιωκτικά προς τα σύνορα του σύμπαντος. Αν και η διήγηση προβλέπει το φυσικό αναποδογύρισμα της κατάστασης (ένα νέο γκρουπ εξεγερθέντων θ' αναλά-

βει την εξουσία, θα φτάσει στην καμπίνα ελέγχου και θα οδηγήσει τους αποίκους προς τον αρχικό σκοπό του ταξιδιού), αυτή η διήγηση είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα ενός μερικού σύμπαντος, που επιζεί σ' αυτή την κατάσταση, έτσι όπως είναι, γιατί ο εξωτερικός χώρος έγινε μη ορατός. Με αυτούς τους όρους η διήγηση δεν περιγράφει μόνο την αληθινή αποσύνθεση ενός κόσμου, τον χώρο στον οποίο το διαστημόπλοιο συνεχίζει να κινείται, αλλά την σύσταση ενός κόσμου μερικού, καθορισμένου και περιορισμένου από την σκοπιά του εξωτερικού παρατηρητή, αν και **απεριόριστου** από την σκοπιά των κατοίκων του. Ο καθορισμός των ορίων είναι προφανώς το πρόβλημα-κλειδί, για όποιον θέλει να κρατήσει τον έλεγχο του συστήματος. Όσο θα μένει ανέπαφη η πίστη, ότι τα όρια εκείνου του **σύμπαντος** δεν είναι αναγνώρισιμα, δεν θα μπορεί να διατυπωθεί το πρόβλημα της τάξης που το κυβερνά. Όπως στην κινέζικη αυτοκρατορία του Κάφκα, το απροσδιόριστο των συνόρων είναι μία εγγύηση, σταθερότητας για το σύστημα. Σ αυτό το παράδειγμα η διατήρηση του συστήματος δεν είναι εγγυημένη τόσο από την συναίνεση των κατοίκων στην αλήθεια του σύμπαντος (από σαφείς διαδικασίες νομιμότητας), αλλά ακριβώς από το γεγονός ότι δεν υπάρχει πρόβλημα νομιμότητας.

Αν συγκριθεί αυτός ο απόλογος με τις συζητήσεις για την νομιμότητα των πολιτικών κομμάτων, μπορεί να βρεθεί πως η κρίση είναι ίσως μία όψη του απροσδιόριστου (των συνόρων του σύμπαντος, του εξωτερικού κόσμου), που θα επέτρεπε την σταθερότητα του συστήματος. Όλη η σημαντική σχολή έρευνας ασχολείται πλέον ασχολείται με τις αυξανόμενες δυσκολίες του κράτους στον διακανονισμό των αναγκών και στις διακρινόμενες ερωτήσεις της κοινωνίας και της παρεπόμενη κρίσης της νομιμότητας. Αυτή η κατεύθυνση της έρευνας αναγνώρισε, σε σχέση με την δομική κρίση του ορθολογισμού, μία άνθιση των συγκρούσεων, που εκτοπίζονται όσον αφορά την παραδοσιακή σύγκρουση των τάξεων. Οι συγκρούσεις αφορούν αφορούν περισσότερο υποκείμενα και ομάδες, που επεμβαίνουν στον καθορισμό των δημοσίων εξόδων, σε καταστάσεις όπως η περίθαλψη, το σχολείο και οι μεταφορές. Είναι η γενική δραστηριότητα της διαχείρισης του κράτους που δημιουργεί αντικαταστάσεις, ανικανοποίητο, διαφυγή των αναγκών, συνεταιριστικές συγκρούσεις, εξεγέρσεις. Αν η φορολογική κρίση προσφέρει το οικονομικό καλούπι της νέας σύγκρουσης, η πτώση της νομιμότητας του κράτους, που δυσχεραίνει δομικά τους πελάτες της, προσδίδει στις συγκρούσεις μία πρωτότυπη πολιτική διάσταση. Την κοινωνικοποίηση των συγκρούσεων ακολουθούν αυταρχικές πολιτικές και κοινωνικός ριζοσπαστισμός. Από την μία

μεριά μεταβάλλονται οι λειτουργίες της πολιτικής αντιπροσώπευσης, που αδειάζει από περιεχόμενο και αυτονομία, και από την άλλη μπαίνουν σε λειτουργία μορφές γραφειοκρατικής λύσης των συγκρούσεων. Δεν είναι δυνατόν να εισχωρήσουμε εδώ σε λεπτομέρειες μιάς σειράς αναλύσεων πολυσύνθετων και διαφοροποιημένων. Όμως, ενώ αυτή η σχολή αποσαφηνίζει, πολύ σωστά, την αυταρχική συγκεντρωση στο επίπεδο του κράτους (απορρόφηση της υλικής σύστασης των συνδιαλιστικών και πολιτικών αντιπροσωπειών, δημιουργία ομόφωνων πολιτευμάτων στον εμφανή πολιτικό πλουραλισμό, συναινετική μεσιτεία προσφερόμενη από τις κοινοβουλευτικές αντιπολιτεύσεις, υπεροχή της διοίκησης στο κοινοβούλιο, μετατροπή τελικά της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε αυταρχική κοινωνική δημοκρατία), αυτή μοιάζει να έχει συνέπειες πολύ περιορισμένες και εκτός ορόπου, όσον αφορά τον προσδιορισμό των νέων πολιτικών υποκειμένων που θα εμφανίζονταν σε αντίθεση με την διαδικασία της αυταρχικής μετατροπής.¹⁴

Συνθετικά αυτή η διαδικασία θα ήταν θεμελιωμένη στην υπόθεση της φιλελεύθερης οργάνωσης. Δια μέσου της μεσιτείας των συλλογικών υποκειμένων, η κρατική δημοκρατική οργάνωση θα δεχόταν μια ουσιαστική νομιμοποίηση, προερχόμενη περισσότερο από το αναπόφευκτο των διαδικασιών παρά από μια κυκλοφόρηση συμφωνίας. Συγχρόνως οι συγκρούσεις που θα μπορούσαν ν' απειλήσουν την τάξη, είναι αναπροσδιορισμένες κατά τρόπο αυταρχικό και συλλογικό, ή έχουν λυθεί δια μέσου ιδρυτικής διαπραγμάτευσης, ή έχοντας μπει στο περιθώριο σαν συγκρούσεις αντιδημοκρατικές και κατά συνέπεια αναχαιτισμένες (π.χ. η εφηβική εγκληματικότητα). Η μόνη δυνατότητα να βγούμε απ' αυτό το πλαίσιο, να κόψουμε την σχηματισμένη τανάλια της αυταρχικής συμμετοχής και της καταπίεσης, είναι λοιπόν η πίεση στους διάφορους τοπικούς ανταγωνισμούς, η επιμονή στην διάρθρωση και στην γενικοποίηση των αναγκών που βάζουν σε κρίση τον διοικητικό ορθολογισμό και το σύστημα του οικονομικού σχηματισμού της συναίνεσης. Αυτές οι αναλύσεις αντιτάσσουν δηλαδή στις αυταρχικές τάσεις του κράτους (κράτους επίβλεψης) μια γενική κρίση διευθέτισης και μη-υποχώρησης των υποκειμένων. Αν και η φύση των συγκρούσεων έχει αλλάξει (δεν είναι πια συγκεντρωτικές στην διαδικασία αξιοποίησης, όχι μόνο τουλάχιστον, αλλά εκτοπισμένες και κοινωνικά), είναι ακριβώς η πληθώρα των γλωσσών των υποκειμένων που προκαλεί την ανικανότητα του κοινωνικού κράτους να τις απορροφήσει και να τις ελέγξει.¹⁵

Τώρα, το πανόραμα των συγκρούσεων, στο οποίο αναφέρονται αυτές οι αναλύσεις, εξαρτάται κυρίως από αυταρχικές τοποθετήσεις της κοινωνικής διαχείρισης, που

χωρίς άλλο είναι παρούσες και ίσως υπερισχύουν ανάμεσα στις διαθέσιμες στρατηγικές του κράτους, μα που δεν αποκλείουν άλλες στρατηγικές, ήπιες αποκεντρωμένες, δημοκρατικές, που εμβολιάζονται στο κοινωνικό έδαφος ώστε να βοηθούν την συγκόλληση ανάμεσα στην διοικητική και κοινωνική σφαίρα. Έτσι σε εναλλαγή στην κεντροποίηση της πληροφόρησης, στην σύσταση τραπεζών με λειτουργίες πολιτικού και υποτελικού ελέγχου, αρχίζουν να αναπτύσσονται φιλελεύθερες στρατηγικές και πρακτικές, σύστασης αυτόνομων πληροφορικών ενότητων που μπαίνουν στην υπηρεσία κανονικών νομικών, σαν επιχειρήσεις και τοπικές διοικήσεις, και που σκοπεύουν να ορθολογικοποιήσουν και να καταστήσουν ρέουσες τις διαδικασίες σχηματισμού της κοινωνικής και διοικητικής συναίνεσης. Το σλόγκαν αυτής της πληροφορικής δημοκρατίας είναι ένα άριστο παράδειγμα της υποσχόμενης ελευθερίας της εξουσίας: "Είναι χρέος των δημόσιων εξουσιών να ευνοούν τις δυνάμεις που αντιτίθενται στις αντισυγκεντρωτικές τάσεις και ιδιαίτερα στο εσωτερικό της δημόσιας διοίκησης. Από τώρα και στο εξής πρέπει να είναι συγκεντρωμένο μόνο εκείνο που πρέπει να είναι και αντιθέτως αποκεντρωμένο μόνο εκεί που είναι δυνατό να αποκεντρωθεί, ώστε να επιτελεί στην περιφέρεια όλη την κανονική και επεξεργάσιμη εργασία και ανατρέχοντας στην ολοκλήρωση κέντρου/περιφέρειας μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις". Εξάλλου, δεν είναι μόνο φανερό η πολιτική χρήση προς όφελος της νομιμότητας, της παρέκκλισης (π.χ. πολιτική κεντρικότητα του αγώνα ενάντια στην τρομοκρατία, αλλά ο προσανατολισμός των παρεκκλίσεων στην κοινωνική διάχυση: πολιτικές πνευματικής υγιεινής, μηχανική της οικογένειας, υγειονομικές πολιτικές, αυτονομία των σχολικών αντιπροσωπειών, διοχέτευση της κοινωνικής ερώτησης στο σύστημα των τοπικών αυτονομιών). Στρατηγικές ανάλογα πολύπλοκες μπορούν να επαληθευτούν, ιδιαίτερα στην ιταλική κατάσταση, που παρουσιάζει μεγάλες ζώνες **αυτονομίας**, κοινωνικής και διοικητικής, στην πολιτική της πληροφόρησης και στη συνέχεια στις διάφορες μορφές της συνδικαλιστικής και πολιτικής συμμετοχής, πραγματικότητες λοιπόν που μόνο με εξαναγκασμό θα μπορούσαν να καθοριστούν σαν αυταρχικές και συναινετικές. Μπροστά σ' αυτές τις μικτές κοινωνικές πραγματικότητες και κυρίως στην πολλαπλότητα συναφών κοινωνικών ζωνών, εναλλακτικών ή ανταγωνιστικών στην κεντροποιημένη διοικητική σφαίρα, η εικόνα ενός Λεβιάθαν που διαγράφεται στον ορίζοντα των κοινωνικών κρατών, κυριαρχουμένων από την αναρχία και τον συναιτερισμό είναι εκτός ορίου. Ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται για μια εκλογή ανάμεσα σε μια κεντροποιημένη αντιπροσώπευση της εξουσίας και μιας

αποκεντρωμένης και πλουραλιστικής, αλλά για τον καθορισμό του αν και με ποιό τρόπο οι διάφορες στρατηγικές συμβιβάζονται ή εναλλάσσονται από την πλευρά ενός αυθεντικού καθορισμού των πολιτικών υποκειμένων.

Όλα πιθανώς γυρνούν γύρω από την **κοινωνική** θέσμιση που αποκτούν οι συγκρούσεις στις δημοκρατικές κοινωνίες. Είναι αλήθεια ότι οι συγκρούσεις που παράγονται από την πληθώρα των αναγκών γενικεύονται, μα με την έννοια μιάς συμβατικότητας συνεχώς αναπροσδιοριζόμενης, κι όχι με την έννοια της ακύρωσης του κόσμου της νομιμότητας, μέσα στην οποία η συμβατικότητα έχει θέση. Αυτή ακριβώς, η συμβατικότητα, είναι που αποτελεί το πλαίσιο της νομιμότητας στην δυτική κοινωνία.¹⁷ Αν υπάρχει κρίση της νομιμότητας στο επίπεδο των μηχανισμών του κράτους, υπάρχει και μία αδυναμία για την ακύρωση της νομιμότητας από την πλευρά των υποκειμένων, που βρίσκονται μπλεγμένα στις συγκρούσεις. Η κρίση της νομιμότητας είναι λοιπόν δίκοπο μαχαίρι. Είναι αλήθεια ότι "κάθε αντίθεση θρησκευτική, ηθική, οικονομική, εθνική ή άλλου τύπου μετατρέπεται σε αντίθεση πολιτική; " Βεβαίως, απαντά ο θεωρητικός των αποφάσεων, αλλά μόνον αν είναι αρκετά δυνατή "ώστε να υπειρώνει τους ανθρώπους σε φίλους και εχθρούς",¹⁸ αν δηλαδή οι ξεχωριστές συγκρούσεις μπορούν να μεταφραστούν σ' ένα γενικό σχήμα της σύγκρουσης της νομιμότητας. Μία από τις στρατηγικές ίσως απόψεις της εξέλιξης της σύγκρουσης στην Δυτική κοινωνία είναι ακριβώς η μετατροπή τους σε αντίθετο ρεύμα και είναι δηλαδή ο εκτοπισμός των συγκρούσεων σε ανταγωνισμούς, μέσα στο πλαίσιο της ουσιαστικής νομιμότητας, μιάς νομιμότητας **κοινωνικής**. Από αυτή την άποψη προσδιορίζεται σαν κρίση νομιμότητας του κράτους ένας χώρος διαμάχης θέσεων, στον οποίο η γενική, πολιτική νομιμότητα του κράτους δεν συμμετέχει στο παιχνίδι. Από μία άποψη, αυτό έχει σχέση με την εξαπλώση της κοινωνικής υπηκοότητας σε μία πληθώρα απροσδόκητων υποκειμένων στην αυθεντική φάση του φιλελεύθερου κράτους. Από την άλλη, η γενίκευση της υπηκοότητας, που είναι μια από τις κύριες στρατηγικές της πειθαρχίας στην καπιταλιστική κοινωνία, σημαίνει πάνω απ' όλα εξαπλώση στα υποκείμενα ενός συστήματος δικαιωμάτων-υποχρεώσεων που μεταφράζει στην κοινωνική σφαίρα την κοινή ύπαρξη στο πολιτικό σύστημα¹⁹ που εκφράζει δηλαδή την αδυναμία των υποκειμένων να οργανωθούν αυτόνομα στην πολιτική σφαίρα.²⁰ Αν θεωρείται η κοινωνική ύπαρξη σαν ο ειδικός τύπος της επιτρεπόμενης υπηκοότητας από την δημοκρατική οργάνωση, θα φανεύει καθαρά πως ένας αυτόνομος πολιτικός θεσμός των συγκρούσεων στην δημοκρατική κοινωνία δεν είναι δυνατός.

Στην γραμμή προτεραιότητας, η λύση του προβλήματος της κρίσης νομιμότητας των δημοκρατικών πολιτικών οργανώσεων αποτελείται κυρίως από την αναμετάφραση της πολιτικής υπηκοότητας σε κοινωνική υπηκοότητα, στον παροπλισμό της πολιτικής σύγκρουσης προς χάριν της γονιμότητας της κοινωνικής σύγκρουσης. Η εικόνα του κράτους του 18ου αιώνα, του αντίθετου στην πολιτική κοινωνία, που ακόμη ζει στην πολιτική σκέψη της αριστεράς, δεν συγκεντρώνει την αυθεντικότητα των σύγχρονων δημοκρατιών. Την στιγμή που κοινωνικοποιείται το κράτος γίνεται και κοινωνία, δημιουργεί και αναπτύσσει πρωτότυπες κοινωνικές σχέσεις (όπως π.χ. συμπεραίνεται στην διαλεκτική ανάμεσα στον σχεδιασμό και την προτροπή των αυτονομιών), και η λύση των συγκρούσεων είναι δυνατή μόνο με την συμφωνία ότι δεν είναι συζητήσιμη η νομιμότητα της οργάνωσης, στην οποία έχουν πολιτογραφηθεί οι συγκρούσεις. Αντίθετα από το αγωνιστικό πνεύμα μιας κάποιας θεωρίας της αριστεράς, ο ριζοσπαστισμός των θεσμισμένων κοινωνικών συγκρούσεων (συνδικαλιστικών, φορολογικών) δεν αποτελεί πλέον, τουλάχιστον μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, μια πραγματική απειλή για τις δημοκρατικές οργανώσεις. Παραφράζοντας τον διάσημο αφορισμό του Μαρξ, για τον ρόλο του εγκλήματος στην κοινωνική ανανέωση, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η ύπαρξη των νόμιμων συγκρούσεων είναι μια σημαντική εγγύηση για τις λειτουργίες της ανάπτυξης και του ελέγχου από το κράτος.²¹

Αν λοιπόν μπορούμε να φανταστούμε ένα Λεβιάθαν, αυτός δεν παρουσιάζεται σαν εξωτερικός διάκοσμος σε μια αναλλοίωτη κοινωνία, που εναλλάσσει τον χειρισμό με την καταστολή, αλλά σαν ένα κράτος που μπερδεύεται με την κοινωνία, ένα κράτος στο οποίο οι βάσεις της κοινωνίας αυτοματοποιούνται στην ίδια την λειτουργία της κοινωνίας, χωρίς ν' αποκλείεται η αντιθετικότητα. Αν και η διαφορά μπορεί να φανεί περιθωριακή, σ' αυτές τις καταστάσεις αντί για κρίση νομιμότητας θα πρέπει να μιλάμε για μετατροπή της νομιμότητας, σαν ένα σαφές τέλος μιας νομιμότητας, σαν διαδικασία της μηχανικής των κοινωνικών συγκρούσεων. Την ίδια εξέλιξη της κοινωνιολογικής φαντασίας αντιπροσωπεύει η εξέλιξη αυτή της αυτοσυνείδησης των κοινωνικών συστημάτων. Ενώ στις πρώτες φάσεις της κοινωνιολογίας ένας από τους όρους της σταθερότητας του συστήματος στηρίχθηκε στην εσωτερίκευση, από την πλευρά των προσώπων του συστήματος, μορφωτικών σκοπών ή αξιών (η συλλογική συνείδηση του DURKHEIM, η αποδοχή των αξιών σαν εγγύηση της πρωταρχικής κοινωνικοποίησης στον PARSONS), στις επόμενες αντιπροσωπεύσεις η **σύγκρουση** (προφανώς στο εσωτερικό ενός κόσμου μη συζητήσιμης νομιμότητας) γί-

νεται η δυναμική βάση της διατήρησης του συστήματος. Ανάλογες εκτιμήσεις μπορούν να γίνουν πάνω στο αξιολογημένο πρόβλημα της παρέκκλισης, που θα γίνει προοδευτικά αντιληπτό σαν ο χώρος αιώρησης της συστηματικής σωτηρίας. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα η κοινωνιολογία του LUHMANN είναι μια προσαρμογή στις νέες συνθήκες ανοιχτής λειτουργίας, προβληματικής, αντιθετικής και κριτικής του ελέγχου, μια αντικατάσταση των μοντέλων ανοιχτών συστημάτων με τα κανονιστικά και αυτορρυθμιζόμενα, που προτείνονται από τον PARSONS.²² Απο-νομιμοποίηση δεν σημαίνει λοιπόν κρίση της εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα αλλά τέλος των αναγκών, που το πολιτικό σύστημα θέλει να κάνει πιστευτές. Ήδη ο WEBER εξατομικεύει τις κανονικές συνθήκες νομιμοποίησης του ορθολογιστικο-νόμιμου συστήματος, περισσότερο στις συνηθισμένες διαδικασίες της καθημερινής ζωής, παρά στην αναγκαioτητα αντίστοιχων νοητών από την πλευρά των υποκειμένων, της εγκυρότητας του συστήματος που κυριαρχεί.²³ Με άλλους όρους, το σύστημα δεν έχει ανάγκη εκλιπάρησης, ούτε δημιουργίας ενιαίων γλωσσών, πρακτικών δημοψηφίσματος, μορφών ορατότητας και διαφάνειας που θα μπορούσαν να καταστρέψουν τα σύμβολα. Έτσι αν οι θεωρίες των διαδικασιών συγκατάθεσης μπορούν να φαίνονται, όπως στην περίπτωση του LUHMANN, ορθολογισμός της αυξανόμενης σημασίας της διοίκησης στην δημιουργία επιλογών, οι θέσεις που θέλουν σαν όρο διατήρησης του συστήματος μια διαλογική συγκατάθεση μοιάζουν περισσότερο αναφορές αρχής παρά αποτελεσματικές αντιπροσωπεύσεις της νομιμότητας.²⁴

Προς τον κοινωνικό αυτοέλεγχο

Από ένα βαθμό καταπίεσης και ύστερα, οι εξουσιαστές φθάνουν αναγκαστικά να λατρεύονται από τους σκλάβους τους. Διότι η σκέψη του να είσαι απόλυτα υποταγμένος, παιχνίδι μιάς ύπαρξης, είναι αφόρητο για μία ανθρώπινη ύπαρξη. Έτσι, εάν όλα τα μέσα διαφυγής από την καταπίεση έχουν αποκλειστεί, δεν της μένει καμία άλλη διαφυγή από το να θεωρήσει ότι ακόμα και τα ίδια τα πράγματα τα οποία την καταπιέζουν, τα πραγματοποιεί οικειοθελώς, ή με άλλα λόγια, να υποκαθιστά την υποταγή με την αφοσίωση.

(Simone Weil, La pasanteur et la grâce).

Μια γενική σχεδόν συμφωνία φαίνεται σήμερα να υπάρχει για την βοηθητική φύση των δυτικών κοινωνιών

και τον πρωτότυπο ρόλο που η κοινωνική πολιτική αναπτύσσει στο περιεχόμενο και την διακίνηση των αντιθέσεων. Αλλά όλα αυτά, προϋποθέτοντας πάντα ένα πείσμα υποκειμένων, τις ανάγκες και τις κοινωνικές ερωτήσεις σαν ασταθείς, ανεξάρτητες από κάθε σύστημα ελέγχου. Κατά κάποιο τρόπο αυτό που μια στενή θεωρία της σύγκρουσης των τάξεων έκανε στο προλεταριάτο, λαμβάνοντας την γενίκευση και την σταθερότητα σαν όρο μιας κρίσης στην οποία πάντοτε παραπέμπει ο καπιταλισμός, κινδυνεύουμε και σήμερα να επαναλάβουμε όταν διαμοιράζουμε στα νέα υποκείμενα την ικανότητα της αμφισβήτησης του ορθολογισμού του κοινωνικού κράτους. Μπορούμε να σκεφτούμε περισσότερο πως οι στρατηγικές επένδυσης του κοινωνικού, στις οποίες γίνονται αναφορά στις προηγούμενες σελίδες, μεταβάλλουν βαθύτατα τα παιχνίδια της νομιμότητας, δημιουργώντας εξάλλου την δυνατότητα κοινωνικών σχέσεων που εξαφανίζουν την οπτική του συστήματος υπερ-πραγματοποιώντας την διάσταση της μικρής ομάδας σαν μοναδική συλλογική διάσταση. Δεν πρόκειται να επικαλεστούμε πάλι τους μύθους ολικού ελέγχου, τους επεξεργασμένους από τις αρνητικές ουτοπίες της δεκαετίας του τριάντα, ούτε τις σκιές του DELGADO ή του SKINNER, αλλά να αποδείξουμε πως μια αυτονομία των υποκειμένων είναι δυνατή, αλλά σε χώρους περιορισμένους και αυτοελεγχόμενους, όπου δεν μπορούν να αμφισβητηθούν οι γενικές και πολιτικές πρακτικές οργάνωσης της κοινωνίας. Μια πρόσφατη έρευνα του CASTEL επάνω σ' ένα θέμα επιφανειακά περιθωριακό, η πολιτική της πνευματικής υγείας των ΗΠΑ, επιτρέπει την συζήτηση της σύστασης αυτού του κοινωνικού χώρου, στον οποίο είναι συμβιβασμένες η αυτονομία των ατόμων και η αυτοδιαχείριση του ελέγχου.²⁵

Το πιο σημαντικό νέο της έρευνας βρίσκεται στο αναποδογύρισμα μερικών κοινών χώρων, ριζοσπαστικών ή αντιψυχιατρικών, στην εξέλιξη των θεραπευτικών πολιτικών. Κατ' αρχάς εκείνο μιας διαλεκτικής αμετάβατης μεταξύ απο-θεσμοποίησης ή προοδευτικής κρίσης των συγκεντρωτικών θεσμών και λαϊκής κατάκτησης της διανοητικής υγείας. Μετά ο μύθος του ψυχιατρικού ελέγχου σαν γενικευμένη έρευνα ενός κράτους πανταχού παρόντος. Ο CASTEL, ξεκινώντας από ένα πολιτικό θεσμό χαρακτηριστικό των Η.Π.Α. (ομοσπονδιακή σύσταση, αυτονομία των πολιτειών, ανάληψη της υγειονομικής πολιτικής από τις τοπικές εξουσίες, πολυμορφική ερμηνεία της γνώσης με βάση σαφή πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα) κατασκευάζει το χώρο της μετατροπής των θεραπευτικών πολιτικών σαν αντιρρησιακό και διαφοροποιημένο. Κοντά σ' ένα σκληρό κουκούτσι απομονωμένων θεσμών, που μένει σχεδόν αμετακίνητο μέχρι τις αλλαγές της δεκαετίας του '60 και μετά, δημιουργούνται χώροι, που συνεχώς

αναπροσδιορίζονται, όπου οι στρατηγικές των επαγγελματιών και τοπικών ενστάσεων, συμβιβάζονται και διαχωρίζονται: στο τέλος του περασμένου αιώνα το ιδιωτικό φιλανθρωπικό κίνημα, και μετά εκείνο της νοητικής υγείας, η νέα εξόρμηση της περίθαλψης η δεμένη με τις μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του '30, η αναγέννηση της οργανικής ψυχιατρίας με την ψυχανάλυση, η ψυχολόγηση του social work. Ο χώρος των υγειονομικών πολιτικών προσδιορίζεται συνεχώς από την διαπραγμάτευση, ανάμεσα σε τοπικές εξουσίες και ομοσπονδιακή κυβέρνηση, στην τοποθέτηση της αυτονομίας των θεραπευτικών στρατηγικών. Έτσι η λειτουργία της ομοσπονδιακής κυβέρνησης συνίσταται, βασικά, στην προστασία της ανεξαρτησίας των υγειονομικών πολιτικών και στην παρότρυνση της επιστημονικής ανανέωσης με την διάθεση διάφορων οικονομικών πηγών και την επιβράβευση των ενστικτώδων έρευνας. Αυτή η διαδικασία της διαφοροποίησης μπορεί να είναι σύνθετη, αποτελούμενη από δύο συμπληρωματικές κινήσεις: διάβρωση του κρατικού μηχανισμού (απο-θεσμοποίηση από τον καιρό της προεδρίας KENNEDY, στις πολιτείες, πολιτικές οικιακής περίθαλψης, δημιουργία κοινοτήτων-καταλυμάτων και αστικά άσυλα). Με την αντίθετη έννοια, εγκατάσταση της ψυχιατρικής και ψυχολογικής έρευνας στην οικογένεια, στο σχολείο, στον χειρισμό της παιδικής εγκληματικότητας, στην παιδική περίθαλψη. Η ανοικοδόμηση του ακριβούς προφίλ του ψυχιατρικού πανοράματος, που κατασκευάζεται για το σύμπλεγμα αυτών των κοινωνικών στρατηγικών με την εμμονή σκληρών μορφών θεραπείας και με την υπερβολική ανάπτυξη της ψυχανάλυσης είναι μια αναποτελεσματική επιχείρηση. Αλλά ίσως η πιο χαρακτηριστική όψη είναι η εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων στην διαχείριση της ψυχιατρικής περίθαλψης. Στον χώρο των κοινοτήτων έχουν υποκινηθεί ενδιάμεσες θεραπείες, στις οποίες το αντικείμενο δεν είναι πια το άτομο αλλά το σύνολο (κυρίως η οικογένεια, η ομάδα των γειτόνων, η σχολική τάξη), που αποτελεί ένα είδος μικρομηχανικής των βασικών κοινωνικών ενοτήτων. Και πάνω απ' όλα είναι οι ίδιες οι κοινότητες που πρέπει να διαχειρίζονται για το δικό τους συμφέρον, αυτές τις θεραπείες. Η μικρογραφιοποίηση των ψυχιατρικών πολιτικών, προκαλεί μια γονιμοποίηση των συγκρούσεων ανάμεσα στις κοινότητες, τις τοπικές εξουσίες, τις εθνικές ομάδες, τους πολιτικούς συνασπισμούς, επάνω στην πολιτική και οικονομική διαχείριση των θεραπειών.

Μέχρι εδώ, η έρευνα του CASTEL δεν απομακρύνεται από άλλες πολυάριθμες μελέτες πάνω στις πολιτικές του WELFARE και στις συλλογικές και μικροκοινωνικές αντιθέσεις που ακολουθούν. Όμως το πιο ενδιαφέρον γεγονός είναι ο προσδιορισμός της φύσης των αγαθών,

των υπηρεσιών και των κοινωνικών επαφών που υπάρχουν μέσα σ' αυτές τις αντιθέσεις. Πρόκειται δηλαδή για τα αγαθά και τις υπηρεσίες που αποκτούν αξία στη βάση των πολιτικών περίθαλψης και που με την σειρά τους δημιουργούν απροσδιόριστα επεκτεινόμενες αγορές. Μέσα σ' αυτές τις συγκρούσεις δεν βρίσκεται η αξία της κοινωνικής αναπαραγωγής αυτών των αγαθών, η φύση τους, αλλά η απλή οικειοποίηση, σαν να επρόκειτο για αγαθά και υπηρεσίες υλικές. Ο CASTEL αναφέρει την περίπτωση ενός ιατρικού κέντρου που προσφέρει ψυχιατρικές υπηρεσίες σε μια κοινότητα μαύρων. Το κέντρο διαχειρίζεται από επαγγελματίες λευκούς που χρησιμοποιούν την εξουσία τους για να λύνουν με τρόπο πατριαρχικό τις μικροσυγκρούσεις, οικογενειακές ή μεταξύ των γειτόνων της κοινότητας. Το παραϊατρικό προσωπικό από μαύρους, στο όνομα της κοινότητας, κάνει κατάληψη στο κέντρο, αμφισβητώντας την εξουσία των λευκών: "Εσείς, λευκοί... ακούστε τώρα αυτό που οι εργαζόμενοι λένε δυνατά και καθαρά και καλά θα κάνετε να υπακούσετε: εμείς δεν είμαστε πια οι υπάλληλοι της υπηρεσίας, αλλά εμείς και οι άνθρωποι της κοινότητας είμαστε η υπηρεσία". Είναι φανερό πως η σκέψη ενός τέτοιου τύπου συγκρούσεων είτε στο σχήμα μιας πανταχού παρούσας εξουσίας είτε σ' εκείνο μιας σύγκρουσης για την αξία των υπηρεσιών (όπως στην περίπτωση των νεο-μαρξιστικών αναλύσεων για τις αντιφάσεις του WELFARE STATE) δεν επιτρέπει την ερμηνεία των πρωτότυπων κοινωνικών σχέσεων που διαγράφονται γύρω από την διαχείριση της περίθαλψης. Ο CASTEL θυμάται ότι η μικρογραφιοποίηση των συγκρούσεων και ο τύπος της εξάρτησης που ακολουθεί, δεν είναι το αποτέλεσμα των συγκεντρωμένων δημόσιων στρατηγικών, αλλά είναι αποτέλεσμα μίας διαδικασίας στην οποία το αμερικάνικο κίνημα μετατροπής της ζωής των δεκαετιών '60 και '70 έπαιξε σημαντικό ρόλο. Έτσι η κίνηση των FREE CLINICS, στην οποία διοχετεύθηκε μεγάλο μέρος του κινήματος, καταλήγει στην κατασκευή νέων γκέτο, όπου οι αντιφάσεις ανάμεσα στις ιδεολογικές αξιώσεις των υποκινητών (στις ιδιωτικές μετατροπές) και στις πρακτικές δυσκολίες διαχείρισης, μπορούν να λυθούν μόνο με την επέμβαση των τοπικών εξουσιών, με την ανάληψη εκ μέρους των κοινοτήτων των άλυτων προβλημάτων του κινήματος. Ο CASTEL δείχνει από την μία πλευρά τις αυθεντικές προσπάθειες της ανανέωσης της παραδοσιακής θεραπευτικής και από την άλλη το ανυπέρβλητο διφορούμενο μιάς κίνησης, που δεν μπορεί παρά να ταλαντεύεται μεταξύ της εναλλαγής στην ψυχιατρία και της ψυχιατροποίησης των εναλλαγών.

Αυτό που υπάρχει στην μικροδιαλεκτική ανάμεσα στη κοινοτική διαχείριση της νοητικής υγείας και την επέμβαση των τοπικών εξουσιών, είναι λοιπόν η σύσταση ε-

νός κοινωνικού μικρόκοσμου, στον οποίο ο βασικός δεσμός παίρνει πρωτότυπες όψεις διαφάνειας και ορατότητας. Δεν πρόκειται για έναν **αγωνιστικό** κοινωνικό δεσμό, που προϋποθέτει την διατήρηση χώρων παιχνιδιού και απόστασης ανάμεσα σε άτομα²⁶; ή της ακύρωσης του ορθολογισμού της αγοράς, διά μεσου τύπων ανταλλαγής συμβολικής ή κερδοσκοπικής (μορφές ενιχυμένες ίσως είτε από την αστική κοινωνική επιστήμη, είτε από την μαρξιστική);²⁷ αλλά για ένα **συζητήσιμο** κοινωνικό δεσμό, μία κοινωνικότητα στην οποία είναι βέβαια πιθανές οι συγκρούσεις, και ακριβώς η λύση των προσωπικών, δια-προσωπικών και καταστασιακών προβλημάτων βρίσκεται στην τοποθέτηση των διαφόρων στρατηγικών, αλλά, στις οποίες η αντιθετικότητα είναι προσδιορισμένη στο εσωτερικό των σχέσεων, όπου δεν έχει πολιτογραφηθεί το δίκαιο στην διαφορά, στην μη ορατότητα και στη δυνατότητα εξόδου. Δεν πρόκειται για παραδοσιακές διαλογικές σχέσεις, οι οποίες εκφράζονταν και προφανώς εκφράζονται ακόμη, στην σχέση ανάμεσα σε δάσκαλο και μαθητή ή ψυχαναλυτή και πάσχοντα,²⁸ για τις σχέσεις επικοινωνίας, που αποκτούν έννοια μόνο στο εσωτερικό ενός συνόλου, που συγκροτούν δίκτυα και επομένως, όπως σε κάθε επικοινωνιακό σύστημα ελάχιστα πολύπλοκο, σε κυκλοφοριακές καταστάσεις, σε περιπλοκές στρατηγικές και σε πολλαπλότητες εντυπώσεων. Δεν πρόκειται για συγκρούσεις στις οποίες είναι αναμεμιγμένα συμφέροντα ή συμμετρικές επαφές που προσφέρουν την δυνατότητα εξόδου της άρνησης, αλλά κυκλοφοριακών συστημάτων κοινωνικότητας στα οποία τα υποκείμενα καλούνται, στο όνομα της αλήθειας, της υγείας, της ευτυχίας και της ελευθερίας να συνεργαστούν, ακόμη και με τρόπο εναλλακτικό ή αντιθετικό, στην λειτουργία των δικών τους συστημάτων συμμετοχής, με λίγα λόγια να γίνουν θεραπευτές, κοινωνικοί λειτουργοί ή πιο απλά υποκείμενα των εαυτών τους. Δεν θέλω να πω ότι αυτές οι μορφές συζητήσιμης κοινωνικότητας, όπου γίνεται κυρίαρχη η τοποθέτηση στο παιχνίδι των ιδιωτικών και αναφορικών τάσεων, είναι ενδεικτικές της ακραίας ποικιλίας του κοινωνικού. Θέλω να πω ότι αναπαράγουν, σε καταστάσεις ακόμη περιθωριακές αν και υπό ανάπτυξη, μορφές συμμετοχής που επαληθεύονται στα πιο κοινά και συνηθισμένα πεδία της συλλογικής ζωής. Η εξαφάνιση κάθε διαφοράς και σχέσης με τον μακρόκομο είναι ίσως η κυρίαρχη όψη αυτών των σε εξάπλωση κοινωνικών κόσμων: "Μια επιστήμη της εκτροπής θα μπορούσε να δημιουργηθεί γύρω από το αναφορικό δίχτυ που ενώνει μεταξύ τους τον εγκληματία, το θύμα και την κοινωνία, τον πνευματικά άρρωστο, την οικογένειά του και την γειτονιά του, τον αδιάφορο, τον επικεφαλής του και την εταιρεία, τον αλκοολικό, την γυναίκα του και το πε-

ριβάλλον. Πρόκειται για ολόκληρο το πάσχον σύστημα την κατανόησή του και την θεραπεία του, ένα σύνολο στο οποίο συμμετέχει κι ο ίδιος ο θεραπευτής, ένας πόνος στον οποίο κι ο ίδιος ανήκει και από τον οποίο δεν του είναι πια δυνατό να απελευθερωθεί".²⁹

Θα ήταν ωστόσο συστατικό να περιορίσουμε την περίμετρο αυτού του εδάφους, στην τοποθέτηση της υποκειμενικότητας στο παιχνίδι της πρακτικής θεραπευτικής, όπως συμβαίνει σήμερα στις διάφορες καταστάσεις, από την επιχείρηση έως την προετοιμασία για τον θάνατο των ανιάτων αρρώστων στα κοινά νοσοκομεία. Μία επιτροπή ανοιχτή στους πολλούς σ' ένα συμβούλιο μίας ζώνης, μία υγειονομική επιτροπή οικογενειών, η συλλογική διαχείριση ενός παιδικού σταθμού ή ενός νηπιαγωγείου, το συμβούλιο ενός σχολείου ή μίας επαρχίας...: μαζί με πολλές άλλες, που θα ήταν δύσκολο να κατονομάσουμε, αυτές οι καταστάσεις θα μπορούσαν να ονομασθούν **κοινωνικές**, αλλά με μία έννοια που διαφεύγει από την σημασία που συνήθως δίνουμε στο Κοινωνικό, αντίθετη π.χ. στο Πολιτικό, αναφερόμενο στο Οικονομικό ή συγκρίνοντας το με το Ιδιωτικό ή το Δημόσιο. Καταστάσεις στις οποίες το κοινωνικό είναι ο στρατηγικός κόμβος, το σημείο διασταύρωσης των διαστάσεων στις οποίες εξασκείται η δυνατότητα των ανθρώπων να μείνουν μαζί, ένας χώρος, που χωρίς καμμία ειρωνεία, ονομάζεται **δημόσιος**.³⁰ Διαστάσεις σχεδόν πάντα μίας μικρής ομάδας, στην οποία όμως είναι πάντα παρόντες οι πράκτορες ή οι αντιπρόσωποι κοινοτήτων πιδ μεγάλων, αφηρημένων ή πραγματικών. Καταστάσεις στις οποίες υπάρχει διαχείριση, αλλά που υπάρχουν αγαθά και αξίες που ανήκουν στην ιδιωτική σφαίρα, ή που δεν μεταφράζονται σε χρήματα (ή που η νομισματική τους αξία αποτελεί μία αντιπροσώπευση περιορισμένη), όπως η ισορροπία της οικογένειας, η μόρφωση των παιδιών, η σιγουριά ή η διαχείριση της ανασφάλειας³¹ με μία λέξη η τέχνη της ζωής. Καταστάσεις συμμετοχής χωρίς διακηρυγμένες εξουσίες, στις οποίες όμως έχουν γίνει προσπάθειες να διακριθούν πρωτότυπες μορφές ανισότητας και ικανότητας προσδιορισμού της κατάστασης της παραγωγής των κανόνων του παιχνιδιού. Τελικά, κοινωνικές καταστάσεις, στις οποίες όμως η κοινωνικότητα είναι μακριά από την ιδέα της φυσικότητας, όπως ένα νεκρό σώμα στο οποίο έχει μεταμοσχευθεί ένας ψεύτικος εγκέφαλος, είναι μακριά από την έννοια της ζωής.

Μπροστά σ' αυτό το κοινωνικό, του οποίου η πολιτικότητα μας είναι τόσο κοντινή, ώστε δεν μπορεί να γίνει ορατή, οι αναλυτικές μηχανές γυρίζουν στο κενό. Υπάρχουν βέβαια οι κοινωνικές επιστήμες, αλλά το να απευθυνθούμε σ' αυτές, που συνέβαλλαν στην κατασκευή ει-

κόνων όλο και πιό παραγωγικών και εξασκημένων σ' αυτό το κοινωνικό, θα σήμαινε την απαίτηση ενός καθήκοντος απίστευτης πραγματοποίησης, που αυτές οι ίδιες ελέγχουν σαν απαραίτητο όρο γιά την σύσταση των δικών του αντικειμένων. Αλλά η διαφάνεια αυτού του "κοινωνικού" δεν μπορεί να είναι καταλογισιμη μόνο στις επιστήμες της κοινωνίας. Ακόμη και η άλλη παράδοση, που διατείνεται ότι είναι αυστηρά επιστήμη, ο μαρξισμός, αποδεικνύεται τόσο αποδραστική όσο η άστική κοινωνιολογία είναι σπάταλη, όταν πρόκειται ν' αρχίσει να ερευνά αυτόν τον περίεργο κοινωνικό κόσμο. Ο όρος "κοινωνικό" με τα παράγωγά του χρησιμεύει στον προσδιορισμό, στο λεξιλόγιο της αριστεράς, αυτού του εδάφους που διαγράφεται κάπου ανάμεσα στο εργοστάσιο και το κράτος, ανάμεσα στα υποκείμενα και το καπιταλισμό, ανάμεσα σ' εμάς κι αυτούς. Θεωρούμενο λοιπόν το **κοινωνικό** ελεύθερο έδαφος θα ανοιγόταν στην επέκταση των συγκρούσεων, στην γενίκευση του αγώνα, που ανέκαθεν υπήρχε σε λανθάνουσα κατάσταση σε κλειστούς χώρους, όπως το εργοστάσιο φυσικά, και μετά η φυλακή, οι καταπιεστικοί θεσμοί, η οικογένεια ή η υποκειμενικότητα, θα ξεχειλίζει κυκλικά στους ανοιχτούς χώρους, θα κοινωνικοποιόταν. Έτσι το κοινωνικό δημιούργησε, την εγγύηση μίας πιθανής λύσης των αντιθέσεων με προοδευτική έννοια. Την ανοιχτή πόρτα των λαβυρίθων της πράξης. Εξάλλου, η ικανότητα εξατομίκευσης αυτών των νέων κοινωνικών πραγματικοτήτων, νέες σε σχέση με μία φανταστική υποστάθμη που θα έπρεπε ν' αρχίσει να συζητιέται, είναι

έντονα περιορισμένη από το αντιθεσιακό καλούπι του αναλυτικού μοντέλου, που τείνει να βγάλει νέες υποκειμενικότητες, νέους ανταγωνισμούς ή γενικευμένα παραδείγματα εκεί όπου η συμμετοχή εγγυάται την νομιμότητα της αντίθεσης.

Στην **ιβριδική**³² κοινωνία που έχει παραχθεί από αυτή την δημοκρατία, και που μόνο ένα θεωρητικό *tour de force* μπορεί να την αναγνωρίσει σαν δεσποτική, οι όροι που έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε ανταγωνιστικούς, το υποκείμενο και η Εξουσία, η τάξη και το Κράτος, τείνουν να μεταφράζονται αμοιβαία, να φορτώνονται αφήνοντας διαιρέσεις και απαιτήσεις όλο και πιό διαφορούμενες. Πρέπει ν' αναρωτηθούμε όμως αν αυτή η δυσκολία του να σκεφτούμε την ίδρυση αυτόνομων υποκειμένων είναι αποτέλεσμα μίας δόλιας εκμηχάνευσης της εξουσίας ή μίας δικής μας ανικανότητας, αρκετά πιό μακρινής στον χρόνο, στο να σκεφτόμαστε την ελευθερία και τους χώρους μετατροπής. Αυτή η ερώτηση, στην οποία, θα είχε έννοια ν' απαντήσουμε, με μία όχι φετιχιστική αναθεώρηση του ιστορικού μας παρελθόντος, θα μπορούσε να συνεισφέρει στην επιβράδυνση της εναλλαγής ανάμεσα σε εκτοπισμένες εξουσίες που μας καλούν να εκφράσουμε την ελευθερία σε όρους επικοινωνίας ή απελευθέρωσης της ψυχής (ή μίας επαγγελίας ενημερωμένης και συγκεντρωμένης) και μορφές αντίστασης, που μεταφράζουν την μη ορατότητα της σύγκρουσης σε ένα αναχρονιστικό λάθος.

Σημειώσεις βιβλιογραφίας

1. A. Gargani: Introduzione in AA. VV., Crisi della ragione.
2. J.F. Lyotard: La condition post-modern.
3. Ad es. AA. VV., Crisi del sapere e nuova razionalità.
4. M. Cacciari: Critica della autonomia e problema del politico, in Crisi del sapere e nuova razionalità.
5. J. Habermas: La crisi di razionalità nel capitalismo maturo.
6. L'Informatisation de la société.
7. F. Kafka: Il messaggio dell'imperatore.
8. G. Bateson: Stile, grazia e informazione nell'arte primitiva.
9. J. Petitot: Centrato/acentrato.
10. M. Foucault: La Volontà di sapere.
11. P.A. Rovatti: Dislocazione della contraddizione e sapere dell'individuale, aut-aut 175-6.
12. G. Vattimo: Il deperimento della politica, aut-aut, 161.
13. R. Heinlein: Universo.
14. Hirsch: Le trasformazioni dello stato.
15. Qffe: Il manifesto, 26.2.1980.

16. L.A.: Retour aux sources, "Interferences", 8, 1978.
17. Nora a Minc, Convivere col calcolatore.
18. R. Castel: L'ordine psichiatrico.
19. C. Smitt: Le categorie del politico.
20. T.H. Marshall: Cittadinanza e classe sociale.
21. H. Arendt: Essai sur la revolution.
22. M. Crozier: Attore sociale e sistema.
23. N. Luhmann: Potere e complessità sociale.
24. M. Weber: Il metodo delle scienze storico-sociali.
25. J. Habermas: Per la ricostruzione del materialismo storico.
26. R. Castel: La société psychiatrique avancée.
27. E. Goffman: Espressione e identità.
28. J. Baudrillard: Lo scambio simbolico e la morte.
29. J. Hochmann: Psichiatria e comunità.
30. H. Arendt: Viva activa.
31. P. Virilio: L'insecurité du territoire.
32. J. Donzelot: La Police des familles.

Το κείμενο του DAL LAGO, "η μεταμόρφωση του κοινωνικού...", είναι από το περιοδικό ΑΥΤ-ΑΥΤ, Νο 179-180 του 1980.

Απόδοση στα Ελληνικά:

Άννα Δοΰκαρη

ΡΕΚΒΙΕΜ ΓΙΑ ΤΟ ΧΑΜΕΝΟ ΚΕΝΤΡΟ

του Ηρακλή Λογοθέτη μέρος 1ο

Η ζωή μας έχει γεμίσει αποκλίνουσες γραμμές. Τίποτα δεν μ' ενοχλεί σ' αυτόν τον κόσμο των αποκλίσεων- είναι ο κόσμος μας άλλωστε- εκτός απ' αυτό το νοσηρό παράδοξο: τον αφόρητο συνωστισμό αυτών των αποκλίσεων γύρω από την χαίνουσα οπή του χαμένου κέντρου. Φαίνεται πως χιλιετίες ολόκληρες διαγκωνισμού, σύγκρουσης και ενστάσεων προτεραιότητας απέναντι σ' αυτό το κέντρο δεν μας δίδαξαν τίποτα. Για άλλη μια φορά η ιστορικότητα καταφέρνει απανωτά χτυπήματα στην μνήμη. Ξανά και ξανά ο νους και η συνείδηση χωρίζονται. Δεν εξηγούνται αλλιώς οι τόσες αιτήσεις αναπλήρωσης του εκλείποντος, οι κληρονομικές διαμάχες των άλλοτε απόκληρων, οι ειδικές δωσιδικίες, τα δάκρυα της οργής και της παραίτησης.

Πως αλλιώς να δει κανείς τις απέλπιδες προσπάθειες τόσων και τόσων μέχρι πρότινος άτακτων παιδιών να σταθούν μ' ανοιχτά τα πόδια καταμεσής στα ερείπια των αξιών του παρελθόντος, στυλώνοντας το σώμα με την ματαιοδοξία νεόκοπου μποξέρ που φωνάζει μ' όλη την δύναμη της φωνής του: Είμαι μοναχός. Είμαι μοναδικός. Πως αλλιώς να κοιτάζει κανείς την ελαφρώς γελοία εμμονή της ομαδούλας να αρπαχτεί από όποια, ξεφτισμένη εκδοχή της πολιτικότητας. Η ομαδούλα που αντιλαμβάνεται την Σοβιετική Ένωση, αποκλειστικά σαν ένα χώρο ψυχιατρικής καταστολής των αντιφρονούντων, ενώ συμβαίνουν ακόμα μύρια όσα και διαφορετικά, φρικτά πράγματα σ' αυτό το απέραντο Αρχιπέλαγος. Η ομαδούλα που νοσταλγεί σε αποπνικτικά γραφεία, μικρούς, ξεχασμένους προκαπιταλιστικούς παραδείσους, χαμένους κάπου στον ωκεανό της πόλης και θεωρεί το αυτοκίνητο γενάρχη μιας ολόκληρης δυναστείας κακών -προσωπικά αγαπώ το αυτοκίνητο- λες και τίποτα άλλο δεν σκιάζει τον μικρό μας κόσμο. Ακόμα η ομαδούλα που θεωρεί την απελευθέρωση της ομοφυλόφιλης επιθυμίας σαν την λυδία λίθο της

πολιτικής απελευθέρωσης και της ίδιας της επαναστατικότητας κάποτε. Οι ομαδούλες που μιλούν με στεντόρεια φωνή για την αυτονομία, την ετερότητα, το δικαίωμα στην διαφορά, εξακολουθώντας να πιστεύουν ταυτόχρονα, πως μερικές διαφορές είναι βασιλικότερες από τις άλλες, γυ-

ρίζουν από πλάγιους δρόμους στην πολιτική σαν αφηρημένοι πρίγκιπες από μακρόχρονη εξορία. Κάνουν απέραντη φασαρία για το καθολικό στραγγαλίζοντας το στα περιθώρια της "ειδικότητας" τους και για άλλη μία φορά γίνονται αξιοθρήνητα πειστικές υπερασπίζοντας την πολλαπλότητα, το πολύτροπο και το πολυσθενές του κοινωνικού γίνεσθαι "Το αεί γιγνόμενον και το πολλαχώς λεγόμενον" του Αριστοτέλη. Έτσι πως μπορώ να αποφύγω την φρικτή υποψία που με διατρέχει ολοένα και συχνότερα, ότι δεν πρόκειται για φωνές της αυτονομίας, αλλά για την διασταύρωση των ομιλιών που αντηχούν μία μακρινή φενακισμένη αυτονομία, στα κρηπιδώματα ενός καταρέοντος κόσμου.

Πιστέψαμε κάποτε, αφελέστατα βεβαίως, πως η πτώση του κέντρου και η νομιμοποίηση των παραμέτρων της ιδιαιτερότητας θα οδηγούσε στην παραδείσια αταξία, στην οπτασία του Μπωντλαίρ: τάξη και ομορφιά ομού. Αντί γι αυτό βλέπουμε πυκνούς σχηματισμούς αταξίας. Δεν είναι ζοφερό και αποτρόπαιο να συντάσσεται σε σχηματισμούς η αταξία; Δεν είναι δουλοφροσύνη απροσχημάτιστη, η απελπισμένη συνύληση και ο έξαλλος διεμβολισμός των αποκλίσεων σ' έναν τόσο στενό πεπτωκότα και βεβαρημένο χώρο, όταν μάλιστα η κάθε μία ξεχωριστά διεκδικεί για τον εαυτό της το απόλυτο προνόμιο της ασύμπτωτης πορείας; Τι σημαίνει όλη αυτή η μυρμηγκιά γύρω από το χαμένο κέντρο, την νοσταλγία του δεσμώτη, την ματαιοδοξία της υποκατάστασης του σκοτωμένου και λεηλατημένου πατέρα ή τον διασυρμό μίας ελευθερίας που ξέπεσε σε ανάξιους; Η ίδια η έλευση της αυτονομίας μυστικοποιείται μέσα στο πλήθος των εθελόδουλων βαστάζων της και στεφανώνεται με ιαχές προπηλακισμού. Η διαπόμπευση προβαίνει σαν αναγκαστικός Διογκός της πραγμάτωσης της, ειμαρμένη για το παρόν και οφειλή εξορκισμού για το παρελθόν.

"Όλη η χώρα βρίθει από παρόμοιες αθλητικές ομάδες πνεύματος", γράφει ο Ρόμπερτ Μουζίλ, "ο κύκλος, η ομάδα, η πλατιά επιτυχία ή η σχολή γύρω από εκείνο ή ετούτο το πρόσωπο κάποιας καταξιωμένης πνευματικής ενασχόλησης, χάνουν εντελώς τη σημασία τους μπρος στον άπειρο αριθμό δοξασιών και αιρέσεων, που αναμέ-

νουν πνευματικό εξαγνισμό υπό την επιρροή της κερασσοφαγίας, του θεάτρου των αγρών, της μουσικής γυμναστικής, της ευζωίας και χιλίων απιθανοτήτων. Υπάρχουν αμέτρητες τέτοιες Ρώμες, κάθεμία με ένα Πάπα, που το όνομά του δεν το έχουν ποτέ ακούσει οι μη μυημένοι, αλλά μέσω του οποίου οι μυημένοι υποδύονται στον εαυτό τους την λύτρωση του κόσμου." Φαίνεται, πως τα φαινόμενα αυτά, που σήμερα παρατηρούμε, δεν είναι και τόσο ρηξικέλευθα, οι ομαδούλες μας έχουν κι αυτές ρίζες και ο Ρόμπερτ Μουζίλ συνεχίζει από εκείνη την μακρινή χρονιά του 1936: "Χτυπημένες από την αρρώστια χιλιάδες ομαδούλες συνέδεαν την ζωή με μία έμμομη ιδέα, η κάθε μία γιά τον εαυτό της. Και σύντομα δεν θα πρέπει να απορήσουμε, αν ένας πραγματικά παρανοϊκός δεν μπορέσει πιά να συγκρατηθεί μπροστά σε τέτοιο ανταγωνισμό ερασιτεχνών." Ύστερα από τόσα χρόνια, που το διάστημα τους τόσοι και τόσοι πραγματικά παρανοϊκοί διέλυσαν με μία κίνηση, τους ανταγωνισμούς των ερασιτεχνών, δεν απορούμε. Ωστόσο τέτοιες ομαδούλες υπάρχουν τώρα περισσότερες από ποτέ. Χιλιάδες ομαδούλες, χτυπημένες από την αρρώστια, ψάχνουν στα σταυροδρόμια της εραλδικής να βρούν την μυστική καταγωγή που τις συνδέει -μονάχα αυτές- με την απόλυτη ουσία του κόσμου.

Φαίνεται πως το γεγονός ότι τα κέντρα καταρέουν, πριν εκπορθηθούν, σφραγίζει ανεπανόρθωτα την μοίρα των άλλοτε υπηκόων τους. Το χαμένο κέντρο εξακολουθεί να αιωρείται σαν υπόσχεση παλινδότησης στην σημασία του μοναδικού. Το πρόσωπο του είναι σκοτεινό και υποσχεται την ειρήνη του καθολικού τέλους, απαντώντας ίσως στην κραυγή: Καλλίτερα ένα φρικτό τέλος, παρά μία φρίκη χωρίς τέλος. Κραυγή που είναι ο ίδιος ο επιθανάτιος ρόγχος του Μισέλ Φουκώ: "Αυτός ο κόσμος, κόσμος της άπιαστης απειλής και του ασίγαστου άγχους, πρέπει να τελειώσει. Δεν ξέρω αν θα τελειώσει με την χαραυγή ενός καινούργιου κόσμου ή με μία αποκαλυπτική καταστροφή, αλλά αυτός ο κόσμος πρέπει να τελειώσει." Γι αυτό δεν είναι ν' απορεί κανένας, που μία σειρά φίλοι, από τους καλύτερους ανάμεσα μας, ανταποκρίνονται με ένα καταφατικό νεύμα στην σαγήνη της καθολικής ειρήνης, του καθολικού τέλους που χαρίζει το χαμένο κέντρο σ' όσους βουλιάζουν μαζί του. "Όλα αυτά είναι θαυμάσια", μούλεγε τις προάλλες στενός φίλος, σε μία συζήτηση γιά την αυτονομία, "αλλά εγώ δεν έχω κουράγιο γιά τίποτα. Προτιμώ λοιπόν να κατεβάσω τρία διπλά ουίσκι και να πάω γιά ύπνο." Έτσι είναι. Σήμερα μονάχα από πείσμα ζει κανείς, όσο τουλάχιστον πάλλεται μέσα του το ελατήριο της ζωής. Γιατί σε μερικούς ανθρώπους ένα σιδερένιο χέρι μήηκε στα σωθικά τους, τσάκισε αυτό το ελατήριο και ξαναβγήκε χωρίς ν' αφήσει

πληγή.

Οι υπήκοοι που αναπετάσσουν τώρα τις δικές τους σημαίες στα όρια του δισταγμού, αναπολούν με δάκρυα καθολικού εξαγνισμού, την εποχή της ανταρσίας, της τρέλλας και της διασποράς, πάντοτε όμως στην περίμετρο που χάραζε οχωρδεσπότης. Η ύπαρξη που έδινε στην ανταρσία την μορφή της ανέμελης και ωστόσο τολμηφής παιδιάς. Από την άλλη πλευρά, το σταθερό σημείο του στερεώματος, χρησίμευε και γία κάτι άλλο, εξίσου σημαντικό: σαν δείκτης της ελευθερίας ή καλύτερα του βαθμού της ελευθερίας. Η απόσταση από το κέντρο, ο θεαματικός ανταγωνισμός για το ποιός θα τραβήξει μακρύτερα από το θεσπισμένο κέντρο, επιβεβαίωνε με απτό τρόπο το μέγεθος της ελευθερίας, καθιστώντας την ταυτόχρονα, περίβλεπτη και επαινετέα.

Σ' ένα παιχνίδι όμως χωρίς κέντρο, από που θα μετρήσεις πως θα συγκρίνεις το μέγεθος της ελευθερίας σου με άλλα μεγέθη; Αν δεν υπάρχει κοινή αφετηρία για την λούρσα, ο δρόμος γίνεται υπόθεση μη συγκρίσιμη, μια υπόθεση μόνο για σένα και για την χαρά της αέναης πια διαδρομής. Η ελευθερία είναι γόνιμη όταν πρόκειται για ζήτημα ουσίας και όχι μεγέθους. Υπάρχει αδιάστατη και ασύγκριτη, είναι απόλυτη οδός η μοναξιά και καθολική όσο το ανθρώπινο είναι υποκειμενός της. Γίνεται εστία μιας μοναδικότητας χωρίς όληση και χωρίς αποκλεισμούς μιας μοναδικότητας χωρίς όληση και χωρίς αποκλεισμούς χωρίς προβολή και χωρίς θέαμα. Η ιδιαιτερότητα μέσα στον εαυτό της και η ανάγνωσή της μέσα στους άλλους. Όχι η ανοχή ή η αναγνώριση αλλά η ανάγνωση. Γιατί η αυτονομία αντίθετα με την χυδαία άποψη ότι η ελευθερία μου τελειώνει εκεί όπου αρχίζει η ελευθερία του άλλου, θεωρεί πως η ελευθερία μου αρχίζει όπου αρχίζει η ελευθερία του άλλου και τελειώνει επίσης όταν τελειώνει η ελευθερία του άλλου. Ίσως γιατί εμείς δεν ξεχάσαμε ποτέ τον ισχυρισμό του Ρεμπώ που διανύει κιόλας παραπάνω από εκατό χρόνια ζωής: Εγώ είναι ένας άλλος. Ούτε την δήλωση του Φλωμπέρ: Εγώ είμαι η μάτιαν Μποβαρύ.

Αυτή βέβαια η απόλυτη διάσταση της ελευθερίας δεν πραγματοποιείται γύρω από κέντρα καταρέοντα αλλά πέρα από κέντρα εκπορθημένα. Η κατάρευση αφήνει στην συνείδηση των ανθρώπων ακέραιο και ολόκληρο το παρελθόν που δεν πρόλαβαν να εννοήσουν κατά την διάρκεια της ζωής του. Οι σχέσεις με αυτό το παρελθόν που όσο ζούσε ήταν σχέσεις άρνησης και κατάφασης, οικειότητας και προφάνειας, γίνονται τώρα σχέσεις φαντασιακής ανάκλησης των υπεσχημένων που δεν πραγματώθηκαν. Εννοείται πως ένα τέτοιο παρελθόν είναι ανίκητο γιατί απλούστατα του έχει αφαιρεθεί η δυνατότητα να εκπληρώσει τα υπεσχημένα και του έχει αφαιρεθεί από την κατάρευ-

ση μέσα στην προϊούσα κενότητα που εκπορεύεται απ' αυτό, και όχι από την ανατροπή των εξεγερμένων υποκειμένων. Όπως οι νεκροί εραστές που συμβαίνει να πεθαίνουν στο απόγειο της αίγλης τους δεν ξεπερνιούνται ποτέ, έτσι και τα χαμένα μ' αυτό τον τρόπο κέντρα κρατούν σε σταθερή τροχιά γύρω τους τους πολίτες που ενδιαδίδουν σ' αυτήν την νοσταλγική ελκυστικότητα. Έτσι συνέβαινε πάντα κι έτσι θα συμβαίνει όσο τα υπεσχημένα σχήματα του παρελθόντος διανύουν ακόμα τον χρόνο της ζωής τους μέσα στους ανθρώπους που απλώς ακούνε τον γδοῦπο και τον ορυμαγδό της πτώσης τους. Έτσι συμβαίνει όσο οι κοινωνικές δραστηριότητες των ανθρώπων τόσο απονεκρωμένες, ώστε καθίστανται βαθμιαία ανήμποροι θεατές λόγων και ακροατές έργων, κατά το καίριο για την εποχή μας, οξύμωρο σχήμα που δεν ανήκει σε κάποιο σύγχρονο θεωρητικό του "θεάματος", όπως θα περίμενε κανείς αλλά στον Θουκιδίδη: "Αίτιοι δ' υμείς κακώς αγωνοθετούντες, οίτινες ειώθατε θεαταί μεν των λόγων γίνεσθαι, ακροαταί δε των έργων". Θουκ. Γ' 38, Πελοποννησιακός Πόλεμος.

Έτσι θρυμματίζονται τα κομμάτια, αλλά η άθραυστη κομματική συνείδηση διαμορφώνει οργανωτικά εκτοπλάσματα, με υποσχέσεις υπερκατανάλωσης του αρχικού όντος ή μάλλον του αρχικού εξαμβλώματος. Διαλύονται οι κοινότητες και ευδοκιμεί η λατρεία των ομάδων. Πεθαίνουν οι κεκαρμένοι και ξεπηδούν οι νεόφυτοι, αμέτρητοι σαν τα δόντια του μυθικού Δράκοντα. Και οι αποκλίσεις, ο πλούσιος και ποικίλος κόσμος των αποκλίσεων απλούστατα χάνει κάθε μέρα και περισσότερο τα γνωστικά του συνειδέναι, καθώς συνεχίζει να εννοημάτνεται από το παρελθόν του χαμένου κέντρου. Άλλωστε ενώ οι αποκλίσεις προϋποθέτουν νοηματικά τον άξονα από τον οποίο αποκλίνουν, η ενηλικίωσή τους απαιτεί την πλήρη απόσχιση από τον κορμό, την προβολή και ικανοποίηση του αιτήματος της πλήρους αυτεξουσιότητας και αυταιοσυστάσεως. Η αυτονομία είναι υπόθεση αποκλίσεων μόνον όσον αφορά την διαδρομή προς πραγμάτωσή της, αλλά αυτή η ίδια η πραγμάτωσή της θέτει σαν απόλυτο όρο την χειραφέτηση των αποκλίσεων από την αρχική τους υπόσταση της αυτοκατάργησής τους και της ανακήρυξης θεωρικών μορφών συνείδησης χωρίς ορισμένο και πάγιο σημείο ή άξονα αναφοράς.

Η πορεία προς αυτή τη χειραφέτηση και αυτό το ίδιο το γεγονός της χειραφέτησης είναι πρωτίστως ζήτημα χώρου. Η ιδιαιτερότητα και η αυτονομία αναπτύσσονται στον χώρο, οι ιδιότητές τους στον χρόνο. Οι αποκλίσεις σημασίες του πραγματικού όπως επίσης και οι αποκλίνουσες συμπεριφορές, οι πολυσθενείς τροπισμοί των υποκειμένων απέναντι στο πολυειδές των αντικειμένων αποκτούν την δική τους οντότητα, μόνον όταν εκταθούν

στο αδιάστατο πεδίο του Είναι-γιά-τον-Εαυτό-του. Αυτή τους η έκταση είναι η αρχική προϋπόθεση του αυτοφύους. Το αυτοφύες βλασταίνει μέσα στην μοναξιά ώστε να διαλάβει αργότερα τους όρους της κοινωνικοποίησης του. Φύεται στην πολυτέλεια της περισσείας του χρόνου και κάποτε του αλόγιστου χώρου. Οι όψεις του λαβαίνουν σχήμα στον χώρο γιά να εμφανιστούν στον χρόνο αλλά όχι συνδεδεμένες κατά σειρά, όχι παρατακτικά όπως ο Κασσίρερ στην "θεωρία των συμβολικών μορφών" ισχυρίζεται, μα ταυτόχρονα σαν ένα γιγάντιο, περίοπτο παλίμψηστο που μία εντελώς ακατανόητη διαφάνεια μας φανερώνει εναργέστατα τα διαδοχικά επίπεδα ομού και τις πολλαπλές του όψεις διά μιάς.

Όσο η απόκλιση εξακολουθεί να παραμένει μία εκβάσταση από τον κεντρικό κορμό, ο χώρος της ορίζεται από την στερεότητα ακείνου και ο χρόνος της τεκμαίρεται από το πατρικό σφρίγος. Η έκταση των αποκλίσεων μέσα στο διάστημα του Είναι, η έκταση ως τα όρια της απόσχισης, η αέναη διαδοχή των απλανών άστρων με τους πλανήτες, αυτή η αβέβαιη και συναρπαστική ναυσιπλοΐα στα ρεύματα του παγκόσμιου και συμπαντικού χάους, αποτελεί δοκιμαστική πτήση ελευθερίας: στην αναζήτηση των χωροχρονικών μεγεθών που ταιριάζουν στην ατομικότητα. Άπειροι από χάρτες ναυτικούς, όργανα πλοήγησης, εξάντες και αστρολάβους, ιχνηλατούμε με το δάκτυλο την πορεία των νυχτερινών ανέμων, φορώντας καθώς οι ναυτικοί δόκιμοι την στολή, αλλ' όχι τα σειρήνια.

Το συμφωνικό έπος γιά την χειραφέτηση των αποκλίσεων και την έλευση της αυτονομίας δεν έχει γραφτεί ακόμα. Ο συνθέτης της μεγάλης φούγκας πλησιάζει με αργό βηματισμό, και το δράμα της υψίστης ουτοπίας εκτίθεται χωρίς τραγωδό. Αντίθετα περισεύουν οι θρηνηδοί της απώλειας του κέντρου.

"Η ANIMA MUNDI είναι φευγάτη γιά πάντα", μου εξηγούσε νουνεχής φίλος "υπήρξε σαν ελπίδα, υπήρξε σαν βρόχος μα τώρα έχει χαθεί". Η ίδια η έννοια της απώλειας αναδίδει θρησκευτική αποφορά. Μιλώντας γιά την απώλεια, όπως πολλοί μιλούν, είναι σαν να εγκαινιάζεις μία νέα θεολογία ή μία νέα δαιμονολογία, αδιάφορο. Αυτή η όψιμη εισήγηση κάποιας αόριστης μεταφυσικής συγγενεύει με την απόπειρα να εκτοξευθεί πάνω στα κεφάλια των ανθρώπων μία υπερβατική ηθική, όπως τόσες φορές έγινε στο παρελθόν και γνωρίζουμε καλά με τι αποτελέσματα. Η επιλογή της έννοιας της απώλειας γιά να εκφραστεί αυτό που έγινε ήδη ή αυτό που γίνεται, υπαινίσσεται, πότε δειλά και συγκρατημένα και πότε μέσω άπειρων παρεμβολών την αναζήτηση. Η απώλεια είναι ένας οδηγητικός μίτος που μονάχος του πλέκει το ιδανικό της επανάκτησης και όλο κάπου βρσκο-

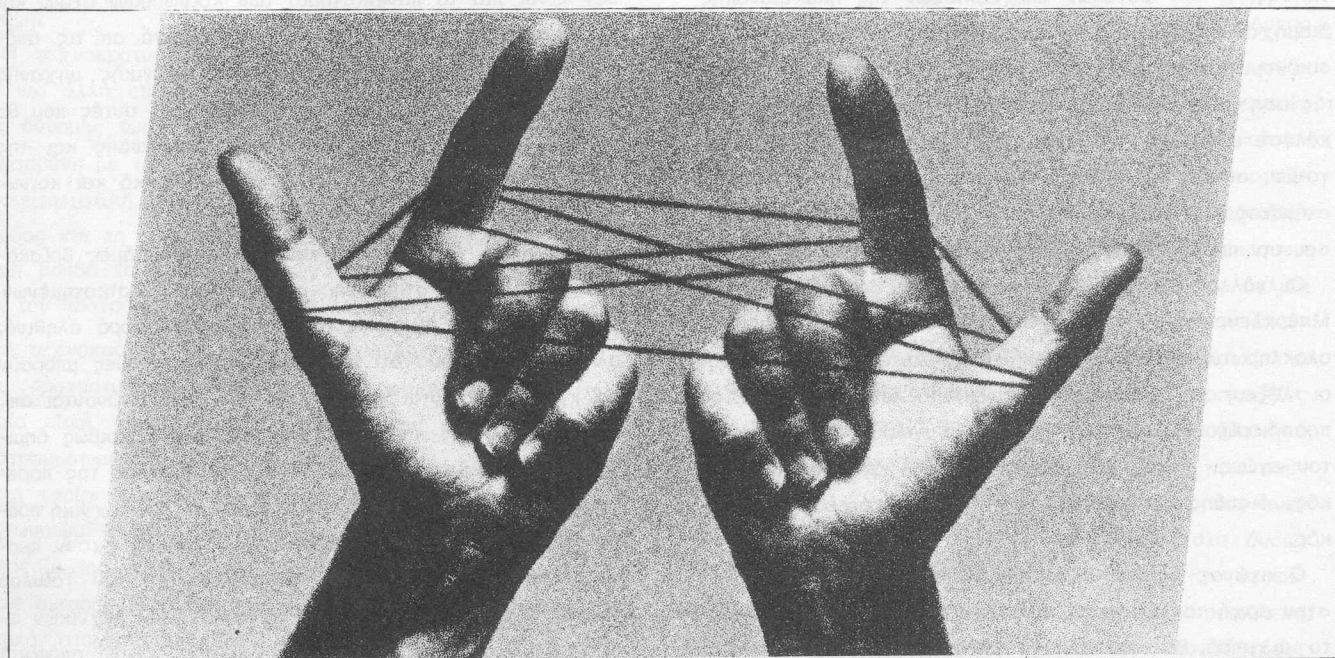

νται καθυστερημένοι ιδαλγοί μιάς αμφίβολης υποσύνης να ξεκινήσουν μία εκστρατεία μέσα στο παρελθόν για την ανεύρεση του Κράαλ.

Ίσως γι αυτό η λέξη απώλεια δεν μ' αρέσει. Κάτι μεσσιανικό αρχίζει να πλανάται στην ατμόσφαιρα μόλις προφερθεί. Παρηχήσεις με βεβαρημένη σημαντική χροιά φτερουγίζουν στον αέρα: λύτρωση, εξαγνισμός, σωτηρία... Δεν είμαι αντίθετος σε κάποια πνοή μυστικισμού που είναι διεγερτικός και αναζωπυρώνει τα ερωτήματα, απαιτώ μόνο μία κοσμική χροιά στην όψη του. Ο θρησκευτικός όμως μυστικισμός εκτός του ότι αποστομώνει τα ερωτήματα με βεβαιότητες, μου φαίνεται εκτός των άλλων κακόγουστος και πληκτικός. Πόσο μάλλον οι σημερινές απόπειρες να συντηρηθεί η αγιοσύνη χωρίς αγιότητα, να προσηλωθεί ο αθεϊσμός της δύσης στην ουσία του καθολικισμού και να τεθούν για μία ακόμα φορά ερωτηματικά χωρίς ερωτήματα: μία φθίνουσα τελεολογία του μονάχα το θρησκευτικό περιβλήμα της λείπει για να ολοκληρωθεί σε μία αποκρυφιστική Εξοδο.

Αντί για απώλεια λοιπόν είναι προτιμότερο να μιλάμε για άρση και επειδή το να μιλάμε μόνο δεν φτάνει, καλύτερα να διαπράξουμε την άρση αυτού του κέντρου που τόσο βασάνισε τον ανθρώπινο νου, χωρίζοντάς τον από την ανθρώπινη συνείδηση. Η πραξεολογία της άρσης από συστατικό της αυτόνομης θεώρησης γίνεται τώρα κατηγορηματικού αυτόνομου υποκειμένου και ενέργημα της ιστορίας του. Στα άρσιμα μεγέθη υπάρχει η ταυτότητα της ανθρώπινης πράξης. Στα απωλεσθέντα η παραδοχή της φευγαλέας, τυφλής μοίρας. Το "γίγνεσθαι καθ' ειμαρμένην" αυτός ο μακρινός αντίποδας της αυτονομίας.

Όταν ανακινούνται τα ζητήματα του κέντρου, των αποκλίσεων και της αυτονομίας, συμπαρασύρουν μαζί τους σε μία ιριδίζουσα δίνη, το άστυ, την αγορά, την εστία ανεστιότητα. Απόσταση από το κέντρο σημαίνει να διατηρείς το προνόμιο της αυτορρύθμισης της πορείας. Το διπλό κοντραπούντο, το τριπλό κοντραπούντο των κεντροφυγών δυνάμεων, η μουσική της αυτονομίας μπορεί να ακουστεί μονάχα αν χρησιμοποιήσουμε σαν αντηχείο τον αδέσμευτο χώρο ανάμεσα στα άτομα και σε ένα πολυκεντρικό σύστημα σημείων. Μόνο η ίδια η πολλαπλότητα των κέντρων μπορεί να καταστρέψει την απειλή του ενός και μοναδικού. Η φωνή του ομιλούντος υποκειμένου υψώνεται για να μαγέψει ξανά και ξανά τον κόσμο των αντικειμένων ονοματίζοντάς τα, καταλύοντας την σιωπή τους όχι με την ερμηνεία αλλά με την ονομασία και αυτό κατά την ίδια έννοια που η μουσική των πλανητών γίνεται αντιληπτή χάρη στην σιωπή των απλανών. Οι πουριτανοί ανατριχιάζουν με την αλόγιστη σπατάλη, όμως η πολυτέλεια του άπλετου συμπαντικού χώρου δεν υπάρχει παρά για να ακουστεί ευκρινέστερα η ανθρώπινη φωνή. Απόσταση από το κέντρο είναι η αγωνία του δύτε στην ατέλειωτη διάρκεια της ανόδου, η ανάδυση της Περσεφόνης από την σκοτεινή αγκαλιά του Πλούτωνα, η απαίτηση της Ευριδίκης από τον Ορφέα και επιτέλους ύστερα από τόσες χιλιάδες χρόνια η ικανοποίηση αυτής της απαίτησης. Η νύχτα της άνωσης προμηνύει τον καθολικό ορίζοντα της Ιωνικής αυγής. Το απολώνιο φως δύει μέσα στην σκληρότητά του, ένα νέο φως προβάλλει απαύγασμα γλυκασμών και αισθητικότητας.

ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

του ALAIN TOURAINE

Το κίνημα του Μάη είναι μια καινούργια μορφή της πάλης των τάξεων. Το κίνημα αυτό, περισσότερο από κάθε άλλη πράξη στις αυλές των τελευταίων δεκαετιών, ξεσήκωσε κι έχτισε, από βάθος, τον κοινωνικό αγώνα της δικής μας κοινωνίας. Σαν έκφραση, αυτή καθ' αυτή, είναι περισσότερο απομακρυσμένη και δεν μοιάζει στις προκηρύξεις των ιδίων των δημιουργών της, είναι περισσότερο συνηφασμένη μ' ένα τελείως καινούργιο κοινωνικό αγώνα, του οποίου η φύση και οι δημιουργοί δεν είναι οι ίδιοι μ' εκείνους ολόκληρης της καταναλωτικής κοινωνίας.

Αυτός ο αγώνας δεν έχει κατευθείαν πια οικονομική φύση. Δεν μπαίνει στο παιχνίδι η προσωπική εναντίωση των κατόχων του κέρδους και των ελαττωμένων μισθών από την εκμετάλλευση ενός κατώτερου επιπέδου ζωής. Αν θεωρήσουμε τους δημιουργούς αυτούς καθ' αυτούς δράστες του κινήματος, ο νεωτερισμός αυτός είναι εκπληκτικός. Αυτοί, λοιπόν δεν είναι οι ανειδίκευτοι εργάτες, οι ερχόμενοι κατ' ευθείαν απ' την ύπαιθρο, οι περιθωριακοί για την βιομηχανική οργάνωση, οι οποίοι βαρύνουν πιο πολύ σ' αυτόν τον κοινωνικό αγώνα, ακόμα περισσότερο δεν είναι αυτές οι κατηγορίες των προλετάρων του δρόμου. Φοιτητές, ομάδες τεχνικές και της διανόησης, ή των μεγάλων επιχειρήσεων της ηλεκτρονικής βιομηχανίας ιδιαίτερα, είναι αυτοί, οι πιο δραστήριοι. Η οικονομική κατάσταση δεν ήταν με κανένα τρόπο μια κατάσταση κρίσης και αν η αναγκαιότητα της ανεργίας προκάλεσε ιδιαίτερα, την δραστήρια επέμβαση των νέων εργατών, αυτό είναι η κακή οικονομική λειτουργία του συστήματος και της παραγωγής, η οποία μπορεί να εξηγήσει την πρόκληση αυτής της επαναστατικής πράξης.

Οι γάλλοι φοιτητές, σαν αυτούς του Βερολίνου ή του Μπέρκλεϋ, μπήκαν στον αγώνα ενάντια στις μηχανές του ολοκληρωτισμού και της επίθεσης. Αυτές ακριβώς είναι οι λέξεις και όχι αυτή της εκμετάλλευσης, οι οποίες προσδιορίζουν καλύτερα και πιο συγκεκριμένα τη φύση του αγώνα. Αυτός εδώ λοιπόν είναι ο αγώνας, κοινωνικός, διανόησης, πολιτικός και όχι ειδικότερα οικονομικός.

Ο αγώνας δεν πήγαινε ενάντια στον καπιταλισμό, μα στην αρχή τουλάχιστον, ενάντια στην τεχνοκρατία. Αυτό το αιχμηρό, θάλεγε κανείς, υπόδειγμα δεν συνεπάγεται

καθόλου, ότι ο αγώνας ενάντια στον καπιταλισμό ή ενάντια στο πανεπιστήμιο της "αριστοκρατίας" είχε βαθιά σπουδαιότητα, αλλά μόνο ότι έπαιζε τον ίδιο ρόλο με τον αγώνα ενάντια στον "παλιό τρόπο ζωής" ή πολίτευμα και στην απολυτότητα των αρχών του εργατικού κινήματος. Εξηγεί καλύτερα από κάθε άλλο στοιχείο, τον επαναστατικό χαρακτήρα αυτής της ενέργειας και την ανάγκη της κατάργησης του παρελθόντος. Δεν υποδεικνύει ακόμα την έννοια του μελλοντικού κινήματος του Μάη. Η συμπύκνωση της οικονομικής δύναμης, η ένωση αυτή που λίγο-λίγο γίνεται στενότερη δια μέσου των μηχανισμών της οργάνωσης σύμφωνα μ' ένα πλάνο των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων και πάνω απ' όλα το βαθύ έργο που η οικονομική διαμάχη σήμερα έχει ορίσει με την ικανότητα να ασφαλίζει την τεχνική πρόοδο και να οργανώνει τον οικονομικό κύκλο, δημιούργησαν ένα τύπο καινούργιας κοινωνίας.

Το αν οι φοιτητές έπαιξαν, όχι σαν ομάδα διανόησης αλλά σαν οικονομική βάση, ένα ρόλο οριστικό, είναι κατ' αρχήν, γιατί το πανεπιστήμιο δεν μπορεί πια να έχει μέσα σ' αυτήν την προγραμματισμένη κοινωνία, τον ίδιο ρόλο όπως σε μια ελεύθερη κοινωνία. Πάνω απ' όλα δεν είναι πια το πανεπιστήμιο των κοινωνικών αξιών και της διανόησης. Απελευθερώνεται σιγά-σιγά απ' τις ανάγκες του καινούργιου τύπου της παραγωγικής μηχανής και ιδιαίτερα απ' τις κοινωνικές επιστήμες, αυτές που θα εξασφαλίσουν τις υπηρεσίες της ενσωμάτωσης και της κατεργασίας, χωρίς τις οποίες το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα δεν μπορεί ν' αναπτυχθεί.

Δεν εννοώ εδώ πως οι κοινωνικές επιστήμες βρίσκονται, πραγματικά, στην υπηρεσία των ήδη εγκαταστημένων δυνάμεων, αυτό είναι περισσότερο λάθος παρά αληθινό, αλλά [εννοώ] μόνο ότι οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να χρησιμοποιούνται και συχνά να διαστρεβλώνονται απ' τις επιχειρήσεις και τις διοικήσεις, αυτό ακριβώς δημιουργεί μια καινούργια κατάσταση. Το σύστημα της παραγωγής δεν οριστικοποιείται πια μόνο απ' την τεχνική πράξη πάνω στη φύση. Οι κοινωνικές επιστήμες έχουν προστεθεί εδώ και καιρό ήδη, απ' την εποχή του Ταύλορ ιδιαίτερα, στην οργάνωση της εργασίας των τεχνικών επιστημών και εδώ και μερικά χρόνια, στην απόφαση

τους. Η σταδιακή επέκταση της μεγάλης διακυβέρνησης και του ορθολογισμού μεταβάλλει έτσι, την καθαρή διακυβέρνηση του επιχειρηματία σύμφωνα με τις έννοιες του Σουμπέτερ, της προσωπικά αναλαμβανόμενης οικονομικής πρωτοβουλίας, σε ρίσκο αλλά και σε κέρδος, από κάποιον βέβαια υπεύθυνο.

Δεν είναι πια ο καπιταλισμός που είναι το κεντρικό πρόσωπο της οικονομικής κοινωνίας μας, αλλά είναι η μεγάλη επιχείρηση, η οποία υπάρχει ήδη εδώ και τριάντα χρόνια από αμερικάνικες συντεχνίες, συμπεραίνοντας έτσι πως υπάρχει μια εγκατάσταση περισσότερο πολιτική παρά οικονομική.

Αυτών τον οποίο ονομάζουμε τεχνοκράτη δεν είναι ένας τεχνικός. Η ιδεολογία η λεγόμενη τεχνοκρατική, γεννημένη στα Ηνωμένα Έθνη κατά την διάρκεια της μεγάλης κρίσης και η οποία βύθιζε τις ρίζες της στο έργο του Βεμπλέν, δεν είχε ποτέ μεγάλη σημασία, αν και επανεμφανίζονταν συνέχεια σε διάφορα χρονικά διαστήματα. Συχνά έπαιρνε χρώμα απ' την αναχώρηση του αριστερισμού, ήθελε κατά βάθος να αντικαταστήσει την οικονομική δύναμη των επιχειρήσεων, με αυτή των δραστηρίων μηχανικών στο όνομα του καθαρού τεχνικού ορθολογισμού και όχι του προσωπικού ενδιαφέροντος. Οδηγούσε έτσι σε μια πολιτική άρνηση, που μεταβάλλονταν σε επιστήμη, όπως αν η εκλογή των αξιών μπορούσε να είναι ολοκληρωτικά καταργήσιμη απ' την αναζήτηση ενός υποδουλωμένου ορθολογισμού των μεσάίων. Αφελής σκέψη η οποία φυσικά οδηγούσε σε μια πιο μεγάλη εχθροπραξία, αυτή των λαϊκών κινημάτων της διεκδίκησης παρά ενάντια στο έργο αυτών που γενικά διηύθυναν, επειδή αυτοί ακριβώς είναι οι πιο στενά δεμένοι με την τεχνική πράξη.

Η τεχνοκρατική πράξη είναι τελείως διαφορετική και με μια άλλη επίσης σπουδαιότητα. Είναι στην υπηρεσία της δύναμης των μηχανών της παραγωγής και αρκετά συνηφασμένη με το γενικό πρόγραμμα της κοινωνίας. Καθώς η καπιταλιστική συσώρευση συνταυτίζονταν με το ιδιωτικό κέρδος και τη οικονομία, το ίδιο και η τεχνοκρατική δύναμη βοηθά τη ενίσχυση των κέντρων των αποφάσεων και του προγραμματισμού με μια κοινωνική ανάπτυξη.

Η τεχνοκρατία είναι μια τάξη διευθυνόμενη, γιατί είναι, πραγματικά, η μεγάλη ορθολογιστική οργάνωση, η οποία είναι σήμερα και η κύρια δύναμη των τεχνικών προγραμμάτων και της οικονομικής δύναμης. Είναι μια τάξη η οποία διευθύνεται απ' αυτό που η συσώρευση των κοινωνικών πηγών, πραγματοποίησε και κατέθεσε στην υπηρεσία της δύναμης και της ακεραιότητας και δημιούργησε ανισορροπίες ανάμεσα στα "κεντρικά" και "περιφερειακά" στοιχεία.[μέλη]

Η τεχνοκρατική διακυβέρνηση κατέληξε στο να αυξήσει τις ανισότητες μπροστά στην αλλαγή. Κι αυτό γιατί η γνώση είναι το πιο σπουδαίο κεφάλαιο. Διότι αυτή από μόνη της, ξεκινώντας από ένα συγκεκριμένο επίπεδο, με την πιθανότητα να ανανεωθεί και επομένως να τραβήξει ένα κέρδος απ' την αλλαγή, ενώ αυτοί οι οποίοι δεν έχουν μια ανώτερη εκπαίδευση, γρήγορα βλέπουν πως οι γνωριμίες τους παραγράφονται και έτσι γίνονται τα θύματα της αλλαγής. Η προσπάθεια για την εκπαίδευση είναι λοιπόν στο κέντρο των κοινωνικών αγώνων, μέσα σε μια κοινωνία που η κυριαρχούσα είναι η τεχνοκρατική. Η εξύψωση του μυαλού, σύμφωνα με τις μεθόδους οι οποίες βέβαια διαφέρουν στην Σοβιετική ένωση, απ' την Γαλλία ή απ' τις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά οι οποίες έχουν την ίδια αποτελεσματικότητα ή αντίθετα η διαρκής εκπαίδευση, ακούγεται με μια έννοια περισσότερο πλατιά: Δεν πρόκειται εδώ για τις δύο συλλήψεις του πανεπιστημίου αλλά για πολιτικές θέσεις αντιτιθέμενες.

Και η μία και η άλλη μπορούν να μιλήσουν στο όνομα της δημοκρατίας. Αλλά για την πρώτη, η λέξη συνεπάγεται, με το μεθοδικό διάλεγμα των εκλεκτών μέσα σ' όλες τις κατηγορίες του λαού, και με την μόνωση τους όσο το δυνατόν πιο πρώιμη. Για την δεύτερη, η λέξη αντίθετα καταγγέλει τον διαχωρισμό των εκλεκτών και της μάζας.

Οι τεχνοκράτες δεν σχηματίζουν πια μια ομάδα ομοιογενή και της οποίας τα μέλη θα είχαν τα ίδια ενδιαφέροντα με τους καπιταλιστές του ΧΙΧ αιώνα. Η ύπαρξη μιας τεχνοκρατικής τάξης εμπλέκει την κατάσταση ακόμα περισσότερο εκτός κι αν από μόνη της ή η πολιτική δύναμη και το ίδιο το κράτος δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα όργανο της διευθύνουσας τάξης, εικόνα σχηματική βέβαια, η οποία δεν είναι περισσότερο αληθινή σήμερα απ' ότι τον περασμένο αιώνα.

Οι τεχνοκράτες μπορούν να είναι σύμμαχοι μ' αυτούς οι οποίοι διευθύνουν την πρώτη φάση της βιομηχανοποίησης και έχουν πραγματοποιήσει την πρώτη μεγάλη συσώρευση του κεφαλαίου, το οποίο έχει δραστηριοποιήσει και τους διευθύνοντες καπιταλιστές και τους κομμουνιστές. Μπαίνουν λοιπόν στον αγώνα μαζί με τις παλιές διευθύνουσες τάξεις, οι οποίες υπερασπίζονται τον έλεγχο που έχουν πάνω στην κοινωνία περισσότερο απ' το να διευθύνουν σαν οικονομική δύναμη. Εχθροπραξίες προς μια αριστοκρατία επικρεμάμενη, προς τα προνόμια της ή προς μια γραφειοκρατία εργατικής καταγωγής, συμβαίνουν συχνά όπως σε κάθε τάξη διευθύνουσα που ανεβαίνει, φιλελευθερισμοί επίσης, που μιλούν στο όνομα ενός λαού, του οποίου θέλουν να βελτιώσουν και να εκμοντερνίσουν τις συνθήκες ζωής του, με την μικρότερη προϋπόθεση βέβαια να μην νοθευτεί ώστε να οδηγήσει

από μόνος του μια κίνηση ενάντια στην κοινωνική δύναμη.

Στη Γαλλία η πολεμική διάλεκτος αρέσκεται στο να παρουσιάζει τον καπιταλιστή ή τον τεχνοκράτη διαφορετικά απ' τους γελοιογραφικούς χαρακτηρισμούς των έξω, οι οποίοι ξεχνούν τον δημιουργικό ρόλο της οικονομίας που χειρίζονται αυτοί οι επιχειρηματίες ή οι διευθυντές. Αντίδραση βέβαια αρκετά φυσική και η οποία αντιστοιχεί κατευθείαν στην αναπαράσταση που οι καπιταλιστές ή οι τεχνοκράτες έχουν μορφοποιήσει τα λαϊκά κινήματα, με πάθος κρινόμενα ως ανορθόδοξα και αρχαϊκά.

Αλλά είναι ανάγκη να λέμε πως η διάλεκτος των αντιπάλων στον αγώνα δεν είναι αυτή που πρέπει ν' αναλυθεί; Εκείνο που είναι το ουσιαστικό εδώ, η γνώση πως η τεχνοκρατική δύναμη στην Γαλλία είναι στον δρόμο της διαμόρφωσης και πως μέσα σ' αυτή την φάση, συγχρόνως εγκαθιδρύει την δύναμή της, υποστηρίζει με μια ακραία δύναμη την ταυτότητά της και τη θέση της στα κοινά και γενικά ενδιαφέροντα. Η μάχη του κινήματος του Μάη δεν θάχει για σκοπό να χτυπήσει τον αντίπαλο αλλά να ξεσκεπάσει να κοινωνήσει την αντι-κοινωνία ώστε η τεχνοκρατική δύναμη να μη μπορεί πια να είναι συγκεχυμένη με τις εσωτερικές απαιτήσεις ενός οικονομικού και κοινωνικού ορθολογισμού. Το κίνημα θα φέρει επίσης την συμπλοκή σ' ένα καινούργιο απόκλιμα το οποίο αντιστοιχεί σε μία δεύτερη έννοια της τεχνοκρατίας. Σ' αυτή τη πρώτη άποψη, πραγματικά, η γρήγορη ανάπτυξη των μεγάλων οργανισμών, που δεν είναι πια βιομηχανίες, εμπόρια, επιχειρήσεις, στρατός, πανεπιστήμια κ.λ.π. προστίθεται μία δεύτερη, η οποία χαρακτηρίζει απόλυτα την προγραμματισμένη κοινωνία μας.

Ο παραδοσιακός διαχωρισμός της παραγωγής και της κατανάλωσης χάνει σιγά-σιγά την έννοιά του, αφού οι καινούργιες μέθοδοι παραγωγής επιμελούνται τους τόμεις που άλλες φορές ήταν αφημένοι στους εργάτες και το μικρό εμπόριο. Οι βιομηχανίες της διανομής, η πληροφορρηση και ο ελεύθερος χρόνος ενισχύονται.

Η ιδιωτική ζωή δεν κυβερνάται πια από την συνήθεια, ή από τις προσδιορισμένες γενικές ανάγκες, είναι πια διαποτισμένη απ' την τεχνοκρατία και επομένως απ' τα ενδιαφέροντα των μεγάλων επιχειρήσεων κι απ' τους κατόχους της δύναμης.

Ένα από τα πιο σταθερά θέματα της αμφισβήτησης των φοιτητών αποτελεί ο αγώνας ενάντια στην κατανάλωση της μάζας, ενάντια στην εμπορευματοποίηση των ανθρώπινων σχέσεων, του αισθήματος και της σεξουαλικότητας. Μερικοί προσποιήθηκαν πως πίστευαν ότι οι φοιτητές ή οι νέοι εργάτες του Μάη αρνήθηκαν τα αυτοκίνητα και τις διακοπές, επειδή έκαigan τα πρώτα και επειδή

επιτίθονταν στο "κλαμπ Μεντιτερανέ". Και για να ολοκληρώσω, δεν είπαν πως πρόκειται προφανέστατα για τους νέους αριστοκράτες που αηδιασμένοι απ' όσα κατείχαν κατά κόρο περιφρονούσαν τον απλό λαό που δελεασμένος για πρώτη φορά θα μπορούσε ίσως να φθάσει αυτά που ήθελε; Η πραγματικότητα όμως είναι πάντα διαφορετική. Υπάρχει τέλος κι ένα άλλο σημείο του αγώνα, το οποίο ορίζεται και σαν το πιο δραματικό, ίσως, για την τεχνοκρατική κοινωνία. Το σύστημα της παραγωγής, έχει ωριμάσει απ' την δύναμη των οργανισμών, η οποία δημιουργήθηκε σιγά-σιγά απ' τις βαθιές αντιθέσεις ανάμεσα στους πόλους ή στα κέντρα της ανάπτυξης και στις γεωγραφικές ζώνες ή κοινωνικές περιθωριακές κατηγορίες οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν σαν απλές πηγές για την ενδυνάμωση του κέντρου που τις κυβερνούσε. Αυτή η αντίθεση παίρνει την πιο οξεία μορφή της στην κινητή κλίμακα του πλανήτη, αντιτάσσοντας την δύναμη των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών στη θέληση της ανεξάρτητης και λαϊκής ανάπτυξης, γαλουχημένη απ' την σοσιαλιστική, εθνικιστική πίστη, ενός αυξανόμενου λαϊκού πλήθους που αγωνίζεται ενάντια στην αποικιακή διακυβέρνηση.

Το φοιτητικό κίνημα είναι συχνά διχασμένο στην ερώτηση, του αν οι επαναστατικές δυνάμεις δεν βρίσκονται πια σήμερα παρά μόνο στις υπανάπτυκτες χώρες, ή αν αυτές οι δυνάμεις μπορούν να ξαναγεννηθούν στις εξελιγμένες βιομηχανικές χώρες.

Οι γερμανοί φοιτητές, οι γάλλοι και οι ιταλοί έδειξαν ιδιαίτερη αλληλεγγύη στον πόλεμο του Βιετνάμ, γιατί αυτός εκεί, ήταν ένας λαός στον αγώνα ενάντια στην ιμπεριαλιστική διακυβέρνηση, την αναπόσπαστη από την δύναμη που εξασκούσαν οι μεγάλες μηχανές στο εσωτερικό των βιομηχανοποιημένων κοινωνιών. Ο αγώνας των επαναστατημένων λαών είναι η πιο δυνατή καταγγελία για την τεχνοκρατική κυβέρνηση, αλλά συνδέει, με την ταυτότητα του μαχόμενου εχθρού, την πράξη αυτών που, στο εσωτερικό των εξελιγμένων καπιταλιστικών χωρών, καταγγέλλουν την σκληρή υποταγή πολλών κοινωνικών ομάδων, στους "απαιτούντες" την αλλαγή, στο ξέσπασμα των πόλεων, ή στην διεργασία της διανοητικής καλλιέργειας (κουλτούρας). Το σπουδαιότερο εδώ δεν είναι ν' αναπτύξουμε τις αναλύσεις που μπορούμε να επικαλεστούμε ταχύτατα. Αλλά θάπρεπε να επιδείξουμε ποιά είναι αυτά τα μέτωπα πάνω στα οποία ο αγώνας μπορούσε να μισωθεί μ' έναν αντίπαλο ακόμη προστατευόμενο απ' την ιδεολογία που είχε κατεργαστεί. Προτού τον Μάη, στη Γαλλία οι οι διανοουμενίστικες, περιορισμένες βέβαια, αμφισβητήσεις έβαλαν σαν θέμα την άρχουσα κοινωνική τάξη. Αλλά το κίνημα του Μάη είναι αυτό που, με την ίδια

του την ύπαρξη, ξύπνησε από εκεί και πέρα το πλήθος των κοινωνικών, εθνικών και διεθνών προβλημάτων και την ενότητα ενός συστήματος δύναμης και κυβέρνησης.

Ο αγώνας δεν οδηγείται στο όνομα μιας άμεσης επιθυμίας ελέγχου της κοινωνικής αλλαγής, αλλά σαν μια εξέγερση που διακηρύσσει τα δικαιώματα της "φύσης" ενάντια στην αυτοκρατορία της κοινωνικής μηχανής, οπλισμένης με την δύναμη της ενσωμάτωσης της κατεργασίας και της επιθετικότητας.

Ο εργάτης κι ο τεχνικός των οποίων η αρμοδιότητα απειλείται σιγά-σιγά απ' την τεχνική πρόοδο που όλο και επιταχύνεται, δεν μπορούν πια να διεκδικήσουν την υπεράσπιση της ποιότητας των αποκτημάτων τους. Αντιτάσσουν τα ενδιαφέροντα των εργαζομένων στα ενδιαφέροντα των μεγάλων οργανισμών. Αντιδρούν στην απειλή της ανεργίας που καταφθάνει στις βιομηχανίες και στις περιοχές της παρακμής, οι εργαζόμενοι, οι νέοι αλλά και οι πιο ηλικιωμένοι απαιτούν ένα έλεγχο απ' την κοινωνία για τις συνέπειες και τα αποτελέσματα της κοινωνικής αλλαγής.

Ζητούν κατ' αρχήν εγγυήσεις, μετά να μπορούν να περάσουν από την άμυνα στην επίθεση και να κριτικάρουν αυτό που λέγεται οικονομικός ορθολογισμός, του οποίου οι προσπάθειες και τα διαβήματα είναι τόσο συχνά παράλογα, απ' την πλευρά της προσωπικής τους εμπειρίας. Όπως το γαλλικό πανεπιστήμιο, έτσι και παντού οι άλλες ανώτερες εκπαιδεύσεις είναι ακόμη πολύ μακριά από το να κυβερνώνται απ' τις αυταρχικές τεχνοκρατίες οι οποίες απειλούν περισσότερο παρά επιβάλλονται. Η φοιτητική αντίδραση είναι πιο πλησιέστερη σ' αυτή των εξουσιαζόμενων λαών παρά σ' αυτή των τεχνικών των μεγάλων ορθολογιστικών οργανισμών. Παίρνει λοιπόν μορφή περισσότερο διανοουμενίστικη παρά κοινωνική. Κρίνοντας άσχημα τη φύση των συγκρούσεων της καινούργιας κοινωνίας, ορίζοντας με δυσκολία τον αδριστο αντίπαλο που βρίσκεται σχετικά μακριά, αντιτάσσει στην τεχνοκρατία την ενέργεια και τον αυθορμητισμό της ζωής και της νεότητας. Οι πρώτοι γραφίστες της "Ναντέρ", έργο μερικών μικρών ομάδων της ανώτερης εκπαίδευσης ήταν περισσότερο κοντά σε μια διανοητική εξέγερση παρά σε μια κοινωνική και πολιτική κριτική. Αυτή η κλίση έγινε περισσότερο φανερό στην ήδη κατειλημένη Σορβόνη, στο καταφύγιο των κοινωνικών συγκρούσεων και εκδόθηκε σαν διανοητική έκφραση παρά σαν πολιτική πράξη.

Βλέποντας πιο μακριά, διακρίνουμε από εδώ και στο εξής πως η προσπάθεια για ένωση των φοιτητικών και των κοινωνικών αγώνων μέσα στη βιομηχανοποίηση, συνοδεύεται από ένα πέρασμα απ' την διανοητική εξέγερση

και την διαμάχη για την συνείδηση των κοινωνικών αγώνων, στις αντιθέσεις των κατευθύνσεων και των συναισθημάτων.

Η εξέγερση των φοιτητών, θέμα που αναγγέλλει από μακριά τους αγώνες γίνεται, στο όριο της βέβαια, αμφισβητίσιμη, όταν ο αγώνας γύρω απ' την δύναμη, επιβάλλει μία άμεση πίεση και αντικαθιστά την συνείδηση του "εγώ" με την συνείδηση της σύγκρουσης και του εχθρού.

Αλλά μια τέτοια εξέλιξη ωθούμενη στα άκρα, μπορεί να είναι αληθινή, οδηγεί σε μια ανισορροπία στην πράξη, το αντίστροφο δηλαδή από εκείνο το οποίο θα μπορούσαμε να ονομάσουμε διανοουμενίστικη ουτοπία. Δεν ορίζεται από μόνη της, παρά μέσα από μία αντίθεση προς τον αντίπαλο η οποία ξεχνά λίγο-λίγο το λόγο της ύπαρξης της στον αγώνα. Αυτός ο κίνδυνος ενέδρευε πάντα στις μικρές πολιτικές ομάδες, περισσότερο επιρρεπείς να καταγγέλλουν τον αντίπαλο παρά να διεγείρουν την ικανή δύναμη του μαχόμενου.

Η εξέγερση της διανοήσης έχει δύο φάσεις. Είναι το πρώτο στάδιο των κοινωνικών αγώνων ακόμη μη ενδιαφέρον αρκετά. Και είναι επίσης η άμεση έκφραση του αγώνα που δεν μπορεί πια να περιοριστεί στις σχέσεις της εργασίας. Τα προβλήματα της εργασίας δεν παραγράφτηκαν μπροστά σ' αυτά του ελεύθερου χρόνου. Δεν υπολογίζουμε το αντίστροφο. Αλλά η κοινωνική δύναμη βγαίνει από την επιχείρηση και ακούγεται σ' όλες τις απόψεις της κοινωνικής ζωής.

Η συνείδηση της εκμετάλευσης έχει αντικατασταθεί απ' τη συνείδηση της καταστολής και της αλλοτρίωσης. Ο άνθρωπος αισθάνεται χρησιμοποιούμενος στο κέρδος των αναγκών μιας παραγωγής και μιας κατανάλωσης της μάζας, οι οποίες ελέγχονται όχι από την ίδια την κοινωνία αλλά απ' τις μεγάλες μηχανές, οι οποίες σκοπεύουν ν' αυξήσουν τη δύναμή τους και την επιρροή τους πάνω στη συλλογικότητα.

Υστερότερα αυτή η διανοητική εξέγερση θα γίνει περισσότερο πρακτική, θα οδηγήσει τους ιδιωτικούς αγώνες, θα οργανώσει, θα εκπολιτίσει και θα στηρίξει αυτούς τους αγώνες πάνω σε μια ανάλυση πιο δουλεμένη της καινούργιας κοινωνίας. Σήμερα είναι η δύναμη η οποία θα καταστρέψει μ' ένα χτύπημα τα κλονισμένα ήδη τείχη του παρελθόντος και της ψεύτικης ειρήνης της κοινωνικής τάξης, πλωσ από την οποία ενεργείται το ξέσπασμα των κυβερνώντων τάξεων.

Οι παρατηρήσεις που αναφέρθηκαν συνοψίζονται απλά: Αυτό που ονομάζουμε γεγονότα του Μάη είναι η σύγκρουση των τάξεων. Δεν είναι με κανένα τρόπο ένας ολοκληρωμένος ή επαρκής ορισμός γι' αυτό που αποτελεί η πίστη σε μια εξέγερση, σε μια επαναστατική ελπίδα

και σ' έναν συνδικαλιστικό αγώνα. Αλλά πρέπει να φύγουμε απ' αυτό που είναι το πιο σπουδαίο και συγχρόνως το λιγότερο προφανές μέσα σ' αυτή την σύγκρουση.

Οι φοιτητές, λέμε συχνά, δεν μπορούν ν' αποτελέσουν μια τάξη, γιατί η κατάσταση τους είναι προσωρινή και γιατί δεν είναι οι οικονομικά πράττοντες, δεν παίρνουν μισθό, δεν υπολογίζονται μέσα στη λαϊκή ενέργεια, δεν αντιπροσωπεύουν τέλος παρά μία μάζα ελαχίστων ατόμων.

Κανένα απ' αυτά τα επιχειρήματα δεν είναι ικανοποιητικό. Το έργο ενός νέου χωρικού έχει περισσότερες πιθανότητες να είναι ικανοποιητικό. Μερικά χρόνια αργότερα, ο εργάτης ή ο υπάλληλος δέχεται οπωσδήποτε ένα μεγάλο επηρεασμό στην συμπεριφορά του, αλλά χωρίς να τροποποιήσει βαθιά την κατάσταση της τάξης μέσα στην οποία ανήκε.

Μεγάλη μερίδα του εργατικού κινήματος είναι εμψυχωμένη από ανθρώπους που βρίσκονταν στο όριο της εργατικής τάξης, πλησιέστερα με τους τεχνίτες παρά με τους εργάτες. Πιο συγκεκριμένα οι ιστορικές και κοινωνιολογικές σπουδές έδειξαν πολύ καθαρά πως οι κατηγορίες που διαδύλωναν τη συνείδηση της τάξης, την πιο δυνατή, δεν ήταν καθόλου τα κλειστά τεχνάσματα της λαϊκής συνείδησης, και οι οποίες για τον ίδιο λόγο επίσης, δεν ξεπέρασαν, όχι πιο συχνά, αυτό που λέμε "οικονομισμό". Η διεκδίκηση τώρα αγγίζει τη μίσθωση και τις προϋποθέσεις εργασίας.

Ο φοιτητής βρίσκεται συγχρόνως μέσα στο κόσμο της οργάνωσης και της τεχνικής αλλά και έξω απ' αυτόν. Παίρνει μέρος στη σύγχρονη οικονομική ζωή και αντιτάσσει στη δύναμη των κυβερνώντων μια βάσιμη διεκδίκηση για τα θεμέλια της νεολαίας, πάνω στην επιθυμία του για προσωπική διαμόρφωση και έκφραση. Ο αγώνας που κάνει το πανεπιστήμιο είναι αυτός της έρευνας και της εκπαίδευσης. Το μεγαλύτερο ποσοστό των φοιτητών

• Το κείμενο του ALAIN TOURAINE είναι κεφάλαιο του βιβλίου του ΟΥΤΟΠΙΚΟΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ.

αισθάνεται πως χρησιμοποιείται απ' το σύστημα της εκπαίδευσης, το οποίο δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες του.

Στην πραγματικότητα το πανεπιστήμιο όπως και η βιομηχανία, τα λαϊκά κινήματα παρατηρούν πάντα, περισσότερο ή λιγότερο καλά, την ένωση ανάμεσα στις δύο αυτές κοινωνικές κατηγορίες των οποίων η κατάσταση και τα προβλήματα είναι πολύ διαφορετικά. Απ' την μια πλευρά είναι οι αποκαλούμενοι εργάτες και οι νέοι επιστήμονες, κι απ' την άλλη οι εργάτες χωρίς χαρακτηρισμό και ασφάλιση και οι φοιτητές του πρώτου κύκλου, που οι περισσότεροι δεν περιμένουν παρά την πρώτη μεγάλη πραγματικότητα των πανεπιστημιακών σπουδών τους τη LICENCE [ιδιαίτερη άδεια]. Οι φοιτητές του MAITRISE [πτυχίο β], δηλαδή του τρίτου κύκλου βρίσκονται στην ίδια κατάσταση με τους χαρακτηριζόμενους εργάτες της αρχής του αιώνα. Μιλούν, λοιπόν, ενάντια στο πανεπιστήμιο και αυτούς που το διευθύνουν, στο όνομα της επιστημονικής γνώσης, όπως, στις σχολές της ιατρικής, οι βοηθοί και οι επικεφαλής στις κλινικές έχουν αντιταχθεί στα μεγάλα αφεντικά, στο όνομα της προόδου της ιατρικής επιστήμης και της νοσοκομειακής οργάνωσης.

Το κίνημα του Μάη ιχνογράφησε με μια ιδιαίτερη καθαρότητα την γραμμή της συμμετοχής των κοινωνικών ρευμάτων. Στη καρδιά του συστήματος της παραγωγής οι διευθύνοντες βρίσκονται απ' τη μια πλευρά και πιεσμένοι μάλιστα απ' τη μάζα, που σιγά-σιγά γίνεται σημαντική, κι απ' την άλλη πλευρά, συγχρόνως αυτοί οι οποίοι μπορούν να αντιτάξουν την τεχνική τους ειδικότητα στη θέληση της δύναμης και της ενσωμάτωσης των οργανώσεων, και αυτοί οι οποίοι είναι οι άμεσα πεπεισμένοι για τη χειρονομία του συστήματος και της αλλαγής, του οποίου θα υποστούν και τα αποτελέσματα.

Μετάφραση από τα γαλλικά:

Βασιλική Παπαγιάννη

Για μια μυθιστορία της ιστορίας

(αποσπασμα)

Φ. ΚΟΝΣΟΛΑΚΗΣ

Η γραφή κυλάει σαν ένας χείμαρρος που στη πορεία του παρασέρνει ό,τι κι αν συναντήσει μπρος του. Η δυνατότητα να "περιγράψει" την κατέστησε, στο δυτικό κόσμο, την κατ'εξοχήν "τέχνη" της μυθιστορίας μα και την κατ'εξοχήν αναπαράσταση της σκέψης.

Η σιωπηλή λειτουργία του αναγνώστη σήμερα, που βυθίζεται, μέσω απ' τη μοναξιά του, ατέρμονα στο περιεχόμενο ενός εντύπου, θα τρώμαζε οπωσδήποτε τον αναγνώστη-ακροατή ενός ρητορικού λόγου της αρχαίας Ελλάδος ή τον πιστό αναγνώστη-κειμενολάτρη κάποιου χειρογράφου των βυζαντινών χρόνων. Αν και η εικόνα, τα τελευταία χρόνια - την εποχή της τηλε-επικοινωνίας, της τηλε-πληροφόρησης - τείνει στο να καταλάβει την θέση που κατείχε παραδοσιακά η γραφή, αυτή η τελευταία διατηρεί ακόμη μια κάποια δύναμη κι αν θέλετε την αυτονομία της έναντι της εικόνας όσον αφορά τον χώρο της σκέψης. Κάτι τέτοιο θα πρέπει ν' αποδοθεί στην "ιστορική αδράνεια" της γραφής, δεδομένου ότι στην δυτική παράδοση η σκέψη παρέμεινε για πολλούς αιώνες άρρηκτα δεμένη με τον λόγο. Και είναι η λέξη - σαν αφηρημένο εννοιολογικό σύμβολο - που επιβάλλει την αναγκαιότητα της γραφής. Βεβαίως η λέξη υφίσταται και ηχητικά - προφορικά - αλλά με τη μεταστροφή του πολιτισμού απ' το προφορικό στον γραπτό λόγο, από τον μύθο στην ιστορία, η ηχητική υπόσταση της λέξης ιστορικά εξασθενεί. Παράλληλα, την εποχή της Αναγέννησης, με την εφεύρεση της τυπογραφίας (γνήσιο προϊόν της λουθηριανής μεταρρύθμισης) αρχίζει να εξασθενεί ιστορικά και η γραφική υπόσταση της λέξης. Το πέρασμα από μια χειρόγραφη γραφή σε μια τυποποιημένη-τεχνικά αναπαραγμένη σήμανε ταυτόχρονα και το τέλος ενός ολοκληρωτού τρόπου επαφής του κόσμου με τον γραπτό λόγο. Αν κι οι Έλληνες μέσω της γραφής απομνημόνευσαν-κατέγραψαν το μύθο και

γέννησαν την ιστορία, ο άνθρωπος της αναγέννησης, με τη τυπογραφία, ισοπέδωσε την μνήμη - τον απόδηχο - του μύθου μέσα σ' ένα σχήμα ιστορικού ολοκληρωτισμού (ιστορισμού).

Η δυτική παράδοση εντοπίζοντας το ζήτημα της γνώσης γύρω από τον γραπτό λόγο, και την ακολούθως αναγκαία ταύτισή του με την ιστορία, δεσμεύτηκε με την ιδεολογική φορά της τελευταίας, χάνοντας έτσι το περιεχόμενο της αλήθειας που προϋποθέτει η γνώση, τουλάχιστον έτσι όπως αυτή ορίζεται εννοιολογικά από την ίδια τη δυτική σκέψη. Η διδασκαλία μεταξύ αλήθειας και γνώσης είναι που γέννησε μέσω απ' το μυθόπλασμα της ιστορίας τη πλασματική ιδέα της προόδου που βρίσκει τη κορύφωσή της στην επιστημονική σκέψη του ΧΙΧ αιώνα. Κάθε πολιτισμός που παρουσιάζεται στην ιστορική πορεία του δυτικού κόσμου τοποθετεί τον εαυτό του σε μια οικουμενική θέση και διαισθάνεται την ανάγκη να καταγράψει τις μνήμες του για να τις μεταδώσει αυτοούσιες- κωδικοποιημένες στις επόμενες γενεές, όχι σαν μια δική του - ιστορικά εξατομικευμένη - γνώση, αλλά σαν μια οικουμενική-καθολική γνώση. Γι' αυτό καί κάθε πολιτισμός που έπεται καθορίζει την μοίρα του υπό το τέλμα της ιστορίας. Ο Χριστιανισμός, η θρησκεία, υποστασιοποιώντας τον λόγο σε ιερό λόγο, την γραφή σε ιερή γραφή, την φιλοσοφία σε θεολογία, στη προσπάθειά του ν' αντιμετωπίσει το αντιφατικό χάσμα μεταξύ μύθου-ιστορίας, απόλυτου-μερικού, Θεού-ανθρώπου δημιούργησε ένα κατασκεύασμα που ήταν επόμενο να μην αντέξει στη πίεση του λόγου, ο οποίος, ορίζοντας τον εαυτό του σαν την απόλυτη αυθεντία και σαν μια "καθ' εαυτή σημαίνουσα πρώτη ύλη", δομεί το σύνολο των αξιών κι επομένως και τις θρησκευτικές αξίες.

Δυο έννοιες της ελευθερίας

(επιτομή)

Γ. ΜΕΡΤΙΚΑΣ

Η αναζήτηση της περιπέτειας της ανθρώπινης ελευθερίας θα ήταν μία άλλου είδους περιπέτεια, μέσα στο δαίδαλο της ανθρώπινης ιστορίας.

Ο Χέγκελ υπογράμμισε ότι το άτομο είναι ελεύθερο μόνο όταν αναγνωρίζεται σαν ελεύθερο κι ότι η τέτοια αναγνώρισή του παρέχεται όταν έχει αποδείξει την ελευθερία του. Σαν απόδειξη δε, επικαλείται τη δύναμη της βούλησής του πάνω στα αντικείμενα με το να τα ιδιοποιείται. Μολονότι η ιδέα αυτή διαπερνά το σύνολο του έργου του, εντούτοις σκόπιμο είναι να σημειωθεί ότι : Η ολοκλήρωση της ελευθερίας, σύμφωνα με τον Χέγκελ, έρχεται όταν η πράξη της ιδιοποίησης έχει αναγνωριστεί κι από άλλα άτομα τα οποία συναινούν μ' αυτή. Η έννοια της αναγνώρισης περιέχει τρία στοιχεία:

α. Το θετικό στοιχείο, που είναι η απλή αποδοχή της ιδιοποίησης.

β. Το διαλεκτικό στοιχείο, όπου ο ιδιοκτήτης αναγνωρίζει ότι ο μόχθος των αποστερημένων, αποτελεί προϋπόθεση για τη διατήρηση και απόλαυση των αγαθών της πειρουσίας του.

γ. Το ιστορικό στοιχείο: η ιδιοκτησία πρέπει να επικυρώνεται από την κοινωνία.

Κατ' αντιστοιχία προς τις τρεις αυτές εκδοχές, της αμοιβαίας αναγνώρισης των ανθρώπων ο Μαρξ προχώρησε στη κριτική της αλλοτρίωσης σαν μιάς πραγματοποιημένης σχέσης μεταξύ των ανθρώπων. Η αναγκαιότητα ν' αναγνωριστεί η ελευθερία διαμέσου αλλοτρίων πραγμάτων και μάλιστα απαλλοτριωμένων από τους άλλους ανθρώπους, υπό το καθεστώς της ατομικής ιδιοκτησίας, οδηγούσε:

α. Στην αλλοτρίωση του ανθρώπου από την φύση (αποξένωση του πράγματος).

β. Στην αλλοτρίωση από τον εαυτό του (αυτοαποξένωση).

γ. Στην αλλοτρίωση από το ειδολογικό του (από την υπόστασή του σαν μέλους του ανθρώπινου είδους).

δ. Στην αλλοτρίωση του ανθρώπου από τον άνθρωπο.

Οι ανθρώπινες αυτές σχέσεις αλληλεπίδρασης είναι,

με μία έννοια αναγκαίες, για να πραγματοποιηθεί το ανθρώπινο είναι. Η αλλοτρίωση είναι μία απαραίτητη πράξη για την αυτοαναγνώριση του ίδιου του ανθρώπου, η αντικειμενοποίησή του. Μόνο μέσα από το αντι-κείμενο μπορούμε ν' αναγνωρίσουμε τον εαυτό μας. Η θετική αυτή ανάγνωση της αλλοτρίωσης, οδηγεί παρ' όλα αυτά, στην αποξένωση του αντικειμένου, του προϊόντος που ο ίδιος ο άνθρωπος δημιουργεί, στην αυτοαποξένωση, στην μισθωτή δουλειά και την πραγματοποίηση, την κατανόηση των ανθρώπινων σχέσεων σαν σχέσεων μεταξύ πραγμάτων.

Η κριτική αυτή, που συναντάτε στα παρισινά χειρόγραφα, επιτρέπει την συνέχιση της φιλοσοφικής κριτικής μέσα από την κριτική της πολιτικής οικονομίας. Ασκώντας μ' αυτό τον τρόπο την κριτική του ο Μαρξ έθετε τον εαυτό του μέσα στα πλαίσια μιάς παράδοσης, η οποία περιείχε ως αυτονόητο την σύνδεση της φιλοσοφίας με την επανάσταση. Ο Χέγκελ σημειώνει ότι η επανάσταση πήρε τις πρώτες αφορμές της από την φιλοσοφία. Όπως και όλοι οι σύγχρονοι της την κατενόησε ως μεταφορά της φιλοσοφίας από τα βιβλία στην πραγματικότητα.

Η γαλλική επανάσταση, σύμφωνα με τον Χέγκελ, δεν είναι τίποτε άλλο από την πραγμάτωση της λογικής. Οτιδήποτε δεν βρίσκεται σε συμφωνία με την λογική δεν είναι δυνατό να υπάρξει: Ότι είναι πραγματικό είναι λογικό κι ότι είναι λογικό είναι πραγματικό, σύμφωνα με τα λόγια της εισαγωγής της φιλοσοφίας του δικαίου. Η αρχή για την απολογητική προς το Πρωσσικό κράτος έχει γίνει. Είναι εντυπωσιακό ότι το πιο αντι-χεγκελιανό, με την έννοια του αντιδιαλεκτικού, κείμενο του Χέγκελ, έχει σταθεί και το πιο σημαντικό εξ αιτίας των κριτικών τις οποίες δέχτηκε από κάθε πλευρά. Εκείνο που σίγουρα θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι, πως το διαλεκτικό στοιχείο εξαλείφεται στη φιλοσοφία του δικαίου, προς όφελος του θετικού και ιστορικού στοιχείου. Δεν είναι τυχαίο πως αυτό συμβαίνει τη στιγμή που για τον Χέγκελ προβάλλει η αναγκαιότητα της υποστήριξης της Έννομης Τάξης [του συστήματος κατά το οποίο οι κανόνες

του θετικού δικαίου και οι αρχές "αποβαίνουν εις τι όλον κατά χώρον, χρόνον και νόημα ωρισμένον"].

Ενώ στον Χέγκελ έχουμε την υπεράσπιση της Έννομης Τάξης, ο Μαρξ προχωρεί σε μια κριτική της κοινωνικής διάταξης που γεννά την αναγκαιότητα αυτή.

Η ανταγωνιστική αστική κοινωνία γεννά την αναγκαιότητα ενός ανεξάρτητου απ' αυτή οργανισμού, ο οποίος υπέρκειται της κοινωνίας. Το ατομικό κι επιμέρους υποτάσσεται στο καθολικό. Η ελευθερία είναι τώρα καθολική με την έννοια ότι κάθε επιμέρους ενέργεια των ατόμων πρέπει να υποτάσσεται σ' αυτή και να την προάγει, ως έκφραση του λογικού: Η ελευθερία των ατόμων παύει να ισχύει ως ελευθερία της βούλησης, η οποία ερμηνεύεται ως εσωτερική ελευθερία κι ετεροκαθορισμός.

Ήδη από τον Χομπς η ελευθερία της βούλησης έχει μετασχηματιστεί σ' ελευθερία του πράττειν. Η ελευθερία "δεν είναι τίποτε άλλο από την απουσία οποιουδήποτε πράγματος που εμποδίζει την κίνηση...". Αλλά εμποδία θύγουν μονάχα τη βούληση. Εμποδίζουν την κίνηση όχι απόλυτα παρά έμμεσα, εφόσον επηρεάζουν την εκλογή μας. Έτσι ο επιβάτης ενός πλοίου δεν εμποδίζεται να πέσει στην θάλασσα, αν θέλει. Όμως κι εδώ ένας άνθρωπος έχει τόση περισσότερη ελευθερία, με όσους περισσότερους τρόπους μπορεί να κινηθεί. Και σ' αυτό συνίσταται η ελευθερία στην πολιτική κοινωνία... Αλλά σε

κάθε κράτος και σε κάθε οικογένεια, όπου υπάρχουν δούλοι, οι ελεύθεροι πολίτες και τα τέκνα των οικογενειών έχουν απέναντι στους δούλους το προνόμιο να κρατούν τα πιο τιμητικά αξιώματα μέσα στο κράτος και στην οικογένεια και να κατέχουν πιο πολλά περιττά πράγματα. Κι η διαφορά ανάμεσα στον ελεύθερο πολίτη και στον δούλο έγκειται στο ότι ο ελεύθερος υπηρετεί μονάχα το κράτος, ενώ ο δούλος κι ένα συμπολίτη παραπάνω. Κάθε άλλη ελευθερία είναι απαλλαγή από τους νόμους της πολιτείας και αρμόζει μονάχα στους κυρίαρχους. (Χομπς: Στοιχεία φιλοσοφίας).

Η ελευθερία της βούλησης τονίζοντας την αρχή της ισότητας, υπερέβαινε κάθε ταξική ή άλλου είδους διάκριση. Ταύτιζε την ελευθερία με την ευτυχία. Η ελευθερία του πράττειν εξαίρει τις διαφορές κοινωνικής θέσης, αποσυνδέοντας την ελευθερία από την ευτυχία και κατανοώντας την ως δικαίωμα των ελεύθερων ήτοι των ιδιοκτητών: η ελευθερία ελευθεριάν βούλεται, σύμφωνα με τον Χέγκελ. Εάν για παράδειγμα ο μισθωτός κι ο αφέντης είχαν την βούληση απόλαυσης των αυτών αντικειμένων, τότε η διάκριση του ενός από τον άλλο είναι αδύνατη. Στην ελευθερία του πράττειν, όμως, τόσο ο δούλος όσο κι ο αφέντης πρέπει να βούλονται σύμφωνα με την φύση τους.

Τεχνητές παρουσίες

Mona Winter

Στό κέντρο κινούνται τὰ κορμιά τους. Εναντία σέ κάθετι δύσβατο φαίνονται ν' αντιπαραθέτουν κάποια καλλιτεχνική απειροσκεψία. Κάποια απειροσκεψία και ενάντια σέ κάθε απειλή: διαλυμένες πόλεις, ανελεύθερη σκέψη, ενάντια στην ίδια, τήν αδυσώπητη εργασία.

Εμφανέστερα από ποτέ πρίν, οι νέοι επιδεικνύουν τὸ κορμί τους. Αλλά πώς και σέ ποιά μορφή; Περί αυτού μπορώ μόνο νά υποθέσω, επειδή από μακριά δέν διαβλέπω τίποτε άλλο από γενικά διαγράμματα. Διότι η απόσταση που μέ χωρίζει από τούς νέους, απαιτεί τήν κατανόησή μου. Φτιάχνω μιά εικόνα τους, έτσι που πιστεύω ότι τούς αναγνωρίζω μόνο σέ εικόνες. Μ' αυτό επιτυγχάνω ένα τεχνητό σενάριο, στο οποίο εξάλλου μόνο ένα μέρος τους εμφανίζεται, αυτό δηλ. που σέ μένα είναι αντληπτό κι εκείνο που βρίσκει ελεύθερη είσοδο στην οπτική μου.

Αυτό ισχύει γιά τούς καταρακωμένους τύπους, όπως και γιά τὸ πασιφανές αντίθετό τους, τούς από τή μόδα παρασκευασμένους, τούς περιφερόμενους, που αιωρούνται εδώ κι εκεί μεταξύ μπουτίκ και τὰ διάφορα στέκια, πάντα στην αναζήτηση καθρεπτών γιά ν' αντανακλαστούν ή γιά νέα σημάδια που χαρακτηρίζουν τή στιγμιαία τους κατάσταση. Κινούνται μέ πολύ σνομπισμό. Κι επειδή σπάνια κάποιος ασχολείται μαζί τους πρέπει οι ίδιοι ν' ασχολη-

θούν μαζί του (μέ τόν εαυτό τους). Μήπως γι' αυτό αρέσκονται νά προβάλλονται; Φτιάχνουν έτσι μιά ιδέα γι' αυτούς που είναι πολύ εμφανής στή φωνητική απόχρωση, στην κινητική κι από κεί διαπερνάει τίς επιθυμίες τους, μιά προκατασκευασμένη ιδέα μέ τήν οποία καλύπτουν τὸ σώμα τους. Μ' αυτή τήν ιδιοσυγκρασία επιλέγουν φυσικά, και τούς χώρους και τὰ περιβάλλοντα — σινεμά, σχολείο, πίστες πατινάζ — και προσδίνουν στο σώμα ένα στιγμιτισμό που όμως φαίνεται νά εξαντλείται διαρκώς στην επιπολαιότητα.

Αυτό τὸ στίγμα είναι τὰ ίχνη που θέλω ν' ακολουθήσω αλλά είναι μόνο ίχνη και καθόλου επικαθορισμοί, καθόλου ενδείξεις. Κάποιους απ' αυτούς τούς αναγνωρίζω στο φίλμ **"Flash Gordon"**. Όπως ελάχιστα κάποιος άλλος, αυτός αβίαστα προκαλεί ν' ασχοληθούν μέ τὸ σώμα, ιδιαίτερα μέ τὸ διάγραμμα τών επιθυμιών του, τήν υλικότητά του ή όπως αυτή εννοείται. Όπως στο θερμκήπιο οι εικόνες επιθυμίας τοῦ σώματος εδώ μπορούν νά ευδοκιμήσουν (ακόμη ή ακριβώς ιδιαίτερα) και νά παραδώσουν στους νεαρούς σουλατσόδρους αρκετό υλικό γιά τίς ονειρικές τους αυτοθεάσεις,

MONA WINTER: γεννήθηκε τὸ 1946, ζεῖ στό Μόναχο και εργάζεται πάνω στά προβλήματα γυναικείας αισθητικῆς.

— εντελώς αφαιρετικά αλλά κατανοητά στην αίσθηση.

Η ιστορία η ίδια είναι φθαρμένη, καταναλωμένη. Γι' άλλη μία φορά έχει να κάνει με την υπερνίκηση σκοτεινών, αθέατων δυνάμεων του διαστήματος, με την κυριαρχία αρχαϊκών δυνάμεων του πεπρωμένου διὰ της πρακτικής, (**Flash Gordon**), επιστημονικής (**Dr. Zarkow**), και συναισθηματικής (**Dale**) ισχύος του Λόγου. Αυτή είναι πάντα στο παιχνίδι, ιδιαίτερα επιχειρημένη σε έργα τρόμου κι Επιστ. Φαντασίας, και εκτιλύσεται στην υπόθεση έτσι που να μην προκύπτουν γνωστικές αδυναμίες. Αντίθετα. Στο χωρίς υποθέσεις σενάριο, ο θεατής μπορεί να συγκεντρωθεί αποκρατώντας από αισθητικές εισβολές που θα τον μεταθέσουν στην πραγματικότητα. Εντελώς απορροφημένος ακολουθεί τις έντονα υπνωτικές συστάσεις. Ένα επιτελείο καλλιτεχνών καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια για να βρεί γαλήνη. Στην κορύφωση του φιλμ όπου ο χρόνος φαίνεται να επιταγχύνεται ακατάπαυστα, παρουσιάζονται διευθετήσεις, ζητούν κάποια υποχρεωτική προσέγγιση κι ενοποιούνται τελικά στα δοκούντα σωματικά πρότυπα.

Ο Χώρος του **Flash Gordon** έγινε θεατός (αλλιώτικα απ' ό τι στην "Οδύσσεια 2.000" όπου ακόμη υπάρχει η παράσταση του άπειρου). Προφανώς λοιπόν θα πρέπει να κατακτηθεί. Από μία φαντασία που έχει παραδοθεί επειδή διαρκώς σύρεται απ' αυτό που της διατίθεται, κι έχει κουραστεί να τρέχει πίσω από τα γεγονότα. Τό περιπετειώδες ταξίδι τελειώνει σ' ένα βουβό, φανταστικό τοπίο, τελειώνει στο απίθανο, που ακολουθεί με χαρακτηριστική τελειότητα με το διακοσμητικό σχηματισμό των φιγουρών όπως επίσης το ντεκόρ στο οποίο τα υποκείμενα στερημένα εμπειρίας, γλιστρούν σε μία κατάσταση που τα κάνει μεταξύ τους αδιάφορα, γλιστρούν σε εικονογραφικές παραστάσεις από πάνω και κάτω (άνθρωποι πουλιά, άνθρωποι δέντρα) και σε μία γεωμετρία ιδιοτήτων (καλός, κακός). Σαυροηδείς άνθρωποι και τελώνεια, σκιώδεις απρόσωπες μορφές, υποδηλώνουν ασύνδετα φυσικά υπόλοιπα στο διάστημα, αλλά επειδή δεν ξεφεύγουν από το ρόλο, διευρύνουν απλά τη δομή του προτύπου. Τα κοστούμια από την πλευρά τους σ' έγχρωμη ανακατοσόυρα χωρίς ιστορικές προεπιβαρύνσεις εξορμούν στο χώρο και παίρνουν τη θέση των φορέων τους.

Άνθρωποι όρνια με φραμπαλάδικο χιτώνα, με χρώμα μπρούτζινο, φτερωτές μορφές στα πωγωνιά κεφάλια των οποίων, πρωσικά λοφία θρόνοι, άνθρωποι όρνια που σφυρίζουν σε σχηματισμούς στους αιθέρες ή κινούνται μόνο στην ακρίβεια καλομελετημένης χορογραφίας σε πλανητικό σενάριο, άνθρωποι δέντρα με τρικό και ντύσιμο **Robin Hood** Μίγκ — σαν αυτόχρονα απειλητική βία της φύσης — καλυμμένα με πορφυρούς μανδύες και πανωφόρια με ρίγες, ανορθωμένα κολλάρα των οποίων κι ακόλουθοι με στολή του μπέιζ-μπώλ και μάσκες νεκρών στο τέλος, ακόμη γυναίκες με ταυλανδικές ρόμπες ή νεγκλιζέ: Βαλχάλα = ('Αδης των αρχαίων Γερμανών), η "χώρα του γέλιου" και πολλά ακόμη...

Αυθαίρετοι ή τυχαίοι συνδυασμοί από μάσκες, αξεσουάρ και κοστούμια, από κοστούμια που λοξοδρόμησαν από την ιστορία των κοστούμιών σ' εναλλασσόμενες εκδόχες κάνοντας το κορμί οπτικό κέντρο, το στιλιζάρουν μ' ένα τρόπο που να μην μπορεί να εκφραστεί σαν τέτοιο και μόνο αν ενωνόταν μ' άλλα κορμιά σε στοιχείο του προτύπου, ή ακανόνιστα διακοσμητικά, ή να εξαφανιστεί εντελώς — σχεδόν τοιχογραφικά — στο ντεκόρ.

Τό κοστούμι αποκρύβεται απ' αυτόν που το φορά. Ελάχιστα διαφαίνεται η ενότητα των δυο' οι εναλλασσόμενοι δαπανηροί στολισμοί χρησιμεύουν στο να κάνουν τα υποκείμενα αγνώριστα. Όλες οι φιγούρες κινούνται σταθερά στο περίγραμμα πλασματικών γραμμών και συνθέτουν, το σενάριο διευρύνεται σιγά-σιγά με παρασκήνια και κοστούμοφόρους. Με κοστούμοφόρους που συνάβω, πολύ σπάνια αγγίζονται — και μόνο αν για μικρές γρήγορες αψιμαχίες. Με κοστούμοφόρους, που πρίν απ' όλα τοποθετούνται συνθετικά κι εξέρχονται από τη διάταξη τότε μόνον όταν θα μεταβούν σε διαπλανητική πτήση, για να διαλυθούν σε σφαιρική πολυδιάστατη πανχρωμία. Απ' αυτό το μεταβαλλόμενο παιχνίδι δηλ. του κινδύνου της υπερβατικής διάλυσης των υποκειμένων (σ' α-ξεδιάλυτες ερωτήσεις του Είναι) και των αναλήψεων τους από τις μορφές παρουσίας των δέν ζει μόνο η συγκρότηση του φιλμ. Ακόμη οι νεαροί σουλατσάδοροι συμπληρώνουν τα ερωτήματά τους

για τό Γιατί και για ποιό πράγμα για ποιό Λόγο — αισθητικά — για τόν εαυτό τους ενώ καλλιεργούνται σωματικά: αντί αδιαφανών κινήτρων αντί μη αποδεκτών απαιτήσεων της κοινωνίας, αντί όλων αυτών που θα μπορούσαν να φέρουν την μέ κόπο κερδισμένη τεχνική της ισορροπία εκτός συνοχής: δηλ. κίνηση, ρευστότητα και σε μερικές περιπτώσεις ακόμη και αυτοδιάλυση. Για να μη βγούν από το δέρμα όπου πιθανόν θα συνδέονταν με κάποιο δεύτερο δέρμα ενάντια στο πρώτο: εμφανίζουν μία τεράστια καρτερικότητα για να πιαστούν από ακανόνιστες επιθυμίες και παρεκκλίνουσα κινητική και καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια να μην αφήνουν τόν εαυτό τους αλλά να διατηρηθούν ένα σύνολο: καλοφτιαγμένοι, καλοχτενισμένοι, βαμμένοι. Ισχύει λιγότερο ν' αντιπαλεύουν απαγορεύσεις κι υποδείξεις από ό τι καλύπτονται από το σχεδιασμό των έλξεων και παθών για να βρεθούν στους χώρους προβολής των σωμάτων οι οποίοι — σάν τελευταία ίσως υπόλοιπα — μπορούν ακόμη να φτιάχνονται και να επιγράφονται. Ο **Flash Gordon** κρατά όρθια την αντανάκλαση αυτών των ελπίδων. Αντιπαρatiθέμενες επιδιώξεις, ερεθιστικές αισθήσεις, διαβρώσεις της καθημερινότητας ξαναβρίσκουν — ιδεατά τουλάχιστον — τά κορμιά, και για μία στιγμή εξοργίζονται αισθητικά: σε αγαματώδη αυστηρότητα κι εμβληματικές ενδοτοιχίες.

Ο αυθαίρετος αλλά και συναισθηματικός συνδυασμός των απαιτούμενων τμημάτων της ενδυμασίας, κοσμημάτων, που διασπείρονται στα μέλη του σώματος, διευκρινίζει πολλά: φθαρμένα φαινόμενα της ιστορίας και το παιχνίδι μ' αυτά, τη μετάβαση αδάμαστων εμπειριών στην αυθαιρεσία του στολιδιού προς μία αισθητικοποίηση του κορμιού — και στη μέση οι νέοι, που οι ίδιοι γίνονται συνθήκη της δικής τους έλλειψης εμπειρίας. Όχι εννοιακά, ούτε θεραπευτικά — ένα περιβάλλον χωρίς κατανόηση, έτοιμο για συνένωση ζωογονείται εκεί — αλλά μάλλον βγαλμένο σκηνοθετικά. Προεξοφλείται έτσι μία πιθανή μελλοντική κατάσταση και μεταφέρεται σε τεχνητή μορφή. Στο **New Wave** η τάση αυτή έχει τη μουσική της αντιστοιχία.

Ο **Dave Bawe** αρέσκεται να παρουσιάζεται συνθετικά, σάν καλλιτεχνικό γεγονός. Στο "ο άνθρωπος που έπεσε από τόν ουρανό" εμφανίζεται στη γή σαν άνθρωπος-μηχανισμός για να ιδρύσει μία επιχείρηση. Σάν μορφή που έγινε τεχνική δοκιμασία είναι σχεδόν αδύνατο ν' αναγνωρισθεί σάν 'Ον και Γένος, γι' αυτό ορισμένες φορές εξυμνούνται σ' αυτόν αντρο-γυνες ακτινοβολίες. Ακόμη ενσαρκώνει το απλά αδύνατο, έτσι όμως είναι πλάσμα της φαντασίας που σκέπτεται το ασύλληπτο: ένα φιλάρεσκο δανδή του μέλλοντος, μία τεχνητή παρουσία κι ακόμη πέραν αυτής. Κάποτε ίσως αρχίσει ν' αναπνέει και τότε θα ξεφύγει από τόν εαυτό της.

Στην αισθητικοποίηση του κορμιού τους (της απόλυσης, μόδας, γούστου), οι νέοι προβλέπουν πάντα και λίγο ουτοπία, παρόλο τόν ακραίο εγωκεντρισμό, αυτή δέν αφορά αποκλειστικά αυτούς. Στόν ανυπόμονο υποκειμενισμό που στιλιζάρει τα σώματα σε (μοναδικό) γεγονός, εμφανίζονται αμφότερα: νοηματική οπισθοδρόμηση και αυτοπαράτηση.

Πρέπει να είναι κανείς παρών για να ξεχωρίζει, αυτό είναι που μετράει. Κι όταν κανείς ξεχωρίζει: τότε πρέπει να προσέχει ώστε η απόσταση μεταξύ αυτού και των άλλων να μη διευρύνεται πολύ, διότι δέν θέλει πραγματικά ν' αποκοπεί παρ' μόνο ιδεατά, άσχετα αν προκαλεί με τό κόψιμο των μαλλιών ή την τονισμένη αδιαφορία. Όσο είναι κάποιος στη συζήτηση, είναι *in*. Βάση πιθανότητας μπορούν να διαλύσουν τα δεσμά της ιστορίας την οποία φυλακίζουν πάνω τους, βάση πιθανότητας...

Τό να μπορέσει να διαταραχθεί η πετρωμένη κατάσταση — αν όχι στο χορό — έστω και λίγο, δείχνουν άλλοι νεολαίοι. Οι καταρακωμένοι. Αυτοί ιδιαίτερα είναι τό τελευταίο πράγμα. Γι' αυτούς τους ίδιους πρίν απ' όλα για τους άλλους. Όσο αυτοί και οι άλλοι συμφωνούν σ' αυτό, μπορούν να βρίσκονται με τούς εαυτούς τους: απομονωμένοι, ξεχασμένοι, παραμερισμένοι. Αλλά και αποδεκτοί για την ανυπαρξία στην επερχόμενη εποχή των παγετώνων.

Ένα μικρό χρονικό διάστημα χόρεψαν με καταπιεσμένη αποστροφή, και δέν απαιτήσαν από κανέναν να κάνει τό ίδιο. Ακόμη η επιθετική τους εσωστρέφεια τούς έκανε ανέγγιχτους' ανέπαφους τουλάχιστον για κείνα τα βλέμματα που δέν γνώριζαν, τις προσδο-

κίες τους τις πέρα απ' το αποδεκτό όριο.

Δέν υποχώρησαν ούτε μιά φορά μπροστά στους εαυτούς τους: βαλσαμωμένα κορμιά, διαπεραστικά χρωματιστές εκρήξεις τών μαλλιών, τατουάζ μάτια, σιδερένιες κατασκευές που κρατούν αιχμάλωτα ορισμένα μέλη, στόματα με βερνίκι χωρίς χυμό μούρων, κατακτούν χωρίς επιφύλαξη τό σώμα τους, γιά νά τό μεταθέσουν σέ μιά τεχνητή κατάσταση πολέμου. Πλαστικές καρδιές, σιδερένια δαχτυλίδια καί τούλινα κουρέλια χρησιμεύουν σάν κοσμήματα. Στα σπασμένα αξεσουάρ καί τά διαλυμένα κομμάτια προσκολλάται ακόμη ένα γεγονός. Μετά τήν έκρηξη τά πράγματα δέν ηρεμούν. Ταλαντεύόμενοι κάνουν ευκρινές ότι κάποτε συνυπήρχαν κάτω από λάθος συνθήκες. Τώρα στή διαφοροποίησή τους παίρνουν μορφή, αρχίζουν νά σχηματίζονται σάν ακρωτηριασμένα αγάλματα. Τσιγγουνεύονται τίς καμπυλότητες ακριβώς όπως οι τύποι που τίς φορούν, τύποι οι οποίοι εγκαθίστανται στήν παραίτηση κι όμως υπολογίζουν ότι η παρουσία τους, τό αμετακίνητο εδώ καί τώρα τους, τινάζει τόν κόσμο στόν αέρα. Ενώ περιμένουν μάταια γι' αυτό, μετατίθενται σέ μιά τεχνητή κατάσταση έντασης, που τούς αποχωρίζει: σέ "**Sexpistols**" νευρόσπαστα κι εκτελεστικά όργανα.

Σ' αυτή τήν ένταση ζει κι ο χρόνος τους. Ένας χρόνος που σ' αυτούς σημαίνει ότι τό τέλος δέν διαφαίνεται ακόμη. Αλλιώς δέν θά κατέβαλαν τόσο κόπο νά διακοσμούνται μέ σύμβολα τής συντέλειας. Ναζιστικές καί πλακέτες **RAF**, γλάστρες, αλυσίδες σκυλιών, ξυράφια, **No Future**. Μέ μιά συλλογή από επιθετικά εργαλεία μέ σπασμένες μύτες που συμβολίζουν αποστερημένη φιλοπολεμικότητα. Μέ ρούχα που μόνο ενδείξεις είναι γι' αυτό, τό οποίο κάποτε ήταν καί τώρα πιά δέν είναι: Μηχανικά αντικείμενα χωρίς χρήση, ενάντια σ' αυτούς που πάντα χρησιμοποιήθηκαν. Δέν είναι μόνο η ισχύς τους που διασπάστηκε, τό ίδιο καί η κατάσταση που τήν ακολουθεί. Τά μέτρα έπρεπε νά χρεοκοπήσουν, αναγκαία.

Έτσι σηματοδοτούν οι τύποι, ότι δέν τούς πειράζει νά ξαναρχίσουν καί μάλιστα από τό τέλος' προφήτες τών λασπόνερων που είναι έτοιμοι νά τά βάλουν μέ τό τέλος. Μ' ένα τέλος που προσδίνει μάλλον στά πράγματα μιά άλλη σημασία, εκτός από αντιλήψεις που μετά από ξύσιμο έγιναν σχήμα. Οπισθοχώρησαν ανάγλυφοι, σπασμένοι προσδιορισμοί — αποτυχίες στο πέτο, ξεφτισμένες τούφες, που σάν μέρος ενός υπάρχοντος Όλου, καταλαμβάνουν μιά χαρακτηριστική αντικειμενικότητα, τώρα, επειδή είναι στραμμένοι πρός τά έξω. Έτσι τά πράγματα ξαναγύρισαν στο νόημά τους διά τί τά ίδια αυτοδιασύρονται. Σάν **P(r)unk** = πολυτέλεια.

Εμφανίζονται μέ πολλές τεχνοτροπίες. Σ' εξοπλισμούς μέ λαμπερό δέρμα, ακατάστατο καί τής σειράς. Απομονωμένοι εξαιτίας τών κραδασμών τών αισθησών τους, ενοποιημένοι από τήν πολύπλευρα αισθητή άρνηση τού έξω κόσμου, που τούς ομαδοποιεί, βουβοί κι οργισμένοι. Νά είναι πολλοί, νά φαίνονται μεμονωμένοι, αυτό καί τ' άλλο, σχεδόν αξεδιάλυτες αντιφάσεις καταγράφουν τήν εξωτερικότητά τους. Αυτό προκαλεί.

Μερικές φορές στά πρόσωπά τους παίζουν ασαφείς αγώνες: γέλιο, συννεφιά, χαμηλόφωνη ομιλία. Μιά αόριστη ανησυχία κρατά τίς χειρονομίες τους σέ κίνηση — μιά αδιάκοπη χαλαρή κίνηση. Ίσως κάποτε νά ηρεμούν στήν ομάδα. Μακριά από τήν ομάδα δέν πρέπει νά ξεχνιέται ο μεμονωμένος, ίσως καί νά τούς ενδιαφέρει: αλλά χωρίς τήν ομάδα ο μεμονωμένος χάνει τά νερά του κι αυτό είναι γνωστό.

Υπάρχει ένας στενός διάδρομος γι' αυτούς μέσα στήν κοινωμία που ζούν, αποτραβιούνται κι όμως είναι παρόντες γιά νά χαθούν εκεί χωρίς νά πάν χαμένοι — όλα αυτά απαιτούν μιά προοπτική τύχης αυθάδειας καί σκέψης. Απαιτούνται εγωκεντρικά όνειρα κατά τά καθιερωμένα τής εποχής, όνειρα αρκετά διογκωμένα γιά νά προστατεύονται από απρόσκλητους θεατές.

Τό μοναδικό που φαίνεται νά επιτυγχάνεται στίς κινήσεις φυγής είναι η απομόνωση αλλιώς η κορώνα απειλείται διαρκώς μέ κατάρρευση. Υπνωτικές επιρροές τής κοινωμίας, κυκλικά επανερχόμενες επανασυνειδητοποιήσεις καί στιγμιαίες ιδιοτροπίες κάνουν τό δικό τους, νά επιταχύνουν τήν κατάρρευση που μάλιστα είναι καί στιγματοισμένη. Διότι σέ μιά λειτουργικά ικανή κοινότητα ξεκαθαρίζουν, η ικανότητα συμβίωσης, επικοινωνίας κι υπευθυνότητας

στήν ομάδα. Τό άτομο υπάρχει μόνο στή συνάφεια μέ άλλους.

Τό ν' απειλείσαι μέ κατάρρευση είναι τό ένα πράγμα τό νά τής παραδίδεις μέ δέρμα καί μαλλιά είναι κάτι άλλο. Ακόμη καί άν η διαφορά τών δύο — αυτοκαταστροφή καί αυτοσκηνοθεσία — στηρίζεται σ' αποχρώσεις η βάση είναι η ίδια. Σ' αυτούς υπάρχουν ελάχιστες προοπτικές νά καταφέρουν κάτι μέ τή βία, όμως φαίνεται νά είναι βολικό νά εγκατασταθούν στήν καταστροφικότητα. Καί γι' αυτό γίνεται λόγος γιά καταστροφές στήν κοινωμία χωρίς όμως αυτή νά ορίζεται. Τό ίδιο βιωμένη είναι η ήδη εξασκημένη αισθητική τών ατυχημάτων (Αυτοκινητιστικά, πολιτικά σκάνδαλα, καιρικές καταστροφές) που γίνεται αυτονόητο συστατικό τής καθημερινής αντίληψης πέρα από φοβίες κι αντιστάσεις. Προφητεία τής αυτοεκπλήρωσης. Μήπως τό καταλαβαίνουν αυτό οι νέοι γιά νά μήν καταγίνονται μόνο φαναλιστικά; Ίσως νά παίρνουν τό δυστύχημα όπως είναι, βυθίζονται σ' αυτό, κι από κεί σχεδιάζουν κάποιο τοπίο στο οποίο κινούνται σάν τό αντικαθρέφτισμά τους: τεχνητή διάλυση. Τέτοια συμβαίνουν στο φιλμ "**Η νύχτα τής ασφάλτου**" όπου γίνονται διαρκώς ατυχήματα που χρησιμεύουν σάν σηματοδότης γιά τούς δύο νέους πρωταγωνιστές **Johnny** καί **Angel**. Πρός τά πού; Πρός νέα πάντα ατυχήματα, δέν μπορεί νά υπάρξει κάποιος άλλος τόπος καθορισμού.

Σ' εκείνο τό μορφικό πλαίσιο αυτοκαταστροφής καί αυτοσκηνοθεσίας κρύβεται ένα κομμάτι μελλοντικής θέασης: ωχρά πρόσωπα στήν αντανάκλαση τών προβολών, όταν τά **spots** λήγουν, μένει ο καθένας γιά τόν εαυτό του. Κι απ' αυτό, από τή μοναξιά ζούν οι αυτοσκηνοθετιστές. Δέν ενδιαφέρονται οπωσδήποτε ν' αντανάκλαστούν ο ένας στόν άλλο ή νά κάνουν τό ίδιο, αντίθετα' η μίμηση δέν σημαίνει πολλά σέ μιά κοινωμία που διαταράσσεται μέχρι τό άγνωστο. Τά πρώην πρότυπα ξεχνούνται, απλά λησμονούνται καί δέν μποκουτάρονται. Καί διαλύονται σέ ψευδαισθησιακούς χώρους, μέχρι νά γίνουν αγνώριστα, αγνώριστα καί μη πραγματικά. Μη πραγματικά σέ μιά πραγματικότητα που έχει παραδοθεί στο σχετικό — μέ οποιοδήποτε αντίτιμο — καί η οποία αφού έχασε τή βάση, πρέπει νά βρει κάποια βάση. Η οποία τελικά ακόμη πάντα χτίζει πάνω στή δύναμη τής λέξης. Άν δέν είναι πρώην πρότυπο, τότε γιά νά είναι ικανό γιά συνομιλία, νά μπορεί νά προφέρει αυτονόητες, αυθόρμητες, ελεύθερες εκλογής αλήθειες. Μ' εξοπλισμούς; Έτσι πρέπει νά είναι. Παρόμοια, η συνεισφορά στους πεινασμένους τού κόσμου. Αλλά καί η θέληση γιά ειρήνη παίρνει αμφίβολη έκταση... μεταλλικά ηχεί η γλώσσα τους. Καί όχι μόνο αυτό — κλωθογυρίζει τά νήματα τού αδιαφοροποίητου — υφαίνει ένα αδιαπέραστο δίχτυ στήν επικοινωνιακή αρμοδιότητα. Πιθανόν, ότι ακριβώς εκείνες οι εκδηλώσεις προκαλούν πονηρές προσπάθειες απελευθέρωσης. Τι θά βρισκόταν εγγύτερα (ή πολύ μακριά) από τό σχεδιάγραμμα τών λογοπαίγνιων; Τι θά ήταν πλησιέστερο από τό ν' αρπαχτούν από τήν υποχρεωτική ευστροφία τού Λόγου, νά τή κάνουν εικόνα που διακοσμεί τούς τοίχους τών σπιτιών ("**Τρυπήστε τούς κυριλίδες**", "**Χτέες είμαστε μπρός στο γκεμρό**, σήμερα ένα ακόμη βήμα πιά μπροστά" κλπ.); Τόνοι χωρίς ήχο. Ότι καί νά πιστεύει κανείς απ' αυτή τήν ποίηση τής καταστροφής, αυτή προσπαθεί νά δώσει στή γλώσσα πέρα από τήν ομιλία ένα νόημα καί άν δέν μπορεί αλλιώς, τότε νά τή ζωογονήσει τουλάχιστον εικονογραφικά. Αυτή η φωτογραφική γλώσσα αρπάζεται από λόγια κι εξέρχεται από τή σκέψη τού καθημερινού, όπως στα πρώην **Comic - Strips** που διάλυσαν μερικές φορές σέ εικονογραφημένα παράδοξα τίς άκαμπτες καί νόμιμες παραστάσεις τής ζωής.

"Νομιμοποιείτε τό παγωτό φράουλα" τραγουδά τό **New - Wave group "Z"**. Λέπει τό νόημα, λέπει η αλληλουχία. Από τό περιεκτικό ρεσερβουάρ τών αστικών παραστάσεων, αποσπώνται μερικά συνθήματα καί γίνονται παραλογισμοί. Οι "**Talking Heads**" σ' ένα εξώφυλλο δίσκου μεγαλώνουν τά κεφάλια τους μέχρι νά γίνουν εντελώς άγνωστοι, διαλύονται ψηφιδωτά, κι εξαλείφουν μνήμες (καθ' εαυτές). Αυτό που μένει, είναι μεταφυσικές εντυπώσεις. Κι αυτό είναι μιά προσπάθεια ν' ασχοληθούν μέ τήν ιστορία τους που τούς φεύγει από τά χέρια. Καί μπορεί μέν οι προκλήσεις νά είναι καί τό μέλημά τους, φυσικά, όμως είναι κάτι άλλο, νά φτιάχνει από κεί τό κράτος νομικές κατασταλτικές επιχειρήσεις.

Καί μόνο δηλ. με τη γελοία υπόθεση, ότι άνθρωποι με μπλέ ή πράσινα μαλλιά θα μπορούσαν να συνωμοτούν για φασαρίες, να συλλαμβάνονται προληπτικά. Τέτοια γεγονότα συνέβησαν την περασμένη άνοιξη στη Φρανκφούρτη και αλλού. Κάποιο εξωτερικό σημάδι, κάποια συγχυσμένη αντίληψη, επαρκούν για ποινικοποίηση. Ήδη μία παρεκκλίνουσα εμφάνιση, σημαίνει προδοσία στους προγόνους. Κάθε άμετρη μορφή — και μόνο αισθητική να είναι — "πρέπει να τιμωρείται χωρίς αναστολές". Μετά τη γλωσσική έρευνα ακολουθεί τελικά η θύελλα των εικόνων.

Επειδή δεν υπάρχει πιά τίποτε το σταθερό καταρρέουν κι αυτά που υπάρχουν. Κυριακάτικες εκδρομές, είδωλα και μητέρες κινούνται ξαφνικά και μπαίνουν όλα σε κίνηση. Ένα εξώφυλλο των "Human League" δείχνει ψηλόφτερα γυναικεία πόδια σε καταχθόνια μυτερά παπούτσια, να χορεύουν σε μία ταναγμένη πλάκα τζάμι, από κάτω την περιβάλλουν κραυγάζοντα μωρά βαμμένα με λευκίτη. Δεν θα μπορούσε να δείχνει καλύτερα η άρνηση προς κάποιο μέλλον. Εδώ και πρίν απ' όλα, τώρα, πρέπει να πυκνωθεί το αίσθημα ζωής και η αίσθηση της εποχής. Αυτό που είναι παραπλανητικό στο σόφισμα, μ' αυτό το ταξίδι μέσα από τούς σκουπιδόφους της ιστορίας θα ήταν σύμφωνο με την υπάρχουσα κατάσταση, πάντα αυθεντικά και χωρίς ανησυχητική λάμψη. Έτσι ακριβώς, σά να είχε η κατεστραμμένη κοινωνία συντηρήσει ακόμη μερικά αδιαμόρφωτα υποκείμενα — στη μοναξιά για περιβάλλον τους — ανεπεξέργαστα, ξερασμένα αλλά με συμβολικές χειρονομίες.

Αυτοί που εννοούμε, ίσως σκέπτονται να τοποθετηθούν στο σκηνικό της συντέλειας για να βρουν το σημείο απ' το οποίο, όλα ξεκινούν σωστά γι' αυτούς. Η σκιά τους ζωογονεί τη φαντασία των γεγονότων, κινεί διαρκώς μερικούς ανθρώπους — προς την κατάσταση αναμονής — που χτίζουν εκεί πάνω, ώστε άλλοι, αυθόρμητοι, παίρνουν το σχέδιο της ιστορίας στο χέρι αντιπροσωπευτικά για τόν εαυτό τους. Είναι αξιοπρόσεκτο, πόσο γρήγορα όμως η αρχή της αντιπροσωπείας ανατρέπεται. Ήδη στην ενεργό χρήση βρίσκει έδαφος η παθητική συμμετοχή. Ξυφάρια κι αλυσίδες ξαφνικά, εφοδιάζονται με μονοσήμαντες ακοινωνικές σημασίες, περιγραφές δράσης (από ξυλοδαρμούς κλπ.) μεταβάλλονται γρήγορα σε συμβολικές διεργασίες. Και σάν τέτοιες είναι ελεύθερα διαθέσιμες για όσους νομίζουν, ότι μπορούν να συμμετέχουν εκεί.

Η κατάσταση τους εν τω μεταξύ υποχρεώνεται εμφαντικά, απ' τη στιγμή που οφείλει να αποσπάται κουραστικά από την εποχή. Μερικές φορές νευρικά κι εξαντλημένα κι άλλοτε αυτοσχεδιάζοντας με διάθεση προκαταλαμβάνουν το ήδη βιωμένο και ανακα-

λούν το Όχι — ακόμη — βιωμένο. Πινηρή ανάσα, χειρονομία χωρίς συνοχή, τεχνικοποιημένα σωματικά μέλη. Τό ότι οι αυτοσκηνοθετήσεις τους είναι και αυτές επιτηδευμένες — όχι μόνο διαισθητικά βιωμένες — διευκρινίζουν πιά στοχευμένες πράξεις (όπως **Rock** ενάντια στη δεξιά). Η σκέψη τους βέβαια φαίνεται κατ' αρχήν σάν μία αισθητική γνώση η οποία δεν φοβάται ούτε μπρός στις αυτομυθοποιήσεις (βλέπε **Talking heads**). Ό,τι δηλ., πέραν όλων των αυθόρμητων όρων εξιδανικεύει τη συντέλεια, την κάνει δηλ. ντεκόρ, τό ότι τραγουδιούνται εκστατικά τραγούδια για να αρπάξουν ότι ακόμη υπάρχει, από την εποχή, δεν είναι τελικά κι αυτό κάποιο μοτίβο παρακμής, όχι σ' απόσταση από τις ρήσεις κάποιου Μαρινέττι: "θέλουμε να μνησσουμε τόν έρωτα στόν κίνδυνο, την εμπιστοσύνη με ενέργεια και περιπέτεια... διακηρύσσουμε ότι η μεγαλοπρέπεια τού κόσμου πλουτίστηκε με μία νέα ομορφιά: την ομορφιά της ταχύτητας...". Άν κάθεσαι κανείς έτσι πάνω σ' εκπυρσοκροτήσεις για ν' αφουγκράζεται το κρότο, τότε θα χάσει σταδιακά την διαφοροποιητική του ικανότητα (ικανότητα σκέψης) και κάποια στιγμή θα καταστεί αδιάφορο τό, ποιός και τι αφορά, πώς ή πού καταστρέφεται κάτι. Παιχνίδι και βία μπερδεύονται: "Ομορφιά υπάρχει μόνο στόν αγώνα". Μετά απ' αυτό υπάρχει μόνο μία λύση: να βρίσκονται πολύ κοντά και να καταναλώνονται (στην εγγύτητα) θανατηφόρα. Και στο τέλος; Απομόνωση, μιά αυτονόητη κατάσταση που την ίδια στιγμή φωτίζει όλα και τίποτα.

Με τη στιγμιαία απόλαυση το πνεύμα της εποχής εισήλθε στην παρέα τους. Και σιγά-σιγά οι τύποι αρχίζουν να μήν είναι τό τελευταίο πράγμα. Αφού έγιναν ικανοί για τά σαλόνια, κατατρίβονται στίς φθοροποιές διαδικασίες της εποχής. Μιάς εποχής που ακολουθεί πάντα τις συνέπειές της, παράγει φαινόμενα εποχιακά που φυσικά πρέπει να είναι "αυθεντικά" και συνεπή, όπως αυτοί οι "ανήσυχoi" νεαροί. Όμως μ' αυτούς τούς προσδιορισμούς δεν την βρίσκουν και μόλις γίνουν "καθεστώς", φτιάχνουν κλισέ κι αυτοτιμωρούνται στο δικό τους ψέμα.

Από την απείθεια και την ακαμψία μένει αυτό τό λίγο που φαίνεται εξωτερικά. Μόνο τό κακό βλέμμα δεν αφήνεται να ενσωματωθεί. Τά μάτια στερεώνονται σε αμυγδαλωτά ελλειπτικά στολίδια — άσπρα, μαύρα ή μπλέ. Τά βλέφαρα χάνονται στίς φωτοσκιάσεις, τά φρύδια φυγαδεύονται. Μόνο η Ίρις και η κόρη τρεμοπαίζουν με αστάθεια. Ανένδοτα προκαλούν άλλες φευγαλέες ματιές (νά τούς προσέξουν) προσπαθώντας μάταια να καθρεφτιστούν σ' αυτές.

Μετάφρ. Γ.Ν. Ρουσσέας

Μόναχο Οκτ. '81

αφορισμοί

στις περιπλανήσεις του "ανώτερου", πνεύματος

Γ. Ν. ΡΟΥΣΣΕΑΣ

Ι. Βγάζουν τη γλώσσα τους στις εκδηλώσεις και τους φορείς της μαζικής κουλτούρας, αλλά μ' ένα τρόπο που θυμίζει κακόγουστη ακαδημαϊκή δεξίωση. Τελικά οι φορείς του θεάματος μένουν αλώβητοι απ' τους ανώδυνους ψίθυρους της "ανώτερης" κουλτούρας, που οχυρώνεται στο μεγαλείο της για να μένει άσπιλη και καθαρή, ερμητική παρθένα που διατηρεί φιλάρεσκα τα υπόλοιπά της, όσο κι οι παρανοϊκοί ασκητές του Μεσαίωνα. Όταν οι ιδιοκτήτες της γνώσης κι οι ειδικοί της "ανώτερης" τέχνης αντιπαραβάλλουν αυτή τους τη περιουσία, αυτή υψώνεται σε τεράστιο θαυμαστικό, σ' ένα ναρκισσισμό που αμοιβάται βουβά και με δόσεις, σαν επίδοση που δικαιώνεται μόλις έλθει σ' επαφή με τον αέρα που μυρίζει φλεγόμενα σκουπίδια.

Η λογοτεχνία, που δεν γράφεται πιά γιατί χάθηκε στα σταυροδρόμια των τεχνικών των αποκαλύψεων, η μουσική που διχάστηκε μεταξύ εργαστηρίου και κριτικής, το θέατρο μανωλείο και ζητιάνος του κράτους, τα εικαστικά νοσοκομείο που ζητάει συνταξιοδότηση, όλα συνθέτουν μια κατάσταση αναπηρικής καρέκλας που υποθέτει κάποιο πόλεμο που εγγράφεται στην επετηρίδα του πάλαι ποτέ πνεύματος.

Το "ανώτερο" πνεύμα κυκλωμένο από τα VIDEO και την ηλεκτρονική χιονοστιβάδα, αφοπλισμένο και αμήχανο περιφέρει τα ερείπιά του προσπαθώντας να δημιουργήσει κάποιο βιότοπο για να επιβιώσει, αφού κανείς δεν χάνεται οριστικά. Έτσι αντί να χρησιμοποιήσει τη κριτική του ισχύ απέναντι στους τεχνοϋπονόμους κρύβεται πίσω από χρυσούς φράχτες για να θαυμάσει τις ουράνιες ψιχάλες που δραπετεύουν απ' το μουσείο. Το "ανώτερο" πνεύμα συγχυσμένο στο χρόνο έγινε ενόραση που προ-

βάλλεται οραματικά στο παρόν με ρομαντική νοσταλγία. Αυτή η υπέρβαση - υποχώρηση στην ιστορία - οδηγεί στο ERSATZ του απόκρυφου σαν ανώτερης ιδέας. Η "ανώτερη" κουλτούρα έχει ένα ισχυρό θεωρητικό BACK-GROUND αλλά επειδή αυτό της το αναγνωρίζουν, αυτή ηρεμεί σαν βαλτόνερο. Όταν όμως οι φορείς της "ανώτερης" κουλτούρας υποχρεώνονται να εκφραστούν, η επιχειρηματολογία τους γίνεται αυταρχικό παραλήρημα ακαδημαϊκής διάλεξης με μορφή κατηγορικών προτάσεων "είναι, δεν είναι, πρέπει, οφείλει, υπάρχει". Στερεότυπες αντικειμενικότητες, σχολές συνδεδεμένες εν σειρά, αντλημένες από διαλογές και βεβαιότητες ενός έγκυρου παρελθόντος.

Σε μια κοινωνία όπου το άτομο αναγνωρίζεται μεγενθυτικά σαν επίδοση κι αμοιβάται μ' εξουσία, η εξουσία αμοιβάει τους πολιτιστικούς χειρισμούς που προσδίδουν πνεύμα στη κανονιστικότητα κι ομοιομορφία, με μορφές κύρους. Η ρήξη στο παρόν καθίσταται αδύνατη γιατί η ιστορία σαν γραφή διαμεσολαβεί ώστε να υπάρχει η συνέχεια του φιλοσοφικού συστήματος, στα κλαδιά του οποίου κοιμάται εφησυχασμένο το παρόν. Η εξαντλημένη φιλοσοφία έγινε λειτουργία παραίτησης, προβάλλοντας ισχυρισμούς και βεβαιότητες με το κύρος που της προσδίδει το μεγαλείο της εποχής της. Και δεν μπορεί να θεματοποιήσει το σύγχρονο. Όλο γιατί η μεθοδολογία της είναι η γνώση της εποχής της και πριν απ' όλα το βίωμά της.

ΙΙ. Σ' ένα κόσμο που η εναλλασσόμενη εμπειρία έχει εκλείψει απ' την ομοιομορφία και τον ορθολογισμό, αυτά τα στοιχεία έγιναν βασικά θέματα του θεάματος. Η εμπειρία προσφέρεται σαν πολυτελής συσκευασία σε υποτελή κραπάλη και η έκπληξη σαν παραισθητική διεμβολή. Το ταξίδι, σε κάποιο λογοτέχνημα επιστημονικής φαντασίας και η ένταση, στο εκπληκτικό του οπτικού πεδίου της οθόνης. Η σύγχρονη τέχνη νανουρίζει υποκαθιστώντας ανυπαρκτή εμπερία. Ότι απόμεινε απ' αυτή είναι η καταφυγή στα σκοτεινά υπόγεια των εσωτερικών εντάσεων, για να παραμένει εκεί όσο έξω δεν συμβαίνει τίποτε, όσο το άτομο υπερεξατομικευμένο κι απαθές δεν δρα. Την ίδια στιγμή οι ειδικοί της κουλτούρας φλυαρούν για τα επιτεύγματά της, τις μορφές και τη τεχνική τους, περιβάλλοντας τα υπνωτικά υποκατάστατα με μια μυθολογία ώστε να διευρύνεται η αποτελεσματικότητά τους. Ταυτόχρονα δημιουργούν τον υπερκατάστατο χώρο εγκλεισμού τους: το καταφύγιο της αυταπάτης. Όλος ο κόσμος ζει σ' ένα όνειρο. Η καλλιεργημένη νοικοκυρά της μητρόπολης βυθισμένη στον ωκεανό των σελίδων αναζητώντας το χαμένο παράδεισο του ονείρου, υφαινοντας παραισθητικά τον ιστό της ζωής με παραισθησιακά υλικά. Σ' ένα εφιάλτη κι οι αιρετικοί ευαγγελιστές της "ανώτερης" κουλτούρας γιατί

δεν απόμεινε τίποτε άλλο απ' αυτή απ' το να κάνει τις νύχτες πιο ανώδυνες. Στιγμιαίες πνευματικές απολαύσεις κι εξευγενισμός των παθών, μια στωική παθητικότητα, τόσο όσο έχει ανάγκη ο πολιτισμός απέναντι στη δυσφορία.

Όσοι δεν έγιναν επαγγελματίες κριτικοί να κατευθύνουν σε μοντέλα συμπεριφορών, χάθηκαν στο κυκεώνα των γλωσσικών ιδιωμάτων που ισορροπούν αμοιβαία στην αγορά της σοφίας. Η βίαιη ανατροπή της γνώσης από μετασχησμό ανθρώπινων-κοινωνικών περιβαλλόντων και μορφών επικοινωνίας κι έκφρασης, από παιχνίδι δράσης σε συμβολισμό και τελετουργία που υποδηλώνει τη πνευματικότητα σαν αυτοσκοπό και χιμαιρική ατομική λύτρωση οδηγεί στη ταυτοσημία τελετουργίας-αυταρχισμού-εργασίας.

Ο αυθεντικός πνευματικός μετασχηματισμός, η καλλιτεχνική έκφραση-το έργο, γίνεται σήμερα αντιληπτός σαν αντικείμενο κριτικής που καθορίζει την αυθυπαρξία του. Η τεχνική του πνευματικού έργου κυριάρχησε στο πνεύμα του κι απόμεινε η (απ)όψη να οικοδομεί την εικονογραφία. Σύγχρονα ρεύματα όπως το UNDERGROUND και το PUNK πριν εμπορευματοποιηθούν και αυτά έγιναν την ίδια στιγμή κινήματα ζωής και έκφρασης. Η διάταξη ήταν η αλλαγή στους όρους συνύπαρξης κι ατομικού προσδιορισμού. Η τέχνη εμψυχώθηκε από την τέχνη από τον καθένα, οι διαχωρισμοί κι οι ρόλοι ανατρέθηκαν στιγμιαία. Οι αισθήσεις εξισορρόπησαν στο πνεύμα και το πνεύμα ξαναβγήκε στον καθαρό αέρα της ζωής. Έτσι και σήμερα το πνεύμα είναι ανίσχυρο στα συρτάρια μακριά απ' την εστία του.

Η κλασική αντίληψη γιά την κουλτούρα μπορεί να εμπνέει σήμερα και τον υπνωτιζόμενο όσο και τον υπνωτιστή. Μα όσο και οι δύο αναπνέουν σκουπίδια τόσο τα βλέφαρα θα βαθαίνουν.

Κι όσο τα έργα της κλασικής κουλτούρας -όσο πιο μεγαλειώδη τόσο πιο αποτελεσματικά οδηγούν στο κομφορμισμό- οδηγούν στη βαριά ατμόσφαιρα του ακαδημαϊσμού και της μεθοδευμένης λεπτότητας, και τη ζούγκλα των παραισθήσεων, μπορούμε τότε να φωνάξουμε με το Νίτσε: "Μακάριοι οι νυστάζοντες γιατί γρήγορα θα τους πάρει ο ύπνος".

III. Όσο η υποτακτικότητα μεγαλώνει, η παθητικότητα κι ο κομφορμισμός αλλάζουν μορφές. Η αδράνεια γίνεται τελετουργία αλλά ετεροφωτιζόμενη. Η κουλτούρα που είναι κλεισμένη με πνευματικές καγκελόπορτες, περιβάλλεται τώρα από διπλές σειρές κάγκελα. Αναρίθμητα περιοδικά τέχνης και κριτικής αποτελούν το (εκ)τυφλωτικό της ντεκόρ. Περισσότερα από τους εκφραζόμενους, όπως οι λαχειοπώλες από τα λαχεία συνιστούν τη τυπογραφική τρομοκρατία. Αφθονία και δημοκρατία. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι συμβάλλουν στη πληροφόρηση αλλά

αυτή έχει νόημα όταν εκφέρεται επίκαιρα και κριτικά και δεν χάνεται στην αφθονία, γιά να καταφθάσει στους πληροφοροημένους. Όμως σαν σημαινόμενο θα μπορούσε να εκληφθεί η αδυνατότητα δημιουργίας μεγαλύτερων και πιο ενεργών εντύπων ενοτήτων ή αλλιώς συνεργασίας. Μήπως αυτοδικαίωση και νομιμοποίηση της παραίτησης; Διότι τι νόημα έχουν δεκάδες έντυπα κοινής κατεύθυνσης, χωρίς άποψη, που κυριαρχεί η μετάφραση και το βάρος τοποθετείται στην εκδοτική μορφή. Ίσως να έχουμε κάποιο νέο φαινόμενο τέχνης. Εγώ θα έλεγα εκδοτικός φετιχισμός. Οι μικρές παρέες, αυστηρά οριοθετημένες διαφημίζουν επιλεγμένες αλήθειες, προβάλλοντας τις εκδοχές τους. Η αυτοκρατορία της αποσπασματικότητας ιδιαίτερα σημαίνουσα όταν μπορεί ν' απασχολεί κι απορροφά τις οδύνες του ελεύθερου χρόνου. Κι αν έτσι έχουν τα πράγματα, η εκδοτική πολυμορφία οδηγεί την ουσία της σε μία κατάσταση μόχθου κι αυτάρκειας. Η σκέψη είναι ανύπαρκτη κι αδιάφορη, στο τέλος οδηγείται στην εικονογραφία. Η αισθητική των συμβόλων γίνεται γλώσσα κι αυτή άκριτα καταπίνει το πνεύμα. Σιγά-σιγά το έντυπο κυριαρχεί στ' άτομα και τα υποτάσσει στις τεχνικές του λειτουργίες στην ύπαρξή του. Όσο λιγότερα ή όσο περισσότερα τα μέσα τόσο τραγικότερη η αντίφαση έκδοσης-κουλτούρας. Ο καταμερισμός εργασίας γίνεται καταστατικό πασπαλισμένος από τις πολιτιστικές επιταγές που αυξάνουν τις εντάσεις ανάμεσα στα μέλη. Όλα συντείνουν στην επίδοση και στις προσδοκίες της αγοράς -μετά την αφαίρεση της κριτικής σκέψης του Εδώ και τώρα- κι οδηγούνται στην εξάρτηση απ' το εκδοτικό-διανεμητικό κύκλωμα και το περιεχόμενό στην εικονογραφία. Παράγουμε -σημεία- γιά τη κατανάλωση. Το εκδοτικό PERFECT γίνεται περιεχόμενο καθ' αυτό υπεβαίνοντας τα περιεχόμενα, γίνεται το ίδιο αίτια της συζήτησης. Οδηγεί στη πιο βάρβαρη ανταλλακτική σχέση: την ανταλλακτικότητα του πνεύματος. Η σχέση ατόμων-εντύπου καταλήγει διαχειριστική και διαμεσολαβείται αποφασιστικά από την αγορά, τους τεχνικούς την επιχείρηση, στο τέλος από το κράτος. Ακόμη η αισθητική γίνεται μία απλή αναγκαία επιλογή-διαφορά. Η δημιουργία ελάχιστη. Η θα φτιάξουμε μόνοι μας μία νέα μορφή τύπου που να εκφράζει την τάση γιά έξοδο από την σύμβαση, με το μικρότερο δυνατό κόστος γιά να γίνει εργαστήριο επικοινωνίας, παιχνιδιού, ανεκτικότητας ή θα καταντήσουμε μπακάλικα στη σκιά των σούπερ-μαρκετς.

Από την άλλη η επιμονή γιά το λανσάρισμα "αιώνινων αληθειών", η τάση γιά αυτοδικαίωση και η "κριτική" εμπάθεια, δεν είναι τίποτε άλλο από τα ξύλινα τείχη και την μυθολογία της σωτηρίας, που αναδύεται σαν αναγκαίο ντεκόρ της αγοράς. Αλλά σε μία αγορά που αντιστοιχούν σύγχρονοι μάντιζες και δημόσιες σχέσεις. Αλλά αυτοί

είναι αναγνωρίσιμοι σαν φορείς εμπορευμάτων ή εμπορεύσιμων ιδεών. Τι λανσάρει και τι πουλά η τυπογραφική τρομοκρατία; Εισαγόμενα είδη εκτός ιστορίας, κατεψυγμένη μουσειακή κουλτούρα, συνθηματολογία, λογολαγνεία χωρίς περιεχόμενο και ραφιναρισμένη πολιτική φλυαρία. Έτσι εκφράζεται αμήχανα αυτό που δεν συμβαίνει εδώ. Τότε τι συμβαίνει με τους πολυμαθείς διανοούμενους μας; Αυτοί είτε ασχολούνται με την κριτική των μεταφράσεων είτε με την λαγνεία ταριχευμένων βιβλιογραφιών. Στη μετενσάρκωσή τους βάσει πιθανότητας θα δημιουργήσουν σκέψη, θ' απασχοληθούν με το σήμερα' βάσει πιθανότητας...

IV. Δεν πιστεύω ότι, γιά να μπορέσει να συλλάβει κάποιος και να καταγράψει τα φαινόμενα της εποχής του, πρέπει να καθήσει σε κάποιο λόφο και να παρακολουθεί την παρέλαση της ιστορίας. Ούτε ν' αναμένει όλη εκείνη την ατέρμονη σοφία που θα τον κάνει να μή λανθάνει. Η γνώση και η πληροφορία δεν λείπουν και χαρακτηρίζουν την εποχή. Η συνθετικότητα της κουλτούρας και ο ανθρωπισμός είναι αυτά που ερειπώθηκαν. Το ζήτημα είναι να τοποθετηθεί κανείς στις μεγάλες ελλείψεις και να δράσει και στις μικρές. Οι διαφημισμένες ευαισθησίες είναι ικανό εργαλείο γιά να εκφραστεί κανείς ιστορικά, όταν όμως βρίσκεται στην ιστορία. Κι η ιστορία δεν είναι τίποτε άλλο από μία εναλλασσόμενη αθλιότητα. Άλλοτε σαν πνεύμα κι άλλοτε σαν σειρά γεγονότων καθόλου γοητευτικών.

Δεν υπάρχει μία αντιστοιχία αυτών των δύο. Το πνεύμα δημιουργεί ισορροπίες, διευρύνει την ισχύ των γεγονότων, ερμηνεύει τα φαινόμενα και τις ανθρώπινες πρακτικές. Πέραν τούτου αναμένει το νέο υλικό γιά συσκευασία. Από την άλλη η φορτισμένη πράξη κοινωνικών ομάδων γίνεται έρμαιο ενός ακτιβισμού που εξαντλείται στο φολκλόρ. Τα άτομα γίνονται περιφερόμενος θίασος. Κι όταν η πρακτική φθαρεί σε τέτοιο σημείο η αριστοκρατία της κουλτούρας της επιτίθεται μ' όλα τα μέσα που διαθέτει. Η αθλιότητα είναι δυσβάστακτη γιατί η διανόηση βλέπει -και θέλει να βλέπει- τις εκδηλώσεις κοινωνικής δράσης σαν μία συμφωνική ορχήστρα και αρμονία και πειθαρχία. Οι ακτιβιστές είναι εξίσου ανεγκέφαλοι διότι απομακρυσμένοι από το στοχασμό και τη γνώση έχουν ανακηρύξει αυτή τους την αδυναμία σε αρετή και μέτρο της αλήθειας. Και οι δύο στάσεις διέπονται από έναν άτυπο φανατισμό. Το φανατισμό της εγκυρότητας. Αφού αυτά τα δύο στοιχεία της ανθρώπινης έκφρασης δεν μπορούν να εξισορροπηθούν το κάθε ένα απ' αυτά τείνει στην ακρότητα και τη μαγεία του περιβάλλοντός του. Η γνώση είναι ανατρεπτική στη φυσιολογία της αλλά όχι στη μοναξιά της. Όταν δεν μπορεί να συμβάλλει στο

κοινωνικό παρόν γίνεται μία ατομική απόλαυση και είδος καταναλωσιμo, ανενεργό. Ακόμη πιά άθλια είναι η συμπεριφορά μιάς "μαχητικής" ψευτογνώσης, επιδέξιων απατεώνων που εμπορεύονται με το πιά χυδαίο τρόπο εξεγερσιακά σκιρτήματα και φιλτράρουν τη δυσφορία γιά εξασφάλιση προσωπικού κύρους. Όμως ενώ οι ακτιβιστές νεολαίοι είναι ένα παρών που ζουν τη τραγωδία τους μ' ένα πολύ επίκαιρο τρόπο, υποδηλώνοντας ότι η συντήρηση του ανθρωπισμού είναι μία εκδήλωση κοινότητας, οι ζογκλέρς του ανθρωπισμού τον οικειοποιούνται σαν κατάσταση πνεύματος απέναντι σε πνεύματα. Αλλά επειδή τα πνεύματα είναι σήμερα τόσο νωχελικά και βουβά όσο η "Πολιτεία" του Πλάτωνα, ο καθαρός ουμανισμός είναι η ψευδαίσθηση και ουτοπία κοινωνικών κατηγοριών που τους βαραίνουν τα χρόνια ή ο σνομπισμός που διακατέχει από παράδοση τους διανοούμενους, ίσως και η υπερβολική σεμνότητα. Δεν υπάρχει δικαίωση γιά κανέναν, όμως ορισμένοι οφείλουν ν' αθωωθούν. Ένοχοι είμαστε όλοι αλλά λιγότερο οι νεολαίοι που βαρέθηκαν το γκρίζο φόντο της αναβλητικής σοφίας, κι έκαναν βία τη βία της εποχής τους. Μέσα απ' την αισθητική της πρόκλησης βομβαρδίζεται κάθε σιωπή. Το ωραίο αν ορισμένοι το ανακάλυψαν δεν σημαίνει ότι είναι κι οι διαχειριστές του. Αν ορισμένοι ενεργούν σαν τέτοιοι σε τι διαφέρουν από μία καλιεργημένη νοικοκυρά. Η πρόκληση στρέφεται και προς αυτούς. Ακόμη κι όταν η πρόκληση ξεφτίζει, η σιωπή δεν δικαιώνεται κάποτε μεταβάλλεται σε συνεργεία. Έστω κι αν ο κόσμος δεν θα γίνει καλύτερος από την προκλητικότητα, το δέος της εξεγερσιακής πόζας, την ακρότητα και τη βία, την απόγνωση που έχει φτάσει ο νέος άνθρωπος. Το "ανώτερο" πνεύμα, η φιλοσοφική κι επιστημονική γνώση, οφείλουν να τοποθετηθούν στο παρόν να συμβάλλουν στην απονομιμοποίηση του εξανδραποδισμού να κάνουν διαφανή τα μέσα και τους στόχους της εξουσιαστικής κοινωνίας που παράγει πλεονάζουσα ετερονομία κι αποχωρίζει το πνεύμα από την εστία του: τον άνθρωπο.

1. Η μετά το 1979 σκληρότητα του Ιταλικού κράτους δεν έχει παρόμοιο προηγούμενο στην Ευρώπη την τελευταία δεκαετία. Αυτή η κρατική βιαιότητα είναι ενδεικτική της "μοναδικής" θέσης που είχε το Ιταλικό εργατικό κίνημα ανάμεσα στα 1973-77, όπως προσμετράται με τη γενικευτική του ισχύ: ξεκινώντας από την αυθεντική του, εργοστάσιο-πανεπιστημιακή του βάση το 1969 το κίνημα κινήθηκε στην κοινωνία, αναζωογονήθηκε και μετασχηματίστηκε από φεμινιστικά και ομοφυλόφιλα κινήματα κι ενσωμάτωσε τους "περιθωριοποιημένους" κοινωνικούς τομείς (ιδιαίτερα την άνεργη νεολαία) σε μία ζωτική πολυμορφη αντιπολιτευτική δύναμη. Το κίνημα χαρακτηρίστηκε από μαζική άμεση δράση, ενάντια στα κρατικά μέτρα "λιτότητας" (βλέπε τις καμπάνιες λιτότητας 1974-75) όπως και το βαθμό της κρατικής βίας (όπως την είδαμε στις διαδηλώσεις της Μπολάνια και Ρώμης την άνοιξη 1977). Αυτό οδήγησε σε μία απίθανη αλλά πρόδηλη επαναστατική προοπτική στην Ιταλία, σκιαγραφημένη από την πλατιά αποτυχία κεφαλαίου και κράτους να ελέγξουν το κίνημα σε οικονομικό, πολιτικό ή κατασταλτικό επίπεδο.

Ωστόσο το κίνημα απέδειξε ότι μπορούσε ν' απομονωθεί, κι ήταν ευάλωτο, όταν το κράτος άρχισε συντονισμένη επίθεση στο οικονομικό (αναδομώντας την αλυσιδα συναρμολόγησης, αναπτύσσοντας μικρά "κρυφά" όπως και μεσαίου μεγέθους εργοστάσια που διασκόρπισαν τους μαχητικούς πυρήνες περικλόνοντας τα ημερομίσθια), στο θεσμικό (δημιουργώντας ένα "ενωμένο μέτωπο" των μεγαλύτερων κομμάτων, περιλαμβανόμενου και του Ιταλικού Κ.Κ., ενάντια στην αντιπολίτευση), στο νομικό (με την ψήφιση έκτακτων νόμων, δημιουργία νέου νομικού στάτους, όπως "τρομοκράτες" και "ανανήψαντες"), στο ποινικό (δημιουργία ειδικών πολιτικών φυλακών, θεσμοποίηση των βασανιστηρίων, χρήση κελιών απομόνωσης), στο αστυνομικό (σχηματισμός "αντιτρομοκρατικού" παρακράτους, με αυτόνομες αστυνομικές δυνάμεις) και διεθνές επίπεδο (ενεργή υποστήριξη στην εισαγωγή των Αμερικάνικων πυραύλων στην Ευρώπη). Περισσότεροι από 3.500 φυλακίστηκαν, χιλιάδες πέρασαν στην παρανομία, κι ακόμη περισσότερες χιλιάδες μετανάστευσαν γιά να γλιτώσουν από υπάρχουσες ή πιθανές δικαστικές διώξεις.

* Σημ. στον τίτλο: Απ' τη "Θεία Κωμωδία" (Κόλαση XXVIII 55 -). "Λοιπόν πές στον επίσκοπο Dolcino να εξοπλίζεται — εσύ που ίσως ξαναδείς σύντομα το φως του ήλιου — αν δεν θέλει σύντομα να μ' ακολουθήσει εδώ..." (Σ.τ.Μ.)

Τά τρία ντοκουμέντα που ακολουθούν είναι αποτέλεσμα και περιγραφή, της πρόσφατης περιόδου κρατικής καταστολής, και της αντίδρασης της εργατικής τάξης στην Ιταλία. Το πρώτο ασχολείται με την αιματηρή εξολόθρευση μιάς ειρηνικής διαμαρτυρίας στις φυλακές στο Σάν Βιτόρε του Μιλάνο (ανατυπωμένο από τον φάκελο του CARI γιά τα βασανιστήρια και τις συνθήκες φυλάκισης στην Ιταλία 1979-83). Το δεύτερο με τις δίκες της Αυτονομίας που διεξάγονται τώρα που το M.N. πηγαίνει στο τυπογραφείο (ανατυπωμένο από το δελτίο Νο 8 CARI). Το τρίτο είναι μία αναφορά ενός Ιταλού αγωνιστή, γιά την αναζωπύρωση της ανοιχτής αντίστασης σ' ένα παραδοσιακό ταξικό κέντρο, τα εργασιακά συμπλέγματα μεγάλης κλίμακας της Βόρειας Ιταλίας, το χειμώνα 1982-83. Και τά τρία εκδόθηκαν από το Midnight Notes.

Εδώ είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι οι συλληφθέντες και εξορισμένοι, δεν είναι πολιτικά ομογενοποιημένοι. Κατ' αρχή μπορούν να διαχωριστούν δύο εστίες: αυτοί που ακολούθησαν τη γραμμή των Ερυθρών Ταξιαρχιών και τους προσκείμενους στην περιοχή της Αυτονομίας. Το κράτος προσπάθησε συστηματικά να εξαφανίσει κάθε πολιτική διαφοροποίηση στη δημόσια ανάλυσή του γιά την αντιπολίτευση, και προσπάθησε να ισχυριστεί απέναντι σε συντριπτικά αντίθετα αποδεικτικά στοιχεία ότι όλη η αντιπολίτευση ήταν ενωμένη σε μία οργάνωση, υπό την αρχηγία του Antonio Negri, ενός απ' τους θεωρητικούς ηγέτες της Αυτονομίας.

Το κίβδηλο της κατηγορίας φαίνεται αμέσως από τις ριζικά διαφορετικές απαιτήσεις που έδωσαν οι Ερυθρές Ταξιαρχίες και η Αυτονομία στο ζήτημα της νομιμότητας. Οι Ταξιαρχίες ακολούθησαν τη γραμμή του "αιχμάλωτου πολέμου" κι αρνήθηκαν να χρησιμοποιήσουν οποιαδήποτε νομική συνηγορία, ισχυριζόμενες ότι κήρυξαν πόλεμο ενάντια στο "κράτος των πολυεθνικών" κι έτσι δεν έχουν τίποτε να πούν με το κράτος. Από την άλλη πλευρά, οι κατηγορούμενοι της Αυτονομίας ζήτησαν δίκη κι απαίτησαν τά πλήρη νομικά τους δικαιώματα π.χ. ελευθερία Λόγου, γρήγορη εκδίκαση, συγκεκριμένο κατηγορητήριο, εγγύηση (γιά προσωρινή απόλυση) κλπ. Το κράτος αρνήθηκε να τά παραχωρήσει. Αυτή η στάση των Αυτόνομιστών δεν ήταν εντελώς τακτική, αλλά πρέπει να περιγραφεί με πολιτικούς όρους. Δηλ., τά νομικά δικαιώματα δεν μπορούν να θεωρηθούν περισσότερο "αστικά" απ' ότι ο μισθός. Είναι μία έκφραση της δύναμης των εργαζόμενων στον καπιταλισμό. Όπως δεν πετάει κανείς το τσέκ εισπραξης του μισθού του, άλλο τόσο δεν "πετάει" τά δικαιώματά του". Βέβαια δεν παλεύει κανείς γιά το σύστημα των μισθών αλλά αφού είμαστε μέσα στο σύστημα, το ζήτημα είναι να μην παραιτηθούμε από τά ωφελήματα σάν να βρισκόμαστε πέρα από το σύστημα. Από την άλλη όπως ακριβώς συμβαίνει με τους μισθούς, όπου κερδίζεις περισσότερα όταν αρνείσαι να δουλέψεις, έτσι συμβαίνει

και με τά νομικά "δικαιώματα" όπου κερδίζει κανείς με το ν' αρνείται ν' αποδεχτεί τά όρια της παρούσας νομιμότητας. Έτσι ο Νέγκρι και οι άλλοι κατηγορούμενοι της 7ης Απριλίου, προσπάθησαν να προστατεύσουν τά δικαιώματά τους (και της τάξης τους) απέναντι στο κεφάλαιο.

Παρεπιπτόντως το "Fra Dolcino" του τίτλου είναι ο αιρετικός κομμουνιστής του μεσαίωνα, τον οποίο ο Μωχάμεντ, αρχηγός των σχηματισμών κατά τον Δάντη, προειδοποιεί να συγκεντρώσει προμήθειες γιά μεγάλη πολιορκία από τον στην εξουσία Πάπα Κλημέντιο.

2. Η ΝΕΑ ΚΟΛΑΣΗ* Σημ.: γιά το Inferno του Dante*

Η "εξέγερση" στο San Vittore άρχισε στις 20-7-81 (ωστόσο, οι κρατούμενοι κατάγγειλαν την ενέργεια του τύπου ν' αποκαλεί "εξέγερση" αυτή την ειρηνική διαμαρτυρία). Ξεκίνησε με το αίτημα να επιτραπεί σ' έναν κρατούμενο να παρακολουθήσει την κηδεία ενός από τους γονείς του και να βγει ένας άλλος απ' την απομόνωση στον 4ο όροφο, γνωστό σάν το μέρος που έπαιρναν τους κρατούμενους γιά να τούς χτυπήσουν ή να τούς σπάσουν ψυχολογικά μέσα από μεγάλες περιόδους απομόνωσης, ή να τούς βασανίσουν.

Σύντομα η διαμαρτυρία διευρύνθηκε γιά να συμπεριλάβει ένα ευρύ φάσμα αιτημάτων σχετικά με τά δικαιώματα των κρατούμενων: καλύτερη τροφή, απαίτηση να εργαστούν, σάν μόνη πηγή εισοδήματος γιά πολλούς, τό δικαίωμα να έχουν περισσότερες ώρες περιπάτου τη μέρα (περνούσαν 20 ώρες την ημέρα κλειδωμένοι στά κελιά τους), ενάντια στις ξαφνικές μεταφορές από τη μία στην άλλη φυλακή, καλύτερη ιατρική περίθαλψη, ενάντια στις συχνές έρευνες στά κελιά, που συνοδεύονται συχνά από ξυλοδαρμούς και καταστροφή προσωπικών αντικειμένων (βιβλία - τρόφιμα - ρούχα...). Ενάντια στη συστηματική χρησιμοποίηση μεγάλων περιόδων απομόνωσης (με ξυλοδαρμούς και βασανι-

στήρια), νά έχουν τὰ κελιά καρέκλες καί γιά τήν αύξηση τών χώρων συγκέντρωσης. Κεντρικό αίτημα τού αγώνα ήταν τó ψηλότερο επίπεδο κοινωνικότητας στή φυλακή κι ενάντια στήν καταπίεση κάθε μορφής: συναισθηματικής ή καί ομοφυλοφιλικής σχέσης: "Πόσα χρόνια (μπορεί νά περάσει κανείς) χωρίς έρωτα; Δικαιούμαστε κάποια τρυφερότητα" ήταν ένα από τὰ σλόγκαν τών φυλακισμένων, που απαιτούσαν τή δυνατότητα επικοινωνίας ανάμεσα στόν ανδρικό καί τó γυναικείο τομέα καί επισκεπτήρια στά οποία νά επιτρέπονται στενότερες επαφές μέ τούς συγγενείς τους (φιλή, άγγιγμα, αγκάλιασμα τών παιδιών τους).

Η διαμαρτυρία που διάρκεσε όλο τόν Αύγουστο διεξήχθη μέ ειρηνικά μέσα. Οι φυλακισμένοι αρνήθηκαν κατά καιρούς νά γυρίσουν από τόν πρέσβη στού προαύλιου, απέρρησαν αυτοί που δούλευαν στή φυλακή, πηδούσαν πάνω από τὰ τραπέζια που τούς χώριζαν απ' τούς συγγενείς τους στή διάρκεια τών επισκεπτηρίων. Παράλληλα σέ συνεργασία μ' ένα σταθμό τού κινήματος στού Μιλάνο, οργάνωσαν μιά σειρά εκπομπών που αποτελούσαν τó καθημερινό χρονικό τού αγώνα κι έκανε γνωστές τίς συνθήκες τής φυλακής.

Αλλά παρά τήν ειρηνική φύση τής διαμαρτυρίας, καταπνίγηκε στού αίμα. Τή νύχτα τής 22/9/81 ήλθαν τ' αντίποινα μέ τή μορφή τής γενικής σφαγής που έκανε τó αίμα νά ρέει στούς διαδρόμους τής φυλακής. Τά παρακάτω είναι μιά εξιστόρηση αυτής τής σφαγής από τούς επιζήσαντες τής νύχτας τού "Αγίου Βαρθολομαίου" στή δεύτερη πτέρυγα τών φυλακών τού Σάν Βιτόρε:

"Χτές τή νύχτα υπήρχε πολλή ένταση στή φυλακή. Οι φύλακες είχαν ανέβει στόν 4ο όροφο — που ήταν οι πολιτικοί κρατούμενοι — κι αφού επισκεύασαν μιά από τίς πόρτες, άφησαν ελεύθερα τὰ σκυλιά. Για νά κάνουν γνωστές τίς προθέσεις τους, προτού φύγουν μάς φώναζαν: "Τρομοκράτες, δολοφόνοι, θά σάς σφάζουμε!" Μας κατέλαβε πανικός, ανησυχία, φόβος. Νιώσαμε τή μυρωδιά τών "αποσπασμάτων", μυρίζαμε κιόλας τó αίμα μας νά κυλάει... μετά οι φύλακες έφυγαν αλλά δέν μπορούσαμε πιά νά κοιμηθούμε. Ήταν η τρίτη νύχτα που φώναζαν απειλές κι αυτή τή φορά τόχαν κάνει από τήν πτέρυγά μας. Μετά, στή σιωπή τής νύχτας ακούσαμε πολλούς θόρυβους, καμιά, σκυλιά, φωνές. Συνεχίσαμε ν' αμφιβάλλουμε γιά τó άν όλ' αυτά ήταν πραγματικότητα, ή ήταν η παράνοια που μάς έκανε νά τὰ φανταζόμαστε. Ξαφνικά κατά τίς 4.30 οι φωνές συγκεκριμενοποιήθηκαν σέ κραυγές αγωνίας καί πόνο, κι από κοντά ήλθαν ήχοι κτηνώδους ξυλοδαρμού — απ' τήν πρώτη πτέρυγα. Σκαρφάζονταν στού παράθυρο είδαμε εφιαλτικές σκηνές: δέκα φρουροί χτυπούσαν βάρβαρα ένα γυμνό κρατούμενο μπροστά σ' ένα παράθυρο, μέ κλωτσιές, γκλόμπς κλπ. — γιά νά φαίνονται καλύτερα τά γουρούνια άνοιξαν τά παράθυρα καί γιά τή νύχτα, κίτρινα φώτα — η κόλα-

ση τού Σάν Βιτόρε έμοιαζε σ' αλήθεια σάν νάταν ένας από τούς κύκλους τού Δάντη. Ανίσχυροι βλέπαμε νά πετούν έναν αξιολύπητο τύπο απ' τίς σκάλες καί νά τόν κυνηγούν μέ στρατιωτικές αρβύλες που είχαν φορέσει οι φρουροί γιά τήν περίπτωση. Στόν έναν όροφο μετά τόν άλλο βλέπαμε — σταματούσαν σκόπιμα σέ κάθε όροφο γιά νά δούμε τί μπορούν νά κάνουν — τó γυμνό σώμα καλυμμένο μέ πληγές καί αίμα. Μετά ακούμε μόνο τίς κραυγές καί τó θόρυβο τών χτυπημάτων, τίς κραυγές βοήθειας, ο πόνος διαπερνάει τούς τοίχους, κι άν δέν τόν βλέπουμε πιά, μαντεύουμε κάθε κλωτσιά, κάθε χτύπημα, μέ τὰ οποία τόν σέρνουν στού κελί του κι ακούμε τὰ χτυπήματα που συνεχίζονται εκεί. Περήφανοι γιά τή δύναμή τους οι φρουροί γυρνούν πρós τó παράθυρο, είναι πολύ μακριά γιά ν' αναγνωριστούν, κοιτάζουν πρós τή δεύτερη πτέρυγα καί ξανασυρλιάζουν. Τούς βλέπουμε καλά: ξαναμμένοι, έχουν ξαμολυθεί εναντίον μας καί βλέπουμε νά κραδαίνουν γκλόμπς, δέν φορούν κράνη' άλλοι απαντούν στίς φωνές τους. Τούς ακούμε νά πλησιάζουν...

Πρίν έλθουν στόν όροφο μας, οχυρώνομαστε όσο καλύτερα μπορούμε... ακούμε τόν ήχο τού κλειδιού κι έντονα βήματα — αυτή τή φορά είναι σ' αλήθεια πολλοί. Είχαμε συμφωνήσει στά γρήγορα νά λέμε ο ένας στόν άλλο τί συμβαίνει: κάθε κελί είναι ένας τρωτός μικρόκοσμος κι είναι σημαντικό νά ξέρεις τί συμβαίνει στón καθένα... Καί μόνο απ' τή χρήση τόσο πολλής βίας καταλαβαίνουμε ότι αυτό οργάνώθηκε απ' τή διεύθυνση τής φυλακής κι όχι από συνηθισμένη πρωτοβουλία μερικών παρανοϊκών φρουρών. Καταλαβαίνουμε όλοι ότι τὰ αυτοσχέδια εμπόδια μάς είναι άχρηστα κι έτσι αποφασίσαμε, περνώντας το από στόμα σέ στόμα, φωνάζοντας μ' όσο αέρα είχαμε στά πνευμόνια μας από παράθυρο σέ παράθυρο, νά παραδοθούμε (τ' αποσπάσματα έβαλαν μπροστά τους άοπλους ομήρους) καί τούς λέμε ότι είμαστε πρόθυμοι νά ρίξουμε τὰ εμπόδια καί νά βγούμε μέ τὰ χέρια ψηλά... Μόλις ρίχνουμε τὰ εμπόδια, μπαίνουν μάς χτυπούν καί μάς σέρνουν έξω. Ύστερα διαλέγουν ποιοί θά μείνουν καί ποιοί θά μεταφερθούν. Γι' αυτούς που θά μείνουν τὰ βάσανα τελειώνουν, πρós τó παρόν, γιά αυτούς που θά μεταφερθούν τó ξύλο συνεχίζεται. Είναι σφαγή... Έτσι απάντησε ο "δημοκρατικός Ντόττο (διευθυντής τής φυλακής) στά κοινωνικά αιτήματα οκτώ μηνών αγώνα.

Η "ομαλοποίηση" τής φυλακής δέν έγινε μόνο στήν πτέρυγά μας αλλά παντού, μέ ομάδες εκατοντάδων φρουρών οπλισμένων μέ γκλόμπς καί κάθε είδος ανεπίσημου όπλου καί μέ τήν κάλυψη 1000 καραμπινιέρων."

Τ' ακόλουθα είναι εξιστόρηση εκείνης τής νύχτας μιάς γυναίκας κρατούμενης:

"Τό πρωί, γύρω στίς πέντε, ίσως καί νωρίτερα, ακούμε πρώτα απελπισμένες κραυγές: κραυγές γυναικών στού παιδικό σταθμό, παιδικές κραυγές τόσο βίαιες που

καταλάβαμε ότι κάτι τρομερό συμβαίνει εκεί. Μισοκοιμισμένη δέν κατάλαβα τί τρέχει. Νόμισα πως είναι φωτιά ή κάτι τέτοιο. Μετά ακούμε τούς άντρες νά τρέχουν επάνω. Αντιλαμβανόμαστε ότι μεταφέρουν ανθρώπους. Είναι τουλάχιστον πενήντα — κάτι τρομερό άν σκεφτεί κανείς ότι είναι μόνο τρεις γυναίκες σέ κάθε κελί. Μπαίνουν σ' ένα διπλανό κελί καί σέρνουν τρεις συναδέλφισσες. Δέν βλέπουμε τίποτε. Η μεταλλική πόρτα μας είναι κλειστή. Ακούμε φασαρία. Μετ' από λίγο ακούμε ν' ανοίγει ένα άλλο κελί. Ύστερα έρχονται στο δικό μας. Δέν είχαμε σχεδόν καταλάβει τί συμβαίνει κι έτσι είμαστε όλες μέ τὰ νυχτικά. Μπαίνουν. Λένε στή Φεντερίκα ότι πρέπει νά φύγει. Ζητάει νά ντυθεί παρουσία τών φρουρών. Μένουμε εντελώς ακίνητες. Καταλάβαμε ότι θέλουν νά μάς χτυπήσουν — τó βλέπουμε στά πρόσωπά τους καί δέν θέλουμε νά τούς δώσουμε αφορμή. Ξαφνικά καί χωρίς εμφανή λόγο αρχίζουν νά μάς σπρώχνουν καί τίς τρεις. Χάνω τήν επαφή μέ τίς άλλες' βλέπω μόνο ένα πλήθος που μέ κατεβάζει σέρνοντας, μέ χτυπάνε στήν πλάτη, μού ξεριζώνουν τὰ μαλλιά. Μέ πετούν στού δάπεδο, στού μέρος τής μεταφοράς μισόγυμνη, τó νυχτικό μου ξεσκισμένο. Η Φεντερίκα έχει φύγει, τó ίδιο καί η Τάτα καί η Πία που ήταν στόν παιδικό σταθμό μέ τὰ παιδιά τους. Ξέρω ότι δέν είμαστε τρελές γιά νά προβάλαμε αντίσταση, ήταν πενήντα καί ήμασταν τρεις γυναίκες μέ νυχτικά. Ήθελάν νά μάς χτυπήσουν' ήταν προαποφασισμένο. Κατόπιν στού ταξίδι γιά τή Γένοβα ήμουν άσκημα από τὰ χτυπήματα, τó αίμα που θά βρισκόταν στά μαλλιά μου, τήν αηδία κι όλα τ' άλλα."

3. Η ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΣΤΟ ΚΑΘΑΡΤΗΡΙΟ.

Τέσσερα χρόνια μετά τó πρώτο κύμα συλλήψεων, Απρίλη 7 καί Δεκέμβρη 21 τού 1979, εκατοντάδες αγωνιστές τής Αυτονομίας δικάζονται τώρα στήν Ιταλία. Αυτή τή στιγμή (6/83) διεξάγονται τρεις δίκες. Η σημαντικότερη γίνεται στή Ρώμη ενάντια σέ 71 άτομα, που κατηγορούνται "γιά υπονομευτική δράση, συμμετοχή σ' ένοπλη ομάδα" καί σέ 12 περιπτώσεις, "εξέγερση στίς εξουσίες τού κράτους". Άλλη μιά διεξάγεται στήν Πάντοβα, πάλι ενάντια σέ δεκάδες αγωνιστών τής Αυτονομίας, καί μιά τρίτη στού Μιλάνο ενάντια στά μέλη τής εφημερίδας **Rosso**, που κατηγορείται ότι είναί κάλυψη παράνομης ομάδας.

Παρά τόν τριμερή της χαρακτήρα είναι μιά δίκη, που από τή φύση τού κατηγορητήριου, τόν αριθμό τών αγωνιστών που δικάζονται καί τόν ιδιαίτερο τρόπο που οικοδομείται, έγινε σφαγή η μεγαλύτερη πολιτική δίκη στήν ιστορία τής Ιταλικής Δημοκρατίας καί δοκιμή-κλειδί, γιά τó ποιό θά είναι τó μέλλον τής πολιτικής ζωής στήν Ιταλία. Η δίκη είναι πολιτική μέ περισσότερους από έναν τρόπους.

1. Πολλοί από τούς κατηγορούμενους είναι γνωστές προσωπικότητες τού Ιταλι-

κού κινήματος, που με τὰ γραπτά τους και τις οργανωτικές τους δραστηριότητες, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στους αγώνες του '60 και του '70. Άλλοι ανήκουν στη νεώτερη γενιά, που ήταν η σπονδυλική στήλη του νεολαιίστικου κινήματος (και του φοιτητικού) του 1977. Όλοι αυτοί κατηγορούνται ότι αποτελούν μέρος ενός υπονομευτικού σχεδίου, που κορυφώθηκε με την προσπάθεια μερικών ηγετικών κεφαλών νά οργανώσουν εξέγερση ενάντια στο κράτος. Δεκαπέντε χρόνια κοινωνικών αγώνων στην Ιταλία, παρουσιάζονται σάν ένα κατασκοπευτικό, εγκληματικό σχέδιο, που μπορεί ν' αντιμετωπιστεί μονάχα με καταπιεστικό και ποινικό τρόπο. Πράγματι δέν έγινε καμιά προσπάθεια νά δημιουργήσουν την εντύπωση πως "αυτοί οι άνθρωποι είναι οι υπ' αριθ' 1 εχθροί της κοινωνίας". Οργανώθηκε μία εντυπωσιακή επίδειξη στρατιωτικής δύναμης. Ελικόπτερα πετούν πάνω από τó κτίριο που γίνεται η δίκη της Ρώμης, ενώ ένα τεθωρακισμένο και πολυάρθρο ταχυκίνητο περιπολικό περιπολούν την γύρω περιοχή. Οι πύλες του κτιρίου ηλεκτροδοτήθηκαν και γίνεται σχολαστικός έλεγχος στους δικηγόρους, τούς δημοσιογράφους και τις οικογένειες, που την παρακολουθούν. Οι κατηγορούμενοι μεταφέρονται αλυσοδεμένα μεταξύ τους και φυλάγονται σέ κλουβιά μέσα στο δικαστήριο, χωρισμένοι με πολλά κάγκελα από τó κοινοτό.

2. Όχι μόνο οι κατηγορίες είναι αποκλειστικά και μόνο πολιτικές — "υπονομευτική δραστηριότητα, εξέγερση κατά τού κράτους" — αλλά κι ο τρόπος που συστάθηκε η δίκη, ακολουθεί τó κλασικό υπόδειγμα των πολιτικών εκκαθαρίσεων. Μέχρι τώρα δέν παρουσιάστηκε κανένα πραγματικό αποδεικτικό στοιχείο, ενώ στή θέση τους, μεγάλο ρόλο έπαιξαν οι πολιτικές κρίσεις των κατηγορών, όσο και τὰ γραπτά των κατηγορούμενων.

3. Η δίκη αποτελεί σημείο καμπής στο Ιταλικό σύστημα "δικαιοσύνης" καθώς συνδέεται με την παραβίαση των πιο στοιχειωδών κανόνων τού Ιταλικού νόμου. Παραδείγματα τέτοιων παραβιάσεων είναι:

α) Η χρήση αντικατάστασης τού κατηγορητήριου, μία καινοτομία στο Ιταλικό νομικό σύστημα, που χρησίμευσε νά εξασφαλίσει τή διηνεκή φυλάκιση των κατηγορουμένων, μπροστά στή διαρκή κατάρρευση των κατηγοριών εναντίον τους. Δηλ. πολλές φορές στή διάρκεια αυτών των τεσσάρων χρόνων, οι κατηγορούμενοι είδαν τις κατηγορίες εναντίον τους ν' απορρίπτονται και ν' αντικαθίστανται από άλλες νέες — διαδικασία που υποδειχνει τήν κίβδηλη φύση των κατηγοριών και τήν έλλειψη οποιουδήποτε πραγματικού αποδεικτικού στοιχείου στά χέρια των κατηγορών. Επιπλέον, στίς περισσότερες περιπτώσεις, οι κατηγορούμενοι δέν είχαν λάβει γνώση των νέων κατηγοριών (συχνά ενημερώνονταν από τις εφημερίδες) και ποτέ δέν επαναανακρίθηκαν, όπως προβλέπεται από τó νόμο (άρθρο 376 τού κώδικα). Μερικοί από

αυτούς που κατηγορούνταν γιά εξέγερση κατά τού κράτους, ανακρίθηκαν μόνο μία φορά απ' τή σύλληψή τους στίς 7-4-79.

β) Η ασαφής και ανακριβής φύση των κατηγοριών. Τυπικά είναι η κατηγορία της εξέγερσης κατά τού κράτους, αρχικά χρησιμοποιήθηκε μόνο κατά τού Α. Νέγκρι, που, προφανώς, τήν είχε οργανώσει εντελώς μόνος του. Ακόμη κι όταν οι κατηγορίες περιλαμβάνουν "γεγονότα" είναι ολότελα απροσδιόριστες όσον αφορά τó χρόνο και τόπο τού εγκλήματος.

γ) Οι μόνες αποδείξεις γιά τις περισσότερες κατηγορίες είναι οι ομολογίες "μετανοημένων" που συνεργάστηκαν με τήν αστυνομία μ' αντάλλαγμα τήν απαλλαγή τους. Ακόμη περισσότερο, αν και οι κατηγορούμενοι ζήτησαν επίμονα εξέταση κατ' αντιπαράσταση, τούς τó αρνήθηκαν και μερικοί μετανοημένοι των οποίων η κατάθεση οδήγησε δεκάδες ανθρώπους στή φυλακή, δέν εμφανίζονται στή δίκη.

δ) Τελικά τó ότι η δίκη διεξάγεται σέ τρία διαφορετικά μέρη, παραβιάζει τó δικαίωμα της υπεράσπισης, διότι, μή όντας πανταχού παρόντες διάφοροι κατηγορούμενοι δέν θά μπορούν ουσιαστικά νά παραβρίσκονται στή δίκη τους.

Μπροστά σ' αυτή τήν αυθαίρετη, παράνομη διαδικασία, στήν αφετηρία της δίκης της Ρώμης στίς 24 Φλεβάρη '83 οι συνήγοροι απαίτησαν ομόφωνα νά ελευθερωθούν οι κρατούμενοι και νά κηρυχτεί νομικά άκυρη η δίκη. Ισχυρίστηκαν ότι οι αντιρρήσεις τους στή μορφή της διαδικασίας έφταναν σ' αυτή τήν περίπτωση στο πυρήνα τού ζητήματος, γιατί μία τέτοια δίκη μπορεί νά γίνει μόνο αφού καταργηθεί ο νόμος. Πώς μπορεί γιά παράδειγμα νά κατηγορείται κάποιος γιά κλοπή, όταν είναι εντελώς ακαθόριστο τó Τι, Πού και Πότε έκλεψε;

Τό αίτημά τους ωστόσο απορρίφτηκε. Γιά τó Ιταλικό κράτος φαίνεται νά έχει πολύ περισσότερο ενδιαφέρον η συντριβή μίας μη-βολικής αντιπολίτευσης, παρά νά υπερασπίσει τις "εγγυήσεις" της δημοκρατικής διαδικασίας. Κι επιπλέον: ένας από τούς κύριους στόχους της δίκης είναι ο επαναπροσδιορισμός των δημοκρατικών διαδικασιών και των ορίων των πολιτικών αγώνων.

Ήδη τά τελευταία τέσσερα χρόνια, οι αστικές και πολιτικές ελευθερίες περιορίστηκαν δραματικά στήν Ιταλία. Ειδικοί νόμοι μπήκαν σ' εφαρμογή δήθεν "γιά τόν αγώνα ενάντια στήν τρομοκρατία". Όλο και περισσότερο, ακόμη κι οι ειρηνικότερες μορφές διαμαρτυρίας αντιμετωπίζονται με αστυνομικά γκλόμπς — πάρτε γιά παράδειγμα τή βάρβαρη μεταχείριση των γυναικών που στίς 8-3-83 διαμαρτυρήθηκαν γιά τήν εγκατάσταση των πυραύλων Κρούζ στο Κομίζο της Σικελίας.

Σ' αυτό τó πλαίσιο, η δίκη ενάντια στήν Αυτονομία δίνει τις κατευθύνσεις και κωδικοποιεί γιά τά επόμενα χρόνια τά νέα κριτήρια νομιμότητας στίς κρατικές δραστηριότητες.

Νά γιατί είναι αποφασιστικής σημασίας, τó νά διαμαρτυρηθούμε ενάντια σ' αυτή τήν αυθαίρετη διαδικασία και νά δείξουμε τήν αλληλεγγύη μας στους δικαζόμενους. Άσχετα με τó αν συμφωνούμε με τις πολιτικές τους πεποιθήσεις, η μεροληπτική ανακριτική διαδικασία εναντίον τους, αποτελεί απαράδεκτη παραβίαση των πολιτικών δικαιωμάτων και δημιουργεί ένα επικίνδυνο προηγούμενο στήν Ευρώπη — κι επιπλέον, αυτό που συμβαίνει στήν Ιταλία δέν είναι μία μεμονωμένη περίπτωση. Τά όλο και πιο καταπιεστικά μέτρα που υιοθετήθηκαν απ' τις κυβερνήσεις ΗΠΑ και Καναδά ενάντια στους δικούς τους διαφωνούντες δείχνει ότι ο "Ιταλικός δρόμος" είναι πολύ πιθανό νά γίνει τó μοντέλο τού μέλλοντός μας, αν αποδειχτεί επιτυχής στήν Ιταλία. Έτσι πρέπει γιά δικό μας συμφέρον νά διαμαρτυρηθούμε ενάντια στίς παραβιάσεις των πολιτικών δικαιωμάτων που επιτελούνται απ' τó Ιταλικό κράτος ενάντια στους κατηγορούμενους της 7 Απρίλη και 21 Δεκέμβρη.

ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΑΣΤΕ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ;

Η περίοδος μεταξύ Δεκέμβρη 82 - Γενάρη 83 γνώρισε μία συγκεκριμένη και πλατιά ανάπτυξη αυτόνομης λήψης αποφάσεων, στο είδος των πολιτικών ενεργειών, ενάντια στο καπιταλιστικό κράτος (εν όψει της πολιτικής της καταστολής που συμφωνήθηκε απ' όλα τά μείζονα πολιτικά κόμματα, ιδιαίτερα τó ΚΚΙ). Η Αυτονομία που εκφράστηκε αυτό τó θερμό χειμώνα, αποτελεί τó αποτέλεσμα και σύνθεση όλης της εμπειρίας που αφομοιώθηκε, επεξεργάστηκε και διαδόθηκε απ' τó εργατικό κίνημα από τήν εποχή τού "θερμού φθινόπωρου" 1969.

Τά πρώτα σημάδια της ανανεωμένης γενικευμένης πάλης, χρονολογούνται απ' τó φθινόπωρο τού 82, κατά τή διάρκεια των διαπραγματεύσεων γιά τήν τροποποίηση της "κινήτης κλίμακας" (= κάτι σάν τήν Α.Τ.Α.) τού συστήματος δηλ. τιμριθμικής αναπροσαρμογής, που μέχρι τότε ανέβαζε τούς μισθούς με τόν πληθωρισμό. Κατά τή διάρκεια εκείνης της περιόδου οι εργαζόμενοι επαναβεβαίωσαν τή θέλησή τους νά επιβάλλουν τά δικά τους συμφέροντα με αποφάσεις που αφορούσαν τήν τάξη τους. Σέ πολλά μέρη όπου οι εργαζόμενοι είχαν χάσει τήν εμπιστοσύνη στήν ικανότητά τους νά επηρεάζουν τις αποφάσεις, η μαζική τους συμμετοχή σ' εργατικές συνελεύσεις, προκάλεσε τώρα μία αποφασιστική απόρριψη της πρότασης των συνδικάτων ν' αποδεχτούν μία μείωση στήν "κινήτη κλίμακα". Συντέλεσε επίσης στήν άμεση ενίσχυση της εμπιστοσύνης, στήν αυτοέκφραση των δικών τους αιτημάτων. Τό Δεκέμβρη τού 82 ο πρωθυπουργός Φανφάνι επεξεργάστηκε μία σειρά μέτρων που αποδυνάμωσαν ακόμη περισσότερο τó επίπεδο ζωής των εργαζόμενων. Τέτοια μέτρα αντιμετωπίστηκαν με απεργίες και διαδηλώ-

σεις, οργανωμένες αυτόνομα από τους εργαζόμενους, χωρίς τις οδηγίες των συνδικάτων. Οι εκπρόσωποι των -συνδικάτων που προσπάθησαν να επανακτήσουν τον έλεγχο, κατηγορήθηκαν για συνεργασία με το κράτος και την εργοδοσία. Η ρήξη ήταν τέτοια που, κατά τη διάρκεια της γενικής απεργίας στις 18-1-83 ούτε ένας από την ηγεσία των συνδικάτων δεν τόλμησε να μιλήσει στις μαζικές διαδηλώσεις, που έγιναν σε πλατείες σ' όλη την Ιταλία. Ήταν η πρώτη παρόμοια "σιωπηλή γενική απεργία" στην Ιταλική ιστορία. Ο φόβος των συνδικαλιστών ηγετών να μιλήσουν προερχόταν από τη βεβαιότητα ότι αν αποκάλυπταν δημόσια τις συμφωνίες που ετοιμάζονταν να κάνουν με τους εργοδότες, θα τα πήγαιναν ακόμη χειρότερα απ' τους ηγέτες που είχαν κάνει το ίδιο την προηγούμενη εβδομάδα. Στη διάρκεια εκείνης της εβδομάδας, όταν ο ηγέτης της εθνικής συνδικαλιστικής ένωσης Μαρριανέτι μίλησε στη μεγαλύτερη πλατεία της Μπολόνια για να κριτικάρει τις ενέργειες των εργαζόμενων, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το βάθρο των ομιλητών — αλλά όχι πριν καλύψουν οι εργαζόμενοι τη φωνή του με βρισιές και τό σωμα του μ' αυγά. Έτσι στις 18 Γενάρη, οι συνδικαλιστές ηγέτες δεν τόλμησαν ν' ανακοινώσουν την προθυμία τους στη μείωση της "κινητής κλίμακας" κατά 10% (σ' αντίθεση με το 30% που ζητούσε η εργοδοσία).

Στη διάρκεια αυτής της διαδικασίας ρήξης ανάμεσα σ' εργαζόμενους και συνδικάτα, η κυβέρνηση Φανφάνι εξαγγείλε μια σειρά αντεργατικά μέτρα λιτότητας. Τα γεγονότα που ακολούθησαν έβαλαν σε φασαρία τα σχέδια του κράτους που στηριζόταν στο κοινωνικό σύμφωνο (**Patto Sociale**), (το κοινωνικό σύμφωνο, δηλ. την ειρήνη της εργοδοσίας) και στους καταπιεστικούς νόμους. Αυτά τα σχέδια κλονίστηκαν καθώς ζωτικά κέντρα μεταφορών και συγκοινωνιών αποδιοργανώθηκαν από εκατοντάδες διαδηλώσεις και καταλήψεις, από εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους — εργάτες κι άνεργους, άντρες και γυναίκες, νέους και γέροντες. Ενώ καταλαμβάνονταν εθνικοί δρόμοι, σιδηροδρομικοί σταθμοί κι αεροδρόμια, η κυβέρνηση χρησιμοποίησε ειδικούς καταπιεστικούς νόμους για να επιτεθεί σ' αυτές τις δραστηριότητες και να τις ποινικοποιήσει — αλλά με πολύ λεπτό τρόπο, έτσι που να μην προκαλέσει περαιτέρω κλιμάκωση της αντίδρασης. Οι καταλήψεις περιλάμβαναν το αεροδρόμιο της Γένοβα, όπου ο κόσμος κάθισε στους αεροδιαδρόμους για να εμποδίσει την απογείωση ή προσγείωση αεροπλάνων — τους σιδηροδρομικούς σταθμούς της Φλωρεντίας, Παλέρμο, Νάπολης και Ρώμης — την εθνική αρτηρία στο Τέρμινι Ιμέρσε στη Σικελία και δεκάδες άλλες μεγάλες οδικές αρτηρίες σ' όλη την Ιταλία.

Ενώ οι διαδηλώσεις τέτοιου είδους συνεχίζονταν γι' αρκετές μέρες, ο υπουργός εσωτερικών απείλησε με ακόμη μεγαλύτερη επέμβαση καταπιεστικών δυνά-

μεων. Οργάνωσε συναντήσεις με ηγέτες των συνδικάτων που κατόπιν καταδίκασαν έντονα αυτές τις μαζικές ενέργειες. Αυτή η τακτική του κράτους προκάλεσε αντίθετο αποτέλεσμα απ' το αναμενόμενο — απομάκρυνε ακόμη περισσότερο τους εργάτες από τα συνδικάτα και προκάλεσε ακόμη μεγαλύτερη μαζική δράση. Το αεροδρόμιο της Γένοβα για παράδειγμα που είχε εκκενωθεί, καταλήφτηκε άλλες τέσσερις φορές — σιδηροδρομικοί σταθμοί κι εθνικές αρτηρίες ανακαταλήφθηκαν σε πόλεις και χωριά σ' όλη την Ιταλία.

Λόγω αυτών των μαζικών εκδηλώσεων η κυβέρνηση ανακάλεσε μερικά από τα λιγότερο δημοφιλή μέτρα λιτότητας. Άλλα μέτρα που απαιτούσαν οι εργαζόμενοι, όπως φορολογικές ελαφρύνσεις, έγιναν δεκτά. Όμως παράλληλα οι συνδικαλιστικές ομοσπονδίες υπέγραψαν συμφωνία, αποδεχόμενες τα αιτήματα της κυβέρνησης και της εργοδοσίας. Συμφώνησαν για παράδειγμα σε μία μείωση 20% της κινητής κλίμακας, διπλάσια δηλ. από τη μείωση που προβλεπόταν αρχικά από τα συνδικάτα, που κι αυτή είχε απορριφτεί εντελώς από τους εργαζόμενους σε μαζικές συνελεύσεις. Τα συνδικάτα υπέγραψαν αυτή τη συμφωνία γνωρίζοντας πολύ καλά ότι οι εργαζόμενοι θα την απέρριπταν κι αυτή πιο αποφασιστικά από πριν. Μια τέτοια απόρριψη δεν σήμαινε μόνο "απογοήτευση" από τα συνδικάτα, υποδήλωνε και μία ρήξη ανάμεσα στους εργάτες και τις παραδοσιακές συνδικαλιστικές οργανώσεις.

Αυτό το είδος ρήξης ήδη υπήρχε στη 10ετία του '70 αλλά βασικά σ' επίπεδο "πρωτοπορίας" ανάμεσα στους πιο αγωνιστικούς τομείς των εργαζόμενων. Στα μέσα της δεκαετίας του '70 αυτή η ρήξη πήρε ανοιχτά μαζικό χαρακτήρα, καθώς η πρωτοπορία πέτυχε να κερδίσει τους εργάτες από τις οργανώσεις που συνεργάζονταν με την εργοδοσία. Παρά την ύφεση του κινήματος στα τέλη του '70 και μετά, η εχθρότητα προς τις δυνάμεις της συνεργασίας συνέχισε ν' αυξάνεται. Και τώρα σε σύγκριση με την προηγούμενη 10ετία γίνεται όλο και δυσκολότερο γι' αυτές τις δυνάμεις να συγκρατήσουν τον αγώνα που εκφράστηκε μ' εκατοντάδες αντικαπιταλιστικές εξεγέρσεις.

Τυπικό παράδειγμα των πρόσφατων εξελίξεων που βασίζονται σε προηγούμενες πρωτοβουλίες, είναι αυτό του **ANSALDO**, του σημαντικότερου βιομηχανικού συγκροτήματος της Γένοβα, ενός από τα μεγαλύτερα στην Ιταλία. Οι εργάτες του **ANSALDO** ήταν που διαδήλωσαν μέχρι το αεροδρόμιο και το κατέλαβαν. Ταυτόχρονα απέρριψαν με τον πιο συντριπτικό τρόπο τη συμφωνία ανάμεσα στα συνδικάτα και τους εργοδότες. Η **UNITA**, καθημερινή εφημερίδα του ΚΚΙ έφτασε να πει ότι αυτές οι δημόσιες διακηρύξεις των εργατών "τους θέτουν οριστικά, έξω από τα πλαίσια των παραδοσιακών, εργατικών

συνδικαλιστικών συννομοσπονδιών".

Προηγούμενα το ΚΚΙ, σίγουρο ότι οι εργαζόμενοι θ' αποδέχονταν τη συμφωνία, την είχε υποστηρίξει στο κοινοβούλιο και στα συνδικάτα. Όμως ακόμη και το ΚΚΙ, σ' ένα άρθρο γραμμένο από ηγετικό στέλεχος, αναγκάστηκε να παραδεχτεί ότι η πολιτική τους ηγεσία δεν κατάφερε πιά να ελέγχει τους εργάτες του **ANSALDO**. Αυτή η ομολογία, αποδειχνει την ανησυχία των ηγετών, για τον αμφίβολο έλεγχο που έχουν το κόμμα και τα συνδικάτα, πάνω στην εργατική τάξη ειδικά και στο προλεταριάτο γενικότερα. Αιτία αυτής της ανησυχίας ήταν βασικά το γεγονός ότι η απόρριψη από τους εργαζόμενους του **ANSALDO** της συμφωνίας, εξαπλώθηκε στην πλειοψηφία των Ιταλικών εργοστασίων. Έτσι οι εργαζόμενοι δεν απέρριψαν απλά μία συμφωνία καθ' αυτή, αλλά κι ολόκληρη την πολιτική γραμμή της συνδικαλιστικής συννομοσπονδίας.

Όλοι οι αγώνες του "θερμού χειμώνα" διοργανώθηκαν και πραγματοποιήθηκαν από προλετάριους για τους στόχους που οι ίδιοι είχαν επιλέξει και με τις δικές τους μορφές αγώνα. Έγινε, παρά το μεροληπτικό κλίμα της αστυνομικής καταστολής και των μέσων μαζικής ενημέρωσης "για τους ύποπτους τρομοκράτες" που δήθεν συνωμοτούσαν για να υποδουλήσουν όλες αυτές τις έκνομες μαζικές ενέργειες. Αυτές οι ενέργειες δεν άλλαξαν μόνο την πολιτική συγκυρία — άνοιξαν και μία νέα φάση καταπίεσης που με κανέναν τρόπο δεν έκλεισε.

Για παράδειγμα, εδώ και λίγους μήνες η αστυνομία επιτέθηκε σ' εργατικές πορείες, όπως στη Νάπολη και τη Ρώμη (ακόμη και σε μία πορεία τυφλών). Οι δικαστές έβγαλαν εντάλματα σύλληψης κατά των ηγετικών προσώπων του αγώνα καθώς και σε περισσότερους από 100 επώνυμους εργάτες του εργοστασίου **MAGNIETI MARELLI** στο Μιλάνο. Στην **ALFA ROMEO** (πάλι στο Μιλάνο) όπου η αστυνομία συνέλαβε έναν επαναστάτη εργάτη, οι υπόλοιποι απάντησαν με απεργία και πορεία μέσα στο δικαστικό μέγαρο για να συναντήσουν τους δικαστές, να μοιράσουν προκηρύξεις και να δώσουν συνέντευξη τύπου, ενάντια στη σύλληψη του συντρόφου τους, που αργότερα αφέθηκε ελεύθερος. Μέσα στα τέσσερα χρόνια, από τότε που ξεκίνησαν οι μαζικές συλλήψεις επαναστατών κομμουνιστών στα 1979, αυτή ήταν η πρώτη φορά που οι εργαζόμενοι απάντησαν με τέτοιο τρόπο.

Μετάφραση: Δημ. Διάλης

Τα κείμενα αναδημοσιεύτηκαν από το Αμερικάνικο περιοδικό "**MIDNIGHT NOTES**" **VOLUME IV**, 1983. Εγράφησαν από την "**Commyty against repression in Italy**", με έδρες τη ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ και το Λονδίνο.

Εισαγωγή του μεταφραστή στο κείμενο του WELLEK

Ο RENE WELLEK είναι αρκετά γνωστός στο Ελληνικό αναγνωστικό κοινό, από μεταφράσεις άρθρων του, που έχουν κατά καιρούς δημοσιευθεί σε διάφορα περιοδικά, από συλλογές κριτικών δοκιμίων κ.α. και ίσως από την μετάφραση(;) της βασικής θεωρητικής του εργασίας "Θεωρία της Λογοτεχνίας" (THEORY OF LITERATURE, HARCOURT, BRACE AND WORLD), που έγραψε σε συνεργασία με τον Νέο Κριτικό AUSTIN WARREN.

Ο γλωσσολογικός κύκλος της Πράγας (κυρίως ο MUKAROVSKI 1891), η Νέα Αμερικανική Κριτική και διάφοροι μεμονωμένοι κριτικοί, έδωσαν το υλικό που συνέδεσαν κριτικά ο WELLEK και ο WARREN στο THEORY OF LITERATURE. Ίσως ένα πολύ βασικό μέρος του υλικού προμήθευσε ο μαθητής του EDMUND HUSSERL, ROMAN INGARDEN, στον οποίο θα αναφερθώ πολύ συνοπτικά παρακάτω.

Στην εργασία αυτή των WELLEK και WARREN, επιχειρείται η ενοποίηση της ποιητικής (της περιγραφής της διαδικασίας του γίνεσθαι του έργου), με την κριτική (αξιολόγηση), τη λογοτεχνική σπουδή και την ιστορία, σ' ένα θεωρητικό όργανο προσέγγισης του λογοτεχνικού έργου στην "εσωτερική του συνάφεια και διαπλοκή". Τα κεντρικά προβλήματα της λογοτεχνικής σπουδής, εξετάζονται σε συνάρτηση με το λογοτεχνικό έργο ως ιδιαίτερο αντικείμενο γνώσης, SUI GENERIS, που αποτελεί ένα ειδικό οντολογικό STATOUS. Ο WELLEK ξεχωρίζει, με θαυμαστή ψυχραιμία, όλες εκείνες τις εξωτερικές προσεγγίσεις (φιλοσοφία, ψυχολογία, κοινωνιολογία, βιογραφία, ιστορία, ZEIT GEIST κ.α.), που με την επίφαση της ερμηνείας του έργου, το κατακερματίζουν, του αμφισβητούν την αυτοτέλεια και την ιδιαιτερότητα και το αντιμετωπίζουν σαν τεκμήριο γιά το δικό τους αντικείμενο γνώσης. Η εξωτερική προσέγγιση φωτίζει μόνο ένα μικρό μέρος του έργου. Η σημασία του βρίσκεται κυρίως στην εσωτερική του συνάφεια, στον ιδιαίτερο τρόπο του να υπάρχει: σαν οργάνωση υλικών αισθητικών αδρανών με τρόπο ώστε να τρέφει να γίνουν αισθητικώς αποτελεσματικά (δομή), μέσα από την ποικιλία των στενά συνεργαζομένων (ακόμη και συγκρουομένων) στρωματώσεων του "ποιήματος". Στο σημείο αυτό ο WELLEK οφείλει περισσότερο από όσα ίσως αναγνωρίζει στην εργασία του ROMAN INGARDEN "DAS LITERARISCHE KUNSTWERK (1931) ["Το λογοτεχνικό έργο Τέχνης" Αγγλική μετάφρα-

ση 1971, με το μεταγενέστερο συμπλήρωμα, το "COGNITION OF LITERARY WORK OF ART" 1968]. Ο INGARDEN διέτύπωσε τη θεωρία μιάς οντολογίας του μυθιστορήματος, στα πλαίσια της Φαινομενολογίας: το λογοτεχνικό έργο είναι ένα σύνολο στρωματώσεων, ηχητικών, νοηματικών, της αναπαράστασης αντικειμένων κλπ., οι οποίες αλληλοσυνεργάζονται, ώστε να δημιουργηθεί ο "κόσμος του συγγραφέα".

Στο "Έννοιες της Κριτικής" (CONCEPTS OF CRITICISM, NEW HAVEN AND LONDON: YALE UNIVERSITY PRESS 1963) απ' όπου μεταφράζεται εδώ το άρθρο THE MAIN OF TWENTIETH-CENTURY CRITICISM (YALE REVIEW, 51 [1961], 102-118), ο WELLEK ασχολείται με την μέθοδο της μελέτης του λογοτεχνικού έργου. Πρόκειται γιά άρθρα που δημοσιεύτηκαν σε διάφορα περιοδικά και συγκεντρώθηκαν με βασικό κριτήριο το κοινό αντικείμενό τους: τη διασάφηση, την ιστορία και τη χρήση των όρων της κριτικής.

Η σχέση της συλλογής αυτής με την "Θεωρία της Λογοτεχνίας" είναι στενότερη. Πολλές από τις έννοιες που επεξεργάστηκε εκεί ο WELLEK, βρίσκουν, στο "Έννοιες της Κριτικής", χώρο ν' αναπνεύσουν, να αναπτυχθούν, χωρίς τους περιορισμούς του γενικευτικού χαρακτήρα εκείνης της εργασίας.

Το άρθρο που μεταφράζεται, αν και αρκετά παλιό, το θεώρησα σημαντικό, γιατί βάζει κάποια τάξη, περισσότερο εννοιολογική παρά ιστορική, στο χώρο της κριτικής δραστηριότητας του πρώτου μισού του αιώνα μας και αποτελεί θαυμάσια περίληψη του τελευταίου μέρους της τριτάτης εργασίας του WELLEK "Μία ιστορία της Μοντέρνας Κριτικής 1750-1950" (A HISTORY OF MODERN CRITICISM 1750-1950, NEW HAVEN, YALE UNIVERSITY PRESS 1955).

Στην μετάφραση, στόχος μου ήταν η σαφήνεια και η σωστή απόδοση των όρων. Όπου είχα αμφιβολίες, συνήθως επειδή έχουν προταθεί περισσότεροι από ένας όροι, παρέθεσα δίπλα στη μετάφρασή του, τον όρο αμετάφραστο. Θέλω να πιστεύω πως η μετάφραση, παρά τις αδυναμίες της, δεν εβίασε το νόημα, ακόμη κι αν κάπου παραβίασε ίσως το ύφος αυτού του εξαιρετου μελετητή και θεωρητικού της λογοτεχνίας.

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΤΟΝ 20^Ο ΑΙΩΝΑ ΤΟΥ RENE WELLEK

Ο δέκατος όγδοος και ο δέκατος ένατος αιώνας ονομάστηκαν "η εποχή της κριτικής" : Ο εικοστός, σίγουρα αξίζει αυτόν τον τίτλο με το παραπάνω. Όχι μόνο μας έχει αφηνιάσει με μια αληθινή πλημμυρίδα εργασιών, αλλά η κριτική απόκτησε μια νέα αυτεπίγνωση, ένα πολύ μεγαλύτερο δημόσιο STATUS και ανέπτυξε, τις τελευταίες δεκαετίες, νέες μεθόδους και καινούργια αξιολογικά κριτήρια. Η κριτική, που μέχρι τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, δεν είχε παρά τοπικό ενδιαφέρον έξω από τη Γαλλία και την Αγγλία, έκανε αισθητή την παρουσία της σε χώρες που μάλλον ανήκαν στην περιφέρεια της κριτικής σκέψης : στην Ιταλία με τον CROCE, στη Ρωσία, στην Ισπανία και πρόσφατα, αλλά όχι όψιμα, στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οποιαδήποτε προσπάθεια επισκόπησης της κριτικής του εικοστού αιώνα, είναι υποχρεωμένη να πάρει υπ' όψη της αυτή τη γεωγραφική εξάπλωση και την ταυτόχρονη επανάσταση στις μεθόδους. Υπάρχει ανάγκη αρχών επιλογής, για να κατορθώσουμε να ανταπεξέλθουμε στα βουνά του έντυπου υλικού που μας απειλεί.

Είναι φανερό πως στις μέρες μας, ένα μεγάλο μέρος της κριτικής, γράφεται χωρίς να καινοτομεί : είμαστε περικυκλωμένοι από επιβιώματα, απομεινάρια, επιστροφές σε παλαιότερες φάσεις της ιστορίας της κριτικής. Η συνηθισμένη βιβλιοπαρουσίαση εξακολουθεί να διαμεσολαβεί το λογοτεχνικό έργο στο κοινό με την παλαιά μέθοδο της ιμπρεσιονιστικής περιγραφής και των αυθαίρετων αποφθεγμάτων γούστου. Η ιστορική έρευνα διατηρεί τη μεγάλη σπουδαιότητά της για την κριτική. Θα υπάρχει πάντα χώρος για αφελέη σύγκριση, ανάμεσα στη λογοτεχνία και τη ζωή : την κριτική των καθιερωμένων μυθιστορημάτων, με κριτήρια αληθοφάνειας και ακρίβεια στην περιγραφή των κοινωνικών συνθηκών που αντανakλώνται σ' αυτά. Σε κάθε χώρα υπάρχουν συγγραφείς, και συχνά καλοί συγγραφείς, που εξακολουθούν να εφαρμόζουν αυτές τις μεθόδους-οι οποίες χαρακτηρίζουν την κριτική

του δέκατου ένατου αιώνα : ιμπρεσιονιστική εκτίμηση, ιστορική εξήγηση και ρεαλιστική αντιπαραβολή. Ας θυμηθούμε τα γοητευτικά, νοσταλγικά δοκίμια της VIRGINIA WOOLF ή τις νοσταλγικές βινιέτες του Αμερικανικού παρελθόντος του VAN WYCK BROOKS ή τον όγκο της κοινωνικής κριτικής της πρόσφατης Αμερικανικής μυθιστοριογραφίας και ας μην υποτιμήσουμε την συνεισφορά της ιστορικής έρευνας στην καλύτερη κατανόηση όλων σχεδόν των περιόδων και συγγραφέων της λογοτεχνικής ιστορίας. Εξ αιτίας αυτού ακριβώς του κινδύνου, να αδικηθούν δηλαδή κάποια κινήματα, θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω τις κατά τη γνώμη μου κυριότερες τάσεις της νέας κριτικής του αιώνα μας.

Από την αρχή βρίσκεται κανείς αντιμέτωπος με το γεγονός ορισμένων διεθνών κινήματων στη κριτική, που παρόλο που ξεκίνησαν ίσως από κάποια χώρα, ξεπέρασαν γρήγορα τα σύνορά τους. Αντιμετωπίζει επίσης κανείς από μια πλατιά προοπτική το γεγονός, ότι ένα μεγάλο μέρος της κριτικής του εικοστού αιώνα, εμφανίζει μια σημαντική ομοφωνία στόχων και μεθόδων, ακόμη κι εκεί όπου δεν υπάρχουν άμεσες ιστορικές σχέσεις. Με τον καιρό, δεν μπορεί κανείς να μη παρατηρήσει πόσο βαθιά ριζωμένα, πόσο ανυπέρβλητα σχεδόν εμφανίζονται να είναι, τα διάφορα εθνικά χαρακτηριστικά : πόσο επίμονα, μέσα σ' αυτή τη πλατιά περιοχή της δυτικής σκέψης με διασταυρούμενα ρεύματα από τη Ρωσία, τις Αμερικές, την Ισπανία, τη Σκανδιναβία, τα διάφορα έθνη διατηρούν την ιδιαιτερότητά τους παράδοση στη κριτική.

Οι νέες τάσεις της κριτικής, έχουν βέβαια ρίζες στο παρελθόν, δεν είναι χωρίς προηγούμενο και δεν παρουσιάζονται ως απολύτως πρωτότυπες. Παρόλα αυτά μπορεί κανείς να διακρίνει τουλάχιστον έξι γενικές τάσεις που είναι νέες το τελευταίο μισό αιώνα : (1) η μαρξιστική κριτική, (2) η ψυχαναλυτική κριτική, (3) η γλωσσολογική και υφολογική κριτική, (4) ένας νέος οργανικός φορμαλισμός, (5) η μυθολογική κριτική, που επικαλείται τα απο-

τελέσματα των ερευνών της ανθρωπολογίας της κουλτούρας και τις θεωρίες του Καρλ Γιούνγκ και (6) ότι θα ισοδυναμούσε με μια νέα φιλοσοφική κριτική, που εμπνέεται από τον υπαρξισμό και συναφείς κοσμοθεωρήσεις. Θα εξετάσω με αυτή την χοντρικά χρονολογική σειρά, τις έξη αυτές τάσεις.

Ως προς το γούστο και τη θεωρία, η μαρξική κριτική κατάγεται από τη ρεαλιστική κριτική του δέκατου ένατου αιώνα. Επικαλείται τις σποραδικές δηλώσεις των Μαρξ και Ένγκελς, αλλά σαν συστηματική θεωρία δεν την συναντάμε πριν τη τελευταία δεκαετία του δέκατου ένατου αιώνα. Στη Γερμανία ο FRANZ MEHRING (1846-1916) και στη Ρωσία ο Πλεχάνωφ (1856-1918), ήταν οι πρώτοι που εφάρμοσαν τη μαρξιστική κριτική, μάλλον σαν μια αντικειμενική επιστήμη των κοινωνικών καθορισμών του λογοτεχνικού έργου, παρά ένα σαν ένα δόγμα που αποφασίζει για τα αισθητικά προβλήματα και προδιαγράφει το θεματικό υλικό και το ύφος στους συγγραφείς.

Ο κυρίαρχος μαρξισμός είναι φαινόμενο υστερότερων εξελίξεων στη Σοβιετική Ρωσία. Γύρω στα είκοσι, υπήρχε ακόμη, στη Ρωσία, η δυνατότητα δημόσιου διαλόγου ανάμεσα στις διαφορετικές θεωρίες. Μόλις το 1932 επινοήθηκε και επιβλήθηκε το ενιαίο δόγμα που φέρει το όνομα "σοσιαλιστικός ρεαλισμός". Ο όρος καλύπτει μια θεωρία, που ζητά από το συγγραφέα, αφ' ενός να αναπαράγει ακριβώς τη πραγματικότητα, να είναι ρεαλιστής με την έννοια της απεικόνισης της σύγχρονης κοινωνίας με εννοιακή διεισδυτικότητα στη δομή της, κι αφ' ετέρου του ζητά να είναι σοσιαλιστικός ρεαλιστής, που ουσιαστικά σημαίνει πως δεν πρέπει να αναπαράγει αντικειμενικά την πραγματικότητα, αλλά να χρησιμοποιεί τη τέχνη του για να διαδώσει τον σοσιαλισμό: δηλαδή το κομμουνισμό, το κομματικό πνεύμα και την κομματική γραμμή. Η σοβιετική λογοτεχνία, δηλώνει ο επίσημος θεωρητικός, πρέπει να "αποτελεί όργανο στην ιδεολογική διάπλαση των εργατικών μαζών στο πνεύμα του σοσιαλισμού" - μια επιταγή που είναι σύμφωνη προς το απόφθεγμα του Στάλιν, ότι οι συγγραφείς "είναι μηχανικοί της ανθρώπινης ψυχής". Έτσι η λογοτεχνία γίνεται ξεκάθαρα διδακτική κι ακόμη εξιδανικευτική, με την έννοια ότι μας παρουσιάζει τη ζωή όχι όπως είναι, αλλά όπως οφείλει να είναι σύμφωνα με το μαρξιστικό δόγμα. Οι καλοί μαρξιστές κριτικοί, καταλαβαίνουν ότι η τέχνη λειτουργεί με χαρακτήρες και εικόνες, πράξεις και αισθήματα. Η επικέντρωση στην έννοια του "τύπου" είναι η γέφυρα ανάμεσα στο ρεαλισμό και τον ιδεαλισμό. Τύπος δεν σημαίνει μόνο τον μέσο ή τον αντιπροσωπευτικό, αλλά μάλλον τον ιδανικό τύπο, το μοντέλο ή απλά τον ήρωα που ο αναγνώστης πρόκειται να μιμηθεί στη πραγματική ζωή. Ο GEORGI

MALENKOV -εν ολίγοις ο κυριότερος ειδικός της αισθητικής- διεκήρυξε πως το τυπικό είναι "η βασική σφαίρα της εκδήλωσης του κομματικού πνεύματος στη τέχνη. Το πρόβλημα του τύπου είναι πάντοτε ένα πολιτικό πρόβλημα". Η κριτική στη Ρωσία είναι σχεδόν αποκλειστικά κριτική χαρακτήρων και τύπων: οι συγγραφείς δέχονται κριτική γιατί δεν απεικονίζουν πιστά τη πραγματικότητα, δηλαδή είτε δεν απεικονίζουν ορισμένους χαρακτήρες αρκετά ικανοποιητικά είτε δεν δίδουν την πρόποσα βαρύτητα στο ρόλο του κόμματος. Η σοβιετική κριτική, από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά, είναι, επιπλέον, υπερβολικά εθνικιστική και τοπικιστική: Καμμία νύξη περί εξωτερικών επιρροών δεν είναι ανεκτή- η συγκριτική λογοτεχνία είναι ένα θέμα στη μαύρη λίστα. Η κριτική έχει γίνει όργανο της κομματικής πειθαρχίας, όχι μόνο στη Ρωσία και τους δορυφόρους της, αλλά πρόσφατα και στη Κίνα. Ακόμη και οι γνήσια οξυδερκείς αναλύσεις του μαρξισμού, ως προς τις κοινωνικές εξελίξεις και τα οικονομικά κίνητρα, σπάνια χρησιμοποιούνται πια σήμερα.

Ο μαρξισμός εξαπλώθηκε στο εξωτερικό, ιδιαίτερα γύρω στα είκοσι και βρήκε υποστηρικτές και οπαδούς στα περισσότερα έθνη. Στις Ηνωμένες Πολιτείες υπήρξε ένα μαρξιστικό κίνημα με σύντομη ζωή, στις αρχές του τριάντα. Ο περισσότερο γνωστός εκπρόσωπός του, ο GRANVILLE HICKS, έκανε μια αξιοθαύμαστα ανώδυνη επανερμηνεία της Αμερικανικής λογοτεχνίας. Το FORCES IN AMERICAN CRITICISM (1939) [Δυνάμεις της Αμερικανικής κριτικής] του BERNARD SMITH, είναι μια τολμηρή προσπάθεια να γραφτεί μια ιστορία της Αμερικανικής κριτικής από κοινωνική σκοπιά. Η επίδραση της μαρξιστικής κριτικής όμως, εκτείνεται πολύ πιο πέρα από τους αυστηρούς υποστηρικτές του δόγματος. Αυτό είναι φανερό στα διάφορα στάδια εξέλιξης του EDMUND WILSON και του KENETH BURKE. Στην Αγγλία ο CHRISTOPHER CANDWELL (1907-37) υπήρξε ο διακεκριμένος μαρξιστής ιστορικός. Το βασικό του Βιβλίο, ILLUSION AND REALITY (1937) [Ψευδαίσθηση και πραγματικότητα], είναι στη πραγματικότητα ένας παράξενος συγκερασμός μαρξισμού, ανθρωπολογίας και ψυχανάλυσης, μια διατριβή εναντίον του ατομικιστικού πολιτισμού και της ψευδούς "αστικής" ελευθερίας. Αλλά ο πλέον διακεκριμένος μαρξιστής κριτικός, σήμερα, είναι ο GEORGY LUKACS (γεννημένος το 1885), ένας Ούγγρος που γράφει κυρίως στα Γερμανικά. Συνδυάζει μια ενδελεχρή αντίληψη του διαλεκτικού υλισμού και των πηγών του στον HEGEL, με μια πραγματική γνώση της γερμανικής λογοτεχνίας. Τα πολλά βιβλία του, μεταξύ των οποίων οι εξαιρετικές μελέτες GOETHE AND HIS AGE (1947) [Ο Γκαίτε και η εποχή του] και το HISTORICAL NOVEL (1955) [Το ιστορικό μυθιστό-

ρημα], επανεξετάζουν τη πορεία της λογοτεχνίας του δέκατου ένατου αιώνα, με όρους ρεαλισμού, με έμφαση στις κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις, αλλά όχι χωρίς ευαισθησία για τις λογοτεχνικές αξίες. Ο μαρξισμός είναι στις καλύτερες στιγμές του όταν χρησιμεύει σαν στρατηγική για την έκθεση των λανθανουσών κοινωνικών και ιδεολογικών εμπλοκών του λογοτεχνικού έργου.

Η δεύτερη από τις έξι τάσεις που προαναφέρθηκαν, η ψυχαναλυτική, παρόλες τις διαφορετικές υποθέσεις της, υπηρετεί το ίδιο γενικό αντικείμενο: μια ανάγνωση της λογοτεχνίας πίσω από τη φαινομενική της εκδήλωση, δηλαδή μια ανάλυση του προσώπου. Ο ίδιος ο FREUD υπέδειξε τα οδηγητικά μοτίβα της ψυχαναλυτικής κριτικής. Ο καλλιτέχνης είναι ένας νευρωτικός που μέσω της δημιουργικής διαδικασίας, προστατεύει τον εαυτό του από την κατάρρευση αλλά κι από κάθε πραγματική θεραπεία. Ο ποιητής είναι ένας ονειροπόλος που δημοσιεύει τις φαντασιώσεις του και μ' αυτό τον παράδοξο τρόπο επιβιώνεται κοινωνικά. Οι φαντασιώσεις αυτές, καθώς όλοι πια σήμερα γνωρίζουμε, στηρίζονται στις εμπειρίες και τα συμπλέγματα της παιδικής ηλικίας και μπορούν να εντοπισθούν σε συμβολική μορφή και στα όνειρα, στους μύθους και τα παραμύθια κι ακόμη στους αστειόσμούς. Μ' αυτό τον τρόπο η λογοτεχνία περιέχει μια πληθώρα ενδείξεων για την υποσυνείδητη ζωή του ανθρώπου. Ο FREUD πήρε το όνομα του ιδιόπδου συμπλέγματος από το έργο του Σοφοκλή κι εξήγησε τον HAMLET και τους Αδελφούς Καραμαζώφ σαν αλληγορίες του αιμομικτικού έρωτα και μίσους. Αλλά ο FREUD είχε ελάχιστα λογοτεχνικά ενδιαφέροντα και πάντοτε αναγνώριζε ότι η ψυχανάλυση δεν έλυσε το πρόβλημα της τέχνης. Οι μαθητές του εφόρμωσαν συστηματικά τις μεθόδους του στη προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τη λογοτεχνία: Το IMAGO (1912-38), ένα γερμανικό περιοδικό, ήταν αφιερωμένο σ' αυτό τον προβληματισμό, και πολλοί από τους στενούς οπαδούς του FREUD μελέτησαν το υποσυνείδητο νόημα του έργου τέχνης, τις υποσυνείδητες παρορμήσεις των μυθιστορηματικών προσώπων και τις υποσυνείδητες προθέσεις των συγγραφέων.

Η φροϋδική ψυχανάλυση εξαπλώθηκε αργά σ' όλο το κόσμο. Ο Δρ. ERNST JONES, ένας Άγγλος φυσικός που έζησε πολλά χρόνια στο Τορόντο, έγραψε, ήδη το 1910, ένα άρθρο πάνω στο "Οιδιπόδειο σύμπλεγμα σαν εξήγηση του μυστηρίου του HAMLET" και στα 1912, σ' αυτή τη χώρα (την Αμερική στμ.) ο FREDERIC KLARC PRESCOTT εκπόνησε τη σχέση "Ποίησης και Ονείρων", με ψυχαναλυτικούς όρους. Η ορθόδοξη φροϋδική λογοτεχνική κριτική, καταπιάνεται συνήθως με μια κουραστική έρευνα γύρω από τα σεξουαλικά σύμβολα και συχνότατα

υπερβαίνει το πρόβλημα του νοήματος και της πληρότητας του έργου τέχνης, αλλά όπως και με το μαρξισμό, η ψυχαναλυτική έρευνα έχει συνεισφέρει, σαν όργανο στα χέρια πολλών μοντέρνων συγγραφέων που δεν μπορούν ν' αποκληθούν απλά φροϋδικοί. Έτσι ο EDMUND WILSON έχει χρησιμοποιήσει δεξιοτεχνικά τη φροϋδική μέθοδο για μια ψυχολογική ερμηνεία των DICKENS και KIPPLING, και στην Αγγλία ο HERBERT READ υπερασπίστηκε τον SHELLEY κι ερμήνευσε τον WORDSWORTH στα πλαίσια των αντιλήψεων της ίδιας σχολής.

Μια τρίτη τάση της κριτικής του αιώνα μας θα μπορούσε να ονομαστεί γλωσσολογική. Παίρνει στα σοβαρά τη διάσημη ρήση του MALLARME πως η "ποίηση δεν γράφεται με ιδέες αλλά με λέξεις". Πρέπει όμως να διακρίνει κανείς μεταξύ των διαφορετικών προσεγγίσεων σε διαφορετικές χώρες. Στη Ρωσία, στη διάρκεια του πρώτου παγκόσμιου πόλεμου, οργανώθηκε μια "Εταιρεία για τη μελέτη της ποιητικής γλώσσας" (ΟΡΟJAZ), που απετέλεσε, έκτοτε, τον πυρήνα του ρωσικού φαρμαλιστικού κινήματος. Στα πρώτα της βήματα η ομάδα αυτή ενδιαφέρθηκε κυρίως για τα προβλήματα της ποιητικής γλώσσας, την οποία τα μέλη της αντιλαμβάνονταν σαν μια ειδική γλώσσα, χαρακτηριζόμενη από μια επεκτεταμένη "παραμόρφωση" του κοινού λόγου, από μια "οργανωμένη παραβίαση" που διαπράχτηκε εναντίον του. Μελέτησαν προτίστως την ηχητική στρωμάτωση της γλώσσας -αρμονίες φωνηέντων, συμπλέγματα συμφώνων, ρίμα, πεζολογικό ρυθμό και μέτρο - και στηρίχτηκαν υπερβολικά στην έννοια του φωνημίου, που αναπτύχθηκε αρχικά από τον DE SAUSSURE και τη σχολή της Γενεύης και κατόπιν από τους ρώσους γλωσσολόγους όπως ο TRUBETSKOY. Επινόησαν πολλές τεχνικές (ακόμη και στατιστικές) μεθόδους για τη μελέτη του λογοτεχνικού έργου, τις οποίες αντιλαμβάνονταν, συχνά μηχανικά, σαν ένα άθροισμα των επινοήσεών του (του έργου στμ.). Ήταν θετικιστές, με επιστημονικά ιδανικά για τις λογοτεχνικές μελέτες.

Στη Γερμανία, μετά το πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, πολύ διαφορετικές γλωσσολογικές έννοιες εφαρμόστηκαν στη μελέτη της λογοτεχνίας, κυρίως από μια ομάδα μελετητών Ρωμανικών γλωσσών. Σε πάμπολλες αναλυτικές εργασίες που εκτείνονται σε πλάτος από τον Δάντη ως τον Ρακίνα και την Ισπανική ποίηση της μοναξιάς, ο KARL VOSSELER (1872-1949) ξεκινώντας από την Κροασιανή συνταύτιση γλώσσας και τέχνης, μελέτησε τη σύνταξη και το ύφος ως ατομικά δημιουργήματα. Ο LEO SPITZER (1887-1960) ανέπτυξε τη δική του μέθοδο ερμηνευτικής του ύφους, με αρχικά εναύσματα από τον FREUD. Η παρατήρηση κάποιου υφολογικού χαρακτηριστικού του επέτρεπε να συμπεραίνει τη "βιογραφία μιας ψυχής", όμως αργότε-

ρα ο ίδιος ο SPITZER αποκέρυξε την αρχική του μέθοδο και στράφηκε προς μια δομική (STRUCTURAL) ερμηνεία των λογοτεχνικών έργων, σύμφωνα με την οποία το ύφος θεωρείται η επιφάνεια απ' όπου η προσεκτική παρατήρηση, οδηγεί τον μελετητή στην ανακάλυψη ενός κεντρικού μοτίβου, μιας θεμελιώδους στάσης ή τρόπου κοσμοθεώρησης που δεν είναι αναγκαστικά υποσυνείδητος ή προσωπικός. Ο SPITZER ανέλυσε εκατοντάδες κειμένων από λογοτεχνικά έργα, χρησιμοποιώντας γραμματικές, υφολογικές και ιστορικές κατηγορίες με απaráλληλη οξυδέρκεια. Οι περισσότερες από τις εργασίες του SPITZER αφορούν τη γαλλική, ισπανική και ιταλική λογοτεχνία, αλλά τα τελευταία χρόνια που έζησε στην Αμερική, εργάστηκε επίσης, πάνω σε ποιήματα των DONNE, MARVELL, KEATS και WHITMAN καθώς και σε διάφορα άλλα αγγλόφωνα κείμενα. Ο SPITZER εργαζόταν συνήθως σε περιορισμένη κλίμακα, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του σε ιδιαίτερα χωρία. Ο ERICH AUERBACH (1892-1957), ουσιαστικά χρησιμοποίησε την ίδια μεθοδολογία. Η MIMESIS (1946) είναι μια ιστορία του ρεαλισμού από τον Όμηρο μέχρι τον PROUST, που ξεκινάει πάντοτε από μεμονωμένα αποσπάσματα τα οποία αναλύει υφολογικά, με στόχο την ανακάλυψη της αντανάκλασης σ' αυτά, της λογοτεχνικής κοινωνικής και πνευματικής (INTELLECTUAL) ιστορίας. Η έννοια του ρεαλισμού στον AUERBACH είναι εξαιρετικά ειδικευμένη και πιθανώς αντιφατική: Έχει για τον ίδιο μια διπλή σημασία, δηλαδή σημαίνει μια συγκεκριμένη διορατικότητα στη πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, και μια έννοια υπαρξιακής αγωνίας, που έχει τραγικό ενδιαφέρον, στο βαθμό που απαντά τον άνθρωπο στη μοναξιά, αντιμέτωπο με ηθικές αποφάσεις.

Η γερμανικού τύπου υφολογία σημείωσε εξαιρετικές επιτυχίες στον Ισπανόφωνο κόσμο. Ο DAMASO ALONSO (γεννημένος το 1898), είναι ο πιο διακεκριμένος μελετητής που ταυτίζει τη λογοτεχνική κριτική με την υφολογία και που επαναξιολόγησε την ισπανική ποίηση μέσω της άποψης για μια ανανέωση του γούστου σχετικά με το BAROQUE, τον GONGORA και τον Άγιο Ιωάννη του Σταυρού. Δυστυχώς ο ALONSO συχνά εγκαταλείπει την υφολογική και γλωσσολογική μέθοδο χάριν κάποιων εσχατολογικών χειρονομιών και άφατων μυστικιστικών εννοήσεων.

Στον Αγγλοσαξωνικό κόσμο, αρκετά παράδοξα, δεν υπήρξε κάποια ανάλογη γλωσσολογική και υφολογική κριτική. Εδώ το χάσμα μεταξύ γλωσσολογίας και λογοτεχνικής κριτικής έχει πλατύνει αξιοθρήνητα. Οι κριτικοί όλο και περισσότερο εμφανίζουν άγνοια της φιλολογίας και οι γλωσσολόγοι, ειδικά η σχολή του YALE που διαμορφώθηκε από τον LEONARD BLOOMFIELD, έχουν διακη-

ρύξει ξεκάθαρα την αδιαφορία τους για τα προβλήματα του ύφους και της ποιητικής γλώσσας. Το ενδιαφέρον για τη γλώσσα είναι παρόλ' αυτά ευδιάκριτο μεταξύ των Άγγλων και των Αμερικανών κριτικών: πρόκειται όμως για τη "σημαντική", την ανάλυση του ρόλου της "συγκινησιακής" γλώσσας, σε αντιπαράθεση με τη διανοητική, την επιστημονική γλώσσα. Το ενδιαφέρον αυτό βρίσκεται στα θεμέλια των θεωριών που εισηγήθηκε ο I.A. RICHARDS.

Ο I.A. RICHARDS (γεννημένος το 1893), ανέπτυξε μια θεωρία του νοήματος, η οποία διακρίνει τέσσερις τύπους του, τη σημασία, το συναίσθημα, το τόνο και την πρόθεση, επιμένοντας στην αμφισημία της γλώσσας στη ποίηση. Στο PRACTICAL CRITICISM (1928) ανέλυσε με μεγάλη παιδαγωγική δεξιότητα, τις διάφορες πηγές των παρανοήσεων στη ποίηση, χρησιμοποιώντας τα γραπτά των μαθητών του πάνω σε ανώνυμα ποιήματα. Αλλά, δυστυχώς κατά τη γνώμη μου, η λεπτά αναλυτική εργασία του RICHARDS, επισκιάζεται από μια θεωρία του ψυχικού αποτελέσματος της ποίησης που μου φαίνεται όχι απλώς εσφαλμένη, αλλά επιβλαβής για τη λογοτεχνική σπουδή. Ο RICHARDS δεν αναγνωρίζει το κόσμο των αισθητικών αξιών. Θεωρεί μάλλον πως η μοναδική αξία της τέχνης σχετίζεται με τη ψυχική οργάνωση που μας την επιβάλλει: αυτό που ο RICHARDS ονομάζει "διευθέτηση των παρορμήσεων" (PATTERNING OF IMPULSES), την εξισορρόπηση των συμπεριφορών που επιφέρει η τέχνη. Ο καλλιτέχνης καταντά να θεωρείται πνευματικός θεραπευτής και η τέχνη θεραπεία ή τονωτικό για τα νεύρα. Ο RICHARDS δεν κατόρθωσε να περιγράψει αυτό το αποτέλεσμα της τέχνης συγκεκριμένα, παρόλο που ισχυρίζεται ότι η τέχνη, σύμφωνα με την άποψη του, θα αντικαταστήσει τη θρησκεία σε κοινωνική δύναμη. Έτσι παραδέχεται τελικά πως η ζητούμενη εναρμόνιση των παρορμήσεων μπορεί να μεταδοθεί από "ένα τάπητα, ένα αγγείο, από μια χειρονομία, το ίδιο καλά όπως κι από ένα Παρθενώνα". Δεν έχει σημασία αν η ποίηση που μας αρέσει είναι καλή ή κακή, εφόσον μας βοηθά να ταξιθετήσουμε τη νόησή μας. Έτσι η θεωρία του RICHARDS -που έχει επιστημονικές αξιώσεις και συχνά επικαλείται τις μελλοντικές προόδους της νευρολογίας- καταλήγει σε κριτική παράλυση. Οδηγεί σε μία πλήρη διάσταση ανάμεσα στο ποίημα σαν αντικειμενική δομή και στη νόηση του αναγνώστη. Η ποίηση αποκόβεται επισταμένως από κάθε γνώση και κάθε αναφορά στη πραγματικότητα. Η ποίηση ως επί το πλείστο, εκπονεί τους μύθους με τους οποίους ζουν οι άνθρωποι ακόμη κι αν οι μύθοι αυτοί δεν είναι αληθινοί, ακόμη κι αν είναι "ψευδείς δηλώσεις" στο φως της επιστήμης.

Η αποσύνθεση της ποίησης από τον RICHARDS σ'

ένα μέσο κατάλληλο για την εναρμόνιση των παρορμήσεων μας, σαν περίπτωση κατάλληλη για την πνευματική υγιεινή, μου φαίνεται σαν αδιέξοδο της λογοτεχνικής θεωρίας. Η αξία της θεωρίας του RICHARDS παρόλα αυτά βρίσκεται στο ότι κατόρθωσε να στρέψει τη προσοχή μας στη ποιητική γλώσσα. Όταν η κεντρική ψυχολογική διδασκαλία του αγνοήθηκε, η μέθοδος ανάλυσης του χρησίμευσε στο να επιτευχθούν συγκεκριμένα αποτελέσματα. Αυτό ακριβώς έκανε ο WILLIAM EMPSON (γεννημένος το 1906): Αγνόησε κι αργότερα απέρριψε ολοκληρωτικά τη συγκινησιακή θεωρία του RICHARDS και ανέπτυξε την αντίληψή του για την ελαστικότητα και την αμφισημία της ποιητικής γλώσσας με τη βοήθεια μιας τεχνικής πολλαπλών ορισμών. Το SEVEN TYPES OF AMBIGUITY (1930) [Έπτά τύποι Αμφισημίας] ακολουθούν μέχρι τα έσχατα όρια τις επιπτώσεις, ποιητικές και κοινωνικές, της δύσκολης, πνευματώδους, μεταφορικής ποίησης, με μια μέθοδο κατά λέξη ανάλυσης που συχνά χάνει κάθε επαφή με το κείμενο και παραδίδεται σε προσωπικούς συνειρμούς. Στα τελευταία του βιβλία ο EMPSON συνδιάζει αυτή τη σημαντική ανάλυση με ιδέες από τη ψυχανάλυση και το μαρξισμό και πρόσφατα έχει ουσιαστικά εγκαταλείψει τη σφαίρα της λογοτεχνικής κριτικής προς όφελος μιας γλωσσολογικής ανάλυσης ιδιαίτερου τύπου, που δεν αποτελεί παρά πρόφαση για τα πυροτεχνήματα της πνευματώδους και σκοτεινής εφευρετικότητάς του.

Η σημαντική ανάλυση του RICHARDS είχε μεγάλη επίδραση σε διάφορους Αμερικανούς κριτικούς που συνηθίζεται να τους ονομάζουμε Νέους Κριτικούς. Ο KENETH BURKE (γεννημένος το 1897) συνδυάζει τις μεθόδους του μαρξισμού, της ψυχανάλυσης και της ανθρωπολογίας ώστε να κατασκευάσει έτσι ένα σύστημα ανθρωπίνης συμπεριφοράς και κινήτρων, που χρησιμοποιεί τη λογοτεχνία μόνο σαν τεκμήριο ή σαν επεξήγηση. Ο BURKE στην αρχή ήταν ένας καλός κριτικός της λογοτεχνίας αλλά η εργασία του των τελευταίων δεκαετιών θα έπρεπε να περιγραφεί μάλλον σαν τείνουσα προς μια φιλοσοφία του νοήματος της ανθρωπίνης συμπεριφοράς και της δραστηριότητας της οποίας το κέντρο δεν βρίσκεται καθόλου στη λογοτεχνία. Κάθε διάκριση μεταξύ ζωής και λογοτεχνίας, γλώσσας και δραστηριότητας, έχει εξαφανιστεί από τη θεωρία του BURKE.

Στον BURKE η επέκταση των θεμάτων της κριτικής έχει αγγίξει τα ακραία όριά της. Στον αντίθετο πόλο βρίσκεται ο BROOKS (γεννημένος το 1906). Η αφετηρία του βρίσκεται στον RICHARDS, αλλά φτάνει σε πολύ διαφορετικά συμπεράσματα. Η ορολογία του RICHARDS απογυμνώνεται από τις ψυχολογικές της προϋποθέσεις και μεταμορφώνεται σε όργανο ανάλυσης. Αυτό επιτρέπει

στον BROOKS, παρόλο που εξακολουθεί να μιλά για συμπεριφορές (ATTITUDES), να αναλύει τη ποίηση συγκεκριμένα, ως εντατική δομή (STRUCTURES OF TENSION): δομές, δηλαδή, παραδόξων και ειρωνείας. Ο BROOKS χρησιμοποιεί τους όρους αυτούς πολύ ξεκαθαρισμένα. Η ειρωνεία υποδηλώνει την αναγνώριση-παραδοχή των ασυμφωνιών, την αμφισημία, την συμφιλίωση των αντιθέτων, που ο BROOKS ανακαλύπτει σ' όλη τη καλή ποίηση, δηλαδή στην πολυσύνθετη ποίηση (COMPLEX POETRY). Η ποίηση πρέπει να είναι ειρωνική με την έννοια ότι αντέχει στην ειρωνική θεώρηση. Η μέθοδος είναι αναμφίβολα αποτελεσματικότερη όταν εφαρμόζεται στον DONNE ή τον SHAKESPEARE, τον ELIOT ή τον YEATS, αλλά στο THE WELL WROUGHT URN (1947) [Η καλοσφυρηλατημένη τεφροδόχος], ο BROOKS έδειξε πως κι ο WORDSWORTH, ο TENNYSON κι ο POPE, προσφέρονται σε μια τέτοιου είδους ανάλυση. Η θεωρία δίνει έμφαση στη συμφρασιακή σημασία του ποιήματος, την ολότητά του την οργανικότητα και μ' αυτό τον τρόπο άπτεται στην κεντρική οξυδέρκεια του τετάρτου τύπου κριτικής του εικοστού αιώνα: του νέου οργανικού και συμβολιστικού φορμαλισμού.

Ο οργανικός φορμαλισμός έχει πολλούς προκατόχους: Ξεκίνησε στη Γερμανία στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα και έφτασε στην Αγγλία με τον COLERIDGE. Από πλάγιους δρόμους, αρκετές από τις ιδέες του εισχώρησαν στις θεωρητικές ενασχολήσεις του γαλλικού συμβολισμού, στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα και περισσότερο άμεσα από τον HEGEL και τον DE SANTIS ο οργανικός φορμαλισμός, βρήκε μια εντυπωσιακή υποδοχή στην αισθητική του BENEDETTO CROCE. Ο COLERIDGE, ο CROCE και ο γαλλικός συμβολισμός είναι οι άμεσοι προκάτοχοι της σύγχρονης αγγλικής και αμερικανικής νέας κριτικής, αν και αρκετά περίεργα η παράδοση αυτή-ιδεαλιστική στις φιλοσοφικές της προϋποθέσεις- συνδυάστηκε εδώ με τη θετικιστική ψυχολογία και την ωφελμιστική σημαντική του I.A. RICHARDS.

Ο BENEDETTO CROCE (1866-1952) κυριάρχησε στην ιταλική κριτική σκηνή και μελέτη των τελευταίων πενήντα χρόνων, αλλά εκτός Ιταλίας οι θεωρίες του είχαν μόνο αρνητική επίδραση. Ακόμη και ο προπαγανδιστής του στην Αμερική, ο JOEL E. SPIGARN εμβριθής κριτικός της Αναγέννησης, δεν φαίνεται να έχει συλλάβει το ιδιόμορφο δόγμα του CROCE. Η ESTETICA (1902) εισηγείται μια θεωρία της τέχνης ως ενόρασης και ταυτόχρονα ως έκφρασης. Η τέχνη, για τον CROCE, δεν είναι ένα φυσικό γεγονός αλλά ένα διανοητικό (INTELLECTUAL) ζήτημα. Δεν είναι απόλαυση ούτε ηθική, δεν είναι επιστήμη ούτε φιλοσοφία. Δεν υπάρχει διάκριση μορφής και περιεχομέ-

νου. Η κοινή άποψη πως ο CROCE είναι "φορμαλιστής" ή υπερασπιστής του δόγματος "η τέχνη για την τέχνη", είναι λανθασμένη. Η τέχνη παίζει το ρόλο της στην κοινωνία και ελέγχεται απ' αυτήν. Στη κριτική του CROCE η μορφή, με τη συνηθισμένη έννοια, έχει ελάχιστη σημασία συγκριτικά με αυτό που ο ίδιος ονομάζει "καθοδηγητικό συναίσθημα" (LEADING SENTIMENT). Στο ριζικό μονισμό του CROCE, δεν υπάρχει χώρος για ρητορικές κατηγορίες, το ύφος, το σύμβολο, τα γένη, ακόμη δεν υφίσταται διάκριση μεταξύ των τεχνών, γιατί κάθε έργο είναι μια μοναδική ενόραση-έκφραση. Για τον CROCE, ο δημιουργός, το έργο και ο αναγνώστης ταυτίζονται. Η κριτική δεν είναι ικανή να παραμερίσει τα εμπόδια προς αυτή τη ταύτιση και να αποφανθεί αν το έργο είναι ποίηση ή όχι. Η θέση του CROCE είναι εξαιρετικά καλά συναρμοσμένη και κλειστή σ' εκείνες τις ενστάσεις που παραγνώνουν τη θεμελίωσή της σ' ένα ιδεαλιστικό μεταφυσικό σύστημα. Αν φέρουμε την αντίρρηση πως ο CROCE παραγνώνει το μέσο ή την τεχνική της καλλιτεχνικής δημιουργίας, απαντά "ότι πρόκειται για κάτι εξωτερικό, κι ότι είναι εξωτερικό παύει ν' αποτελεί έργο τέχνης". Η λογοτεχνική ιστορία, η ψυχολογία και η βιογραφία, η κοινωνιολογία, η φιλοσοφική ερμηνεία, η υφολογία, τα κριτικά γένη -όλα εξαιρούνται από το σχήμα του CROCE. Φτάνουμε έτσι σ' ένα εννοιασμό, που στη κριτική πρακτική του CROCE, δύσκολα διακρίνεται από τον ιμπρεσιονισμό. Απομονώνει γοητευτικά κείμενα ή ανθολογεί αυθαίρετα από αστήρικτες, αποθνευματικές κρίσεις. Η ιταλική κριτική, κυρίως υπό την επιρροή του CROCE, παρουσιάζει μια εντελώς διαφορετική κατάσταση συγκρινόμενη με τον υπόλοιπο κόσμο. Υπάρχει ευρυμάθεια, καλαισθησία, κρίση, αλλά ταυτόχρονα δεν υπάρχει συστηματική ανάλυση κειμένων, ούτε πνευματική ιστορία ή υφολογία, παρά σε μια μικρή ομάδα που είναι τελεσίδικα αντι-Κροτσιανή στη πορεία της (GIUSEPPE DE ROBERTIS, GIANFRANCO CONTINI) και κλίνει προς την υφολογία.

Στη Γερμανία μια οργανιστική, συμβολιστική αντίληψη της ποίησης αναβίωσε σαν συνέπεια της γαλλικής επίδρασης, σ' ένα κύκλο γύρω από τον ποιητή STEFAN GEORGE. Οι μαθητές του GEORGE επεξεργάστηκαν τις νύξεις και τις ρήσεις του δασκάλου, σ' ένα σώμα κριτικής που για πρώτη φορά έπεται από μια μακρά περίοδο φιλολογικού πραγματολογισμού (FACTUALISM), υποστήριξαν μια κριτική πίστη με καθορισμένα κριτήρια. Ατυχώς οι ιδιοφυείς συλλήψεις της σχολής σχετικά με τη φύση της ποίησης περιορίστηκαν από το δογματικό τόνο της παράδοσης, τις αριστοκρατικές αξιώσεις και τις συχνά κωμικές, στομφώδεις, προφητικές ιεροπρέπειες διακηρύξεις της. Ένας από τους πιο σπουδαίους μαθητές του

GEORGE, ο FRIEDRICH GUNDOLF (1880-1931), μελέτησε την επίδραση του SHAKESPEARE στη γερμανική λογοτεχνία κι έγραψε ένα μεγάλο βιβλίο για τον GOETHE (1916). Προσπάθησε να οικοδομήσει τη φυσιογνωμία (FIGURA) του GOETHE σαν ενότητα ζωής κι έργου, με τους όρους ενός σχήματος που επιτρέπει μια διαβάθμιση του γραπτού έργου του, σε τρεις κύριες κατηγορίες: λυρική, συμβολική και αλληγορική. Το βιβλίο, παρόλη τη θαυμάσια σύνθεσή του και το εξαιρετικό γράψιμο, δεν πείθει. Μεταμορφώνει την κατεξοχήν ανθρώπινη κι ακόμη αστική "FIGURA" του GOETHE σε υπεράνθρωπο δημιουργό, που δημιουργεί χάριν της δημιουργίας. Αλλά στα γραπτά του GUNDOLF, σ' εκείνα του ευαίσθητου HUGO VON HOFMANNSTHAL καθώς και του βίαιου κι ορμητικού RUDOLF BORCHARDT (1871-1945), η Γερμανία βρήκε το δρόμο της προς τη μεγάλη παράδοσή της και την επαναξιολόγηση της παμπάλαιης άποψης για τη ποίηση ως συμβολισμού.

Στη Γαλλία η φορμαλιστική κριτική, βρήκε την πιο εντυπωσιακή επαναδιατύπωσή της στα γραπτά του PAUL VALERY (1871-1945). Ο VALERY, αντίθετα από τον CROCE, υποστήριξε την ασυνέχεια του συγγραφέα, του έργου και του αναγνώστη. Δίνει έμφαση στη σπουδαιότητα της μορφής, ξεχωριστά από τη συγκίνηση και αντιμετώπιζει τη ποίηση εκτός ιστορίας, στη σφαίρα του απόλυτου. Για τον VALERY υπάρχει ένα βαθύ χάσμα ανάμεσα στη δημιουργική διαδικασία και το έργο. Μερικές φορές ο VALERY φαίνεται να ενδιαφέρεται ελάχιστα για το έργο και σχεδόν αποκλειστικά για τη διαδικασία της δημιουργίας. Φαίνεται να αρκείται στην ανάλυση της δημιουργικότητας γενικά. Η ποίηση δεν είναι έμπνευση, ούτε όνειρο, αλλά κατασκευή. Για να είναι τέλεια πρέπει να είναι απρόσωπη. Η συγκινησιακή τέχνη θεωρείται από τον VALERY πάντοτε κατώτερη. Το ποίημα πρέπει να στοχεύει τη "καθαρότητα", την απόλυτη ποίηση, ελεύθερη από πραγματικές, προσωπικές και συγκινησιακές προσμίξεις. Δεν παραφράζεται ούτε μεταφράζεται. Αποτελεί ένα ερμητικό σύμπαν ήχων και νοήματος, σφιχτά διαπλεγμένο έτσι ώστε δεν μπορούμε να το διακρίνουμε σε μορφή και περιεχόμενο. Η ποίηση αξιοποιεί τους γλωσσολογικούς πόρους στο έπακρο, απομακρινόμενη από τον κοινό λόγο μέσω του ήχου και του μέτρου και του συνόλου των επινοημάτων της εικονοποιίας (IMAGERY). Η ποιητική γλώσσα είναι μια γλώσσα μέσα στη γλώσσα, γλώσσα διαμορφωμένη (FORMALIZED). Για τον VALERY η ποίηση είναι στο ίδιο μέτρο λογισμός και άσκηση, κι ακόμη παιγνίδι, τραγούδι, μια γοητεία, μια μαγική κατάσταση. Είναι παραστατική και μαγική επωδός: μια συμβιβαστική οδός μεταξύ ήχου και νοήματος, που με τις δικές της συμβάσεις, ακόμη και τις αυθαίρετες, επιτυγχάνει το ιδανικό έργο

τέχνης, ενοποιημένο, στο επέκεινα του χρόνου, απόλυτο. Το μυθιστόρημα, με τις δυσκολίες της πλοκής του και την έλλειψη σχέσεων και η τραγωδία με την επίκλησή της, βίαιων συγκινήσεων φαίνονται, στον VALERY, κατώτερα γένη -όχι καθαρή τέχνη. Ο VALERY υπερασπίζεται μια θέση, ακραία εξ αιτίας της αυστηρότητάς της και τρωτή για την ασυνέχειά της. Αλλά έχει αποδώσει καρπούς, υποστηρίζοντας ένα κεντρικό μέλημα της μοντέρνας ποιητικής: την ανακάλυψη της καθαρής αναπαράστασης, της αδιαμεσολάβητης θεώρησης -όρασης, για την οποία της "αδιαμεσολάβητης θεώρησης", για την οποία δυο άλλοι μεγάλοι ποιητές του αιώνα, ο ELIOT και ο RILKE, έψαχναν επίσης.

Η συγγένεια προς τον ELIOT είναι προφανής. Στον ELIOT αναγνωρίζουμε την αγγλική εκδοχή των φορμαλιστικών, συμβολιστικών θεωριών. Ο ELIOT όρισε τη τεράστια μεταβολή της ποιητικής καλαισθησίας (TASTE), στην εποχή μας και υποστήριξε μια επιστροφή σ' ένα είδος παράδοσης που ονομάζει "κλασσικό". Η ποιητική θεωρία του ELIOT έχει αφετηρία της μια ψυχολογία της ποιητικής δημιουργίας. Η ποίηση δεν είναι "το αυθόρμητο ξεχείλισμα δυνατών συναισθημάτων", ούτε η έκφραση της προσωπικότητας, αλλά μια απρόσωπη οργάνωση των συναισθημάτων που απιττεί μια "ενοποιημένη ευαισθησία", τη συνεργασία νόησης κι αισθήματος ώστε να βρεθεί η ακριβής "αντικειμενική συστοιχία", (OBJECTIVE CORRELATIVE), η συμβολική δομή του έργου. Διαπιστώνει κανείς στον ELIOT μια ορισμένη σύγκρουση μεταξύ ενός ιδεολογικού κλασικισμού και της αυθόρμητης προσωπικής του καλαισθησίας που θα μπορούσε να περιγραφεί ως BAROQUE και συμβολιστική. Η αυξανόμενη ενασχόληση του ELIOT με την ορθοδοξία, τον οδήγησε στη λανθασμένη εισαγωγή ενός διπλού κριτηρίου στη κριτική: αισθητικού και θρησκευτικού. Διασπά, μ' αυτό το τρόπο ξανά, την ενότητα του έργου τέχνης, που αποτελούσε τη βασική αντίληψη της φορμαλιστικής αισθητικής.

Οι επιδράσεις από τον ELIOT και τον RICHARDS συνδιάστηκαν εξαιρετικά εντυπωσιακά στην Αγγλία, τουλάχιστον, στην εργασία του FRANK RAYMOND LEAVIS (γεννημένου το 1895) και των μαθητών του, που συγκεντρώθηκαν γύρω από το περιοδικό SCRUTINY (1932-53) [εξονυχιστική έρνενα, λεπτομερής ανάλυση]. Ο LEAVIS είναι ένας άνθρωπος με βαθιές πεποιθήσεις κι έντονα πολεμικά ήθη. Πρόσφατα τόνισε τη διαφωνία του με την ύστερη εξέλιξη του ELIOT και του RICHARDS. Αλλά η αφετηρία του βρίσκεται εκεί: στην καλαισθησία του ELIOT και τη τεχνική της ανάλυσης του RICHARDS. Η διαφορά του βρίσκεται στο ισχυρά Αρνόλντλιο ενδιαφέρον του για τον ηθικό ουμανισμό. Ο LEAVIS εφαρμόζει μία προσεκτική ανάγνωση και μία πειθαρχημένη ευαισθησία,

που έχει μικρή χρησιμότητα για τη λογοτεχνική θεωρία ή ιστορία. Αλλά σαν "ευαισθησία" ο LEAVIS εννοεί μία αίσθηση της παράδοσης, ένα ενδιαφέρον για τη τοπική κουλτούρα, την οργανική κοινότητα της παλαιάς αγγλικής υπαίθρου. Έχει ασκήσει έντονη κριτική στην εμπορευματοποίηση της αγγλικής λογοτεχνικής ζωής και υπερασπίστηκε την ανάγκη ενός κοινωνικού κώδικα και μιας τάξης, της "ωριμότητας", της "πνευματικής υγείας" και της "υψηλής αποδοτικότητας". Όμως οι όροι αυτοί, είναι καθαρά υλικοί και περιλαμβάνουν τα ιδανικά του D. H. LAWRENCE. Το ενδιαφέρον του LEAVIS για το κείμενο είναι συχνά απατηλό: εγκαταλείπει γρήγορα τη ρηματική (VERBAL) επιφάνεια για να καθορίσει τα ιδιαίτερα αισθήματα που κάποιος συγγραφέας μεταδίδει. Γίνεται ένας κοινωνικός και ηθικός κριτικός που, ούτως ή άλλως, επιμένει στη συνέχεια της γλώσσας και της ηθικής στην ηθική της μορφής.

Οι γνωστοί σαν Νότιοι Κριτικοί, αποδέχονται τη γενική θέση του LEAVIS, καθώς και την ενασχόλησή του με τα κακά της αστυφιλίας και της εμπορευματοποίησης, την ανάγκη μιάς υγιούς κοινωνίας, της μοναδικής που έχει την δυνατότητα να παράγει μια ζωντανή λογοτεχνία. Οι Νότιοι Κριτικοί -ο JOHN RANSOM, ο ALLEN TATE, ο CLEANTH BROOKS και ο R.P. WARREN- διαφέρουν από τον ELIOT στο βαθμό που απορρίπτουν τον συναισθηματισμό (EMOTIONALISM). Αναγνωρίζουν πως η κριτική δεν είναι απλά συγκινησιακή γλώσσα, αλλά ένα ιδιαίτερο είδος παραστατικής γνώσης. Ο JOHN CROWE RANSOM (γεννημένος το 1888), στο THE WORLD'S BODY [το σώμα του κόσμου] (1938), υποστηρίζει πως η ποίηση μεταδίδει μια αίσθηση της ιδιομορφίας του κόσμου. "Καθώς η επιστήμη περιστέλλει σιγά-σιγά το σύνολο του κόσμου σε τύπους και νόρμες, η τέχνη απαντώντας, οφείλει να του αποδώσει ξανά ένα σώμα". Η αληθινή ποίηση είναι η μεταφυσική ποίηση, μια νέα επίγνωση της "σωματικότητας" του κόσμου μεταδιδόμενη κυρίως από μια εκτατή μεταφορά κι ένα διεισδυτικό συμβολισμό. Ο RANSOM τονίζει την "ύφανση" της ποίησης, την φαινομενικά ασυσχέτιστη λεπτομέρεια, τόσο πολύ ώστε να διατρέχει τον κίνδυνο μιας νέας διαίρεσης στο εσωτερικό του έργου τέχνης, μεταξύ "δομής" και "ύφανσης". Ο ALLEN TATE (γεννημένος το 1899) ασχολείται, όπως κι ο RANSOM, με την υπεράσπιση της ποίησης έναντι της επιστήμης. Η επιστήμη μας δίνει το αφηρημένο, ενώ η ποίηση το συγκεκριμένο. Η επιστήμη την αποσπασματική γνώση, η ποίηση την ολοκληρωμένη. Η αφαίρεση βιάζει τη τέχνη. Η καλή τέχνη απορρέει από μια ένωση διάνοιας και συγκίνησης ή από μια "ένυαση" μεταξύ αφαίρεσης και αισθήματος.

Υπάρχουν κριτικοί, που δεν πρόκειται ν' αναφερθούν

εδώ, που μοιράζονται αυτή την οργανιστική συμβολιστική οπτική: ο R.P. BLACKMUR (γεννημένος το 1904) αν και οξυδερκέστατος αναγνώστης της ποίησης, φαίνεται, τα τελευταία χρόνια, όλο και περισσότερο εμπλεγμένος σ' ένα ιδανικό ιστό από όρους και απροσδιόριστες συγκινήσεις. Ο W.K. WIMSATT (γεννημένος το 1907), του οποίου το VERBAL ICON (ρηματική εικόνα), είναι μια απόπειρα προς την εδραίωση μιας διδασκαλίας της Νέας Κριτικής. Ο YVOR WINTERS (γεννημένος το 1900) είναι περισσότερο ορθολογικός και ηθικός από τους υπόλοιπους Αμερικανούς κριτικούς, αλλά παρόλα αυτά συμφωνεί με το γενικό γούστο και τις μεθόδους ανάλυσής τους.

Η Νέα κριτική - που οι βασικές αντιλήψεις της μου φαίνονται έγκυρες, γιά την ποιητική θεωρία - έχει φτάσει, αναμφίβολα, σ' ένα σημείο εξάντλησης. Σε ορισμένους τομείς το κίνημα δεν κατόρθωσε να ξεπεράσει την αρχικά περιορισμένη σφαίρα του: η ανθολόγησή του από ευρωπαϊούς συγγραφείς είναι παράδοξα φτωχή. Η ιστορική προοπτική παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη. Η λογοτεχνική ιστορία παραγκωνίζεται. Οι συσχετισμοί με τη σύγχρονη γλωσσολογία, αφήνονται ανεξερευνήτοι, με αποτέλεσμα η μελέτη του ύφους, της έκφρασης και

και της μετρικής να παραμένουν συχνά σε ερασιτεχνικό επίπεδο. Η βασική αισθητική τους συχνά στερείται μιας σίγουρης φιλοσοφικής θεμελίωσης. Με το χρόνο το κίνημα ανέβασε σημαντικά το επίπεδο της επίγνωσης και της εκζήτησης στην Αμερικανική κριτική. Ανέπτυξε ιδιοφυείς μεθόδους για την ανάλυση της εικονοποιίας και του συμβόλου. Καθόρισε μια νέα καλαισθησία αντίθετη προς τη ρομαντική παράδοση. Προμήθευσε στη ποίηση μια σημαντική απολογητική, σ' ένα κόσμο που κυριαρχείται από την επιστήμη. Παρόλα αυτά δεν κατόρθωσε ν' αποφύγει τον κίνδυνο της αποστέωσης και της μηχανικής μίμησης. Φαίνεται πως ήρθε ο καιρός για αλλαγές.

Ένα πολεμικό κίνημα πάντα μέσα στο πλαίσιο του φερεγγιστικού, οι αριστοτελικοί του CHICAGO, έχουν αμφισβητήσει πρόσφατα την ενασχόληση της Νέας Κριτικής με την ποιητική γλώσσα και τον συμβολισμό. Η σχολή του CHICAGO, δίνει έμφαση στη πλοκή τη σύνθεση και το γένος. Αυτή η ομάδα έχει σημειώσει αρκετές επιτυχίες εναντίον των κυνηγών του παράδοξου, των συμβόλων, των αμφισημιών και των μύθων. Αλλά ούτε ο R.S. CRANE ούτε ο ELDER OLSON κατόρθωσαν να προσφέρουν κάποιες θετικές λύσεις, πέρα από άγονες ταξινομήσεις ηρωικών τύπων, δομήσεων, πλοκών και γενών. Το οπλοστάσιο των μελετητών κρύβει μια έλλειψη ευαισθησίας ως προς τις αισθητικές αξίες. Μοιάζει με υπερακαδημαϊκή άσκηση, προορισμένη να εκφυλιστεί.

Πολύ περισσότερο ζωντανή είναι η πέμπτη τάση, η

μυθολογική κριτική. Αναπτύχθηκε από την δομική ανθρωπολογία και την Γιουνγκιανή εκδοχή του υποσυνείδητου σαν συλλεκτικής δεξαμενής "αρχετύπων" και αρχέγονων εικόνων της ανθρωπότητας. Ο ίδιος ο JUNG υπήρξε επιφυλακτικός στην εφαρμογή της φιλοσοφίας του στη λογοτεχνία, αλλά στην Αγγλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες η επιφυλακτικότητά του ρίχτηκε στον άνεμο και ολόκληρες ομάδες κριτικών προσπάθησαν να ανακαλύψουν τους πρωτογενείς μύθους της ανθρωπότητας, πίσω από το σύνολο της λογοτεχνίας: τον θεϊκό πατέρα, την κάθοδο στην Κόλαση, την ιεροτελεστική θανάτωση του Θεού κλπ. Στην Αγγλία η MAND BODKIN, στο ARCHETYPAL PATTERNS IN POETRY (1934), μελάτησε, γιά παράδειγμα, τον "Αρχαίο Ναυτικό" και την "Ερημη Χώρα" σαν ποιήματα του μοτίβου της αναγέννησης. Στις Ηνωμένες Πολιτείες η μυθολογική κριτική μπορεί να περιγραφεί σαν η επιτυχεστέρα προσπάθεια να αντικατασταθεί η Νέα Κριτική. Επιτρέπει, γιά να το πούμε καθαρά, τη συζήτηση του θεματικού υλικού, της λαογραφικής πλευράς, θεμάτα και περιεχόμενα δηλαδή, που είχαν αγνοήσει οι Νέοι Κριτικοί. Οι κίνδυνοι της μεθόδου είναι προφανείς: τα σύνορα ανάμεσα στην τέχνη και το μύθο κι ακόμη ανάμεσα στη τέχνη και τη θρησκεία εξαλείφονται. Ένας ανορθολογικός μυστικισμός περιστέλλει το σύνολο της ποίησης σε δχημα λίγων μύθων αναγέννησης και εξαγνισμού. Μετά την αποκωδικοποίηση του έργου τέχνης σ' αυτού του είδους τους όρους, μένει κανείς μ' ένα αίσθημα ματαιότητας και πλήξης. Πολλές από τις εργασίες του WILSON KNIGHT, που αποσπάζουν μια εσωτερική σοφία από τον SHAKESPEARE, τον MILTON, POPE, WORDSWORTH, κι ακόμη και τον BYRON, είναι επίσης ανοικτές σε μια τέτοια κριτική. Οι καλύτεροι κριτικοί, αυτής της σχολής, φροντίζουν να συνδιάσουν την οξυδερκή ανάλυση της μυθολογικής κριτικής, με μια σύλληψη της φύσης της τέχνης. Έτσι ο FRANCIS FERGUSSON, στο IDEA OF A THEATER (1949), διατηρεί τη προσωπική του εκδοχή γιά τον Αριστοτελισμό και ο PHILIP WHEELWRIGHT, στο THE BURNING FOUNTAIN (1954), τη δική του διεισδυτική ενορατικότητα στη σημαντική της ποίησης. Ο NORTHROP FRYE ξεκίνησε με μια εξαιρετική ερμηνεία της ιδιωτικής μυθολογίας του BLAKE στην εργασία του FEARFUL SYMMETRY (1947) και στο ANATOMY OF CRITICISM (1957), συνδυάζει τη μυθολογική κριτική με μοτίβα της Νέας Κριτικής. Το ANATOMY κατευθύνεται προς μια καθολική θεωρία της λογοτεχνίας, μεγαλεπίβολων αξιώσεων. Μια πιο σεμνή άποψη της κριτικής μου φαίνεται σοφότερη.

Η άλλη πρόσφατη ζωτική τάση είναι ο υπαρξισμός, η έκκτη και τελευταία τάση του εικοστού αιώνα. Ο υπαρξισμός κυριάρχησε στη πνευματική σκηνή της Γαλλίας

και της Γερμανίας, μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μόλις τώρα υποχωρεί σιγά-σιγά. Αν τον ερμηνεύσουμε σαν μια φιλοσοφία της απόγνωσης, του "φόβου και τρόμου", της έκθεσης του ανθρώπου σ' ένα εχθρικό σύμπαν, οι λόγοι της διάδωσής του δεν είναι δύσκολα καταννοητοί. Η κύρια όμως εργασία του MARTIN HEIDEGGER (γεννημένου το 1889) SEIN UND ZEIT, χρονολογείται από το 1927 και οι Γερμανοί είναι εξοικιωμένοι με τις υπαρξιακές ιδέες του από τις αρχές του είκοσι, όταν ο KIERKEGAARD ήταν του συρμού. Η εκδοχή του υπαρξισμού από τον HEIDEGGER είναι ένα νέο είδος ουμανισμού, βαθειά διαφορετικού από τη ζοφερώτατη γαλλική σχολή με κυρίαρχη έννοιά της το "παράλογο". Η επίδραση του HEIDEGGER στην λογοτεχνική κριτική, οφείλεται μάλλον στο λεξιλόγιό του και στην ενασχόλησή του με την έννοια του χρόνου, παρά στις παράδοξες ερμηνείες του για την ποίηση του HOLDERLIN και του RILKE. Στην Γερμανία η υπαρξιακή λογοτεχνική κριτική πήρε τη σημασία μιάς επιστροφής στο κείμενο, στο αντικείμενο της λογοτεχνίας: μία απόρριψη της ψυχολογίας και της βιογραφίας, με τις οποίες η γερμανική λογοτεχνική σπουδή είχε καταπιαστεί σχεδόν αποκλειστικά. Ο MAX KOMNERELL (1902-1944) για παράδειγμα, στις πολλές και προσεκτικές αναγνώσεις του ποιημάτων, μελέτησε την ποίηση ως αυτογνωσία και ο EMIL STAIGER (γεννημένος το 1908), ερμήνευσε το χρόνο σαν μία μορφή της ποιητικής φαντασίας και επινόησε ένα σχήμα ποιητικής, όπου τα κύρια είδη ή μάλλον τρόποι -το λυρικό, το επικό και το τραγικό- ευθυγραμμίζονται με τις τρεις διαστάσεις της έννοιας του χρόνου. Η λυρική ποίηση συσχετίζεται με το παρόν, το έπος με το παρελθόν και το δράμα, όπως παραδόξως, με το μέλλον.

Στην Γαλλία ο JEAN-PAUL SARTRE είναι ο βασικός εκπονητής του υπαρξισμού, παρόλο που οι περισσότεροι από μας τον θυμόμαστε σαν υπερασπιστή της κοινωνικής ευθύνης της τέχνης. Αλλά ο SARTRE, στο "Τι είναι η λογοτεχνία; (1948), κάνει μίαν ένθερμη έκκληση, για μία μεταφυσική της τέχνης. Ο τελικός σκοπός της τέχνης δεν είναι πολύ διαφορετικός από την αισθητική εκπαίδευση του SCHILLER: "να ανακτήσει τον κόσμο κάνοντάς μας να τον δούμε όχι όπως είναι, αλλά σαν να είχε την πηγή του στην ανθρώπινη ελευθερία". Ακόμη, η φαντασία είναι ύποπτη στον SARTRE : δημιουργεί ένα κόσμο σκιών, παραμόρφωσης, εξωπραγματικό, ψευδαισθησιακό, που συντρίβεται στην πρώτη επαφή με τον παραλογισμό και τον τρόπο της πραγματικής εμπειρίας.

Ιδιοφυής υπαρξιακή κριτική, αναπτύχθηκε μάλλον πέρα από την δραστηριότητα του SARTRE, αν και συχνά σε συνδυασμό με μοτίβα από τον συμβολισμό, τον σουρρεαλισμό και τον θωμισμό. Ο MARCEL RAYMOND με

το DE BAUDELAIRE AU SURREALISME (1935) γίνεται ο θεμελιωτής μιάς αντίληψης της κριτικής, που στοχεύει λιγότερο σε μίαν ανάλυση του έργου τέχνης και περισσότερο στην ανακάλυψη της ιδιαίτερης "συνειδήσης" και των υπαρξιακών αισθημάτων των ποιητών. Ο RAYMOND ανιχνεύει εδώ το μύθο της μοντέρνας ποίησης με πηγή τον BAUDLAIRE. Ο ALBERT BEQUIN (1901-57) γύρισε πίσω στον ονειρικό κόσμο των γερμανών ρομαντικών και στις τελευταίες εργασίες του, στον γραμματιστή BALZAC, τον NERVAL και τον LAUTREAMONT, αποδέχεται όλο και περισσότερο ένα καθολικό μυστικισμό. Ο GEORGE POULET στην εργασία του ETUDES SUR LE TEMPS HUMAIN (1950), ανέλυσε τα αισθήματα και τις έννοιες του χρόνου γάλλων συγγραφέων από τον MONTAIGNE μέχρι τον PROUST με εκθαμβωτική εφευρετικότητα. Λίγο παράμερα στέκει ο MAURICE BLANCHOT που με έντονη συνειδητή της ανεπάρκειας της γλώσσας, μπορεί να θέτει προβλήματα ριζικά, όπως "αν η λογοτεχνία είναι δυνατή" και να διαλογίζεται πάνω στην ουσιαστική μοναξιά και το "διάστημα του θανάτου", χρησιμοποιώντας τον MALLARME, τον KAFKA, τον RILKE και τον HOLDERLIN, για τα κείμενά τους. Ιδέες από την υπαρξιακή κριτική έχουν αρχίσει να διυλίζονται στις αμερικανικές κριτικές εργασίες. Οι διακριτικές αναγνώσεις του έργου των WORDSWORTH, HOPKINS, VALERY και RILKE από τον HARTMAN στο THE UNMEDIATED VISION (1954) [Η αδιαμεσολάβητη θέαση], αποκορυφώνονται σε μια αντίληψη της ποίησης σαν κατανόησης της ύπαρξης στην αμεσότητά της. Ο J. HILLIS MILLER εφάρμοσε τη μέθοδο του POULET στη μελέτη του χώρου και του χρόνου, στα μυθιστορήματα του DICKENS (1959).

Παρόλο που συμπαθώ αρκετές από τις αντιλήψεις της μυθολογικής κριτικής και του υπαρξισμού της ανθρωπίνης ψυχής και θαυμάζω ορισμένους κριτικούς που έχουν αυτές τις πεποιθήσεις, δε νομίζω πως η μυθολογική και υπαρξιακή κριτική προσφέρουν λύσεις στα προβλήματα της λογοτεχνικής θεωρίας. Με τη μυθολογία και τον υπαρξισμό ξαναγυρίζουμε σε μια ταύτιση της τέχνης με τη φιλοσοφία ή της τέχνης με την αλήθεια. Το έργο τέχνης σαν αισθητική οντότητα, κατακερματίζεται ή παραγκωνίζεται χάριν της μελέτης των συμπεριφορών, αισθημάτων, εννοιών και των φιλοσοφικών θεωριών των ποιητών. Η δραστηριότητα της δημιουργίας και ο ποιητής γίνονται το επίκεντρο του ενδιαφέροντος σε βάρος του έργου. Εξακολουθώ να θεωρώ πως η φορμαλιστική, οργανιστική, συμβολική αισθητική, ριζωμένη καθώς είναι στη μεγάλη παράδοση της γερμανικής αισθητικής, από τον KANT στον HEGEL κι όπως επανερμηνεύεται και αιτιολογείται στο γαλλικό συμβολισμό, τον CROCE έχει μια ισχυρότερη πρόσβαση στη φύση της ποίησης και της τέ-

Με αφορμή την ανάγνωση ενός φιλήμ

"Ονειρεύονταν..." (η ταινία πλησιάζει προς το τέλος της κι ο Ζεράρ μας εξομολογείται μέσω του αφηγητή μερικούς μύχιους πόθους του) "...μία πόλη ολόλευκη με κήπους και τζάμια, με γήπεδα τένις κρυμμένα μέσα στις αλέες". (Από την ταινία του Ζαν-Ζακ Μπενέξ Το φεγγάρι στον υπόνομο).

Ο κόσμος μας είναι τέτοιος που απαιτεί ακόμα και τα όνειρά μας να είναι ρεαλιστικά. Μολονότι ο σκοπός και τα μέσα πλησιάζανε τα μέγιστα στην αρχή του πραγματικού, η μεγάλη πίκρα των απανταχού κοιμωμένων είναι ότι δεν έχουν πια όνειρα έστω και εφιάλτες: Ο καθημερινός μας βομβαρδισμός για το εφιαλτικό αύριο αφήνει πλέον αδιάφορη την υποτιθέμενη ευαισθησία μας.

Η φαντασία, η οποία στην αρνητική εκδοχή της κατέκλυσε το πραγματικό, δηλώνει εκείνη την ερμηνεία του μη-υπαρκτού, που δεν είναι τίποτε άλλο από την θέσμιση του υπαρκτού ως A PRIORI αρχές της κάθε εν δυνάμει εποπτείας μας.

Στο Δόκτωρ Φάουστους, το πνευματικό πλεονέκτημα των ηττημένων είναι ότι αυτοί αισθάνονται την καταστροφή των φαινομενικά στέρεων ζωτικών αξιών, τις οποίες οι νικητές προσπαθούσαν να αναστηλώσουν, τοποθετώντας τις πάνω στα ερείπια.

Σήμερα το μόνο πνευματικό "μειονέκτημα" των ηττημένων, είναι ότι αισθάνονται την περιφρόνηση που εκδηλώνεται στα άτομα, με την μορφή μιας γενικής αδιαφορίας στους πόνους και την καταστροφή.

Οι φωτογραφίες των αυτόχειρων φίλων είναι ο μόνος ανέγγιχτος χρόνος. Είναι το βήμα που επιτρέπει να εκτιναχτούμε στους ουρανούς, μετουσιώνοντας τον πόνο σε ομορφιά, στηριγμένοι στην ελπίδα της μετεμψύχωσής τους.

Εάν η κριτική ξεγύμνωσε τις αλυσίδες από τα φαντα-

στικά λουλούδια που τις σκέπαζαν, το μόνο που κατώρθωσε είναι να κουβαλά ο άνθρωπος τις αλυσίδες του χωρίς φαντασία. Δεν υπάρχουν πλέον ψεύδη που να συγκροτούνται σε ιδεολογίες. Η ίδια η ύπαρξη των ιδεολογιών είναι ένα ψεύδος.

Ο σαδομαζοχισμός στη πολιτική ζωή: η εξουσία ανήκει στην **ύβρις**. Η συντριβή του αντιπάλου είναι η μόνη αρχή που αναγνωρίζει ο όχλος.

Το να δίνεις σήμερα όλη την εξουσία στη φαντασία, είναι σαν να ζητάς να ριχτούν σε πυρά όλοι οι σκεπτόμενοι και οι ποιητές.

Η ασφάλεια, σαν η μοναδική κρατική κοινωνική παροχή, είναι το βίωμα της πανούκλας σε συνθήκες κατ'όλκον περιορισμού.

Σύμφωνα με τον WITTGENSTEIN η μόνη ελευθερία που μπορεί να υπάρχει είναι η Ελευθερία της οπισθοδρομικής κομπανίας.

Η μόνη περίπτωση θανάτου, που ίσως δεν έχει στατιστικά υπολογιστεί, είναι ο θάνατος από έκ-πληξη.

Το ήθος της παραίτησης αρμόζει μόνο σ' εκείνους που δεν έχουν στην ουσία παραιτηθεί.

Εάν στο έργο τέχνης βρίσκεται η αύρα μιας εποχής, τότε η ρύπανση κάθε όψης της ζωής είναι το μόνο έργο τέχνης που σήμερα μπορεί να παραχθεί.

Ο Μπρεχτ δεν ήθελε "θεατές". Αναζητούσε τους συμπολεμιστές του. Καθηλωμένοι μπροστά στη κινηματογραφική οθόνη, δεχόμαστε τον καταγιισμό εικόνων. Δεχόμαστε επίθεση θεληματικά. Τα θύματα του κινηματογράφου είναι οι αυτόχειρες που δεν τολμούν.

"Ονειρεύονταν...μία διαδήλωση που βάδιζε προς τη σύγκρουση, χορεύοντας στο ρυθμό της ορχήστρας, που την ακολουθούσε, το **κάρμιν μπουράνα**". (Από το σενάριο μιας διαδήλωσης, που ο υπογράφων αναμένει).

Γ. Μερτίκας

συνέχεια από την σελίδα 47

χνης. Σήμερα μια στενότερη συνεργασία με τη γλωσσολογία και την υφολογία είναι απαραίτητη, όπως και μια καθαρότερη ανάλυση της διαστρωμάτωσης του ποιητικού έργου ώστε να δημιουργηθεί μια συνεκτική θεωρία ικανή για περαιτέρω ανάπτυξη και εκλέπτυνση αλλά δεν νομίζω πως χρειάζεται καμιά ριζική αναθεώρηση.

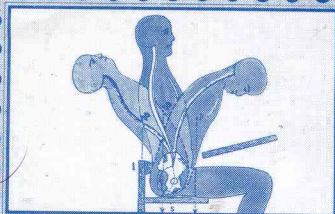
Η επισκόπηση αυτή των κυριότερων τάσεων της κριτικής του εικοστού αιώνα, είναι αναγκαστικά κάτι σαν τα-

ξίδι με αεροπλάνο: μόνο τα γενικά χαρακτηριστικά του τοπίου διακρίνονται και η συλλογή των ονομάτων είναι συχνά αυθαίρετη. Μπορώ να δικαιολογηθώ, πως οι ανεπάρκειες οφείλονται στη συντομία και την πρωτοτυπία της προσπάθειάς μου. Δεν είμαι εξοικειωμένος με την προοπτική, όσοδήποτε περιληπτική, μιας γενικής, σε διεθνή κλίμακα επισκόπησης της παρούσας σκηνής. Αλλά, σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά αυτή η διεθνής προοπτική είναι απαραίτητη στη κριτική...

αυτομόρφωση

πειθαρχία
και μεταρρύθμιση:
το ελληνικό σχολείο του 1900
«Η Δασκαλομάνα» του
Αλ. Παπαδιαμάντη

5-6

κατόν οχτώ δραχμές

• το βιβλίο της ιστορίας
• «Σε» Αριστοτέλη, το βιβλίο
• η φορητή κίνηση στη Δικαδο
• η φορητή κίνηση στη Πύλη
• η φορητή κίνηση στη Πύλη
• η φορητή κίνηση στη Πύλη
• η φορητή κίνηση στη Πύλη
• η φορητή κίνηση στη Πύλη
• η φορητή κίνηση στη Πύλη

δαδελ

Αποδράστε απο
τη φυλακή της
καθημερινότητας
σας

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ

ERNST BLOCH

ΟΥΤΟΠΙΑ
ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
(Συζητήσεις)

Εισαγωγή — Μετάφραση
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΑΣΜΟΣ

σημειώσεις

ΓΕΡ. ΑΙΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ. Τα άκρα δεν συναντώνται.
— ΣΤΕΦ. ΡΟΖΑΝΗΣ. Η έμπνευση ως πράξη και
θεωρία — ΜΑΡΙΟΣ ΜΑΡΚΙΔΗΣ. Η ναύ των δεινών — ΜΑΡΚΟΣ ΜΕΣΚΟΣ. «Με δώ μαύρα λιβάνια
στην κρήνη» (σάτιρες για το εκλογικό θεα-
τικό τραγούδι) — ΒΥΡΩΝ ΛΕΟΝΤΑΡΗΣ. Η άκατα-
στασία της ελληνικής μεταπολεμικής ποιήσεως — ΓΕΡ.
ΑΙΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ. Σχόλιο για μια γενιά, που
δεν υπάρχει — ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΙΟΥΤΑΣ. Ψυχολογία και
έπιστημη — Μ. ΜΑΡΚΙΔΗΣ. Σχόλιο σχολίου —
ΤΑΣΟΣ ΠΟΡΦΥΡΗΣ. Πήραμε τη ζωή μας λάθος
(ή κακοποίησή της ποιήσεως).

24

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1984

